

GÉOPOLITIKAI SZEMLE

IV. évfolyam 1. szám

2022/1.

№ 8.

Jelen folyóiratszám a

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

149. kiadványa

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

Szeged

2022

GEOPOLITIKAI SZEMLE

A geopolitika kutatóinak tudományos folyóirata

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

Dr. habil. Domonkos Endre, Budapesti Gazdasági Egyetem
a „*Spanyol világ rovat*” vezetője

Prof. Dr. Gazdag Ferenc, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
a „*Francia világ rovat*” vezetője

Prof. Dr. Nemeskéri Zsolt, Pécsi Tudományegyetem
a „*Kína és kíniai rovat*” vezetője

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem
a „*Balkán története rovat*” vezetője

Prof. Dr. Szávai Ferenc, Kaposvári Egyetem
a „*Az Európai Unió és V4 rovat*” vezetője

A szerkesztőség elérhetőségei:

telefon: 06/30/3747-841

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

honlap: www.vikek.eu

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Prof. Dr. Gulyás László

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

ISSN 2631-0775 (nyomtatott)

ISSN 2676-8658 (online)

Nyomda:

S-paw Kft., Üllés

Kiadványaink

KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK

- I. évf. (2008):** № 1.; № 2.
- II. évf. (2009):** № 3.; № 4–5.; № 6–7.
- III. évf. (2010):** № 8.; № 9.; № 10.; № 11.
- IV. évf. (2011):** № 12.; № 13.; № 14–15.
- V. évf. (2012):** № 16.; № 17.; № 18–19.
- VI. évf. (2013):** № 20–21.; № 22.; № 23.
- VII. évf. (2014):** № 24.; № 25.; № 26–27.
- VIII. évf. (2015):** № 28.; № 29.; № 30.; № 31.
- IX. évf. (2016):** № 32.; № 33.; № 34.; № 35.
- X. évf. (2017):** № 36.; № 37.; № 38.; № 39.
- XI. évf. (2018):** № 40.; № 41.; № 42.; № 43.
- XII. évf. (2019):** № 44.; № 45.; № 46.; № 47.
- XIII. évf. (2020):** № 48-49.; № 50.; № 51.
- XIV. évf. (2021):** № 52.; № 53.
- XV. évf. (2022):** № 54.; № 55.

A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI

- I. évf. (2009):** № 1.
- II. évf. (2010):** № 2.; № 3–4.
- III. évf. (2011):** № 5–6.
- IV. évf. (2012):** № 7.; № 8. (A-sorozat 1.); № 9. (B-sorozat 1.);
№ 10. (A-sorozat 2.); № 11. (A-sorozat 3.)
- V. évf. (2013):** № 12. (A-sorozat 4.); № 13. (B-sorozat 2.)

A 2014-es évben a folyóirat kettévált,
ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg:

KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

- VI. évf. (2014):** № 14.; № 15–16.
VII. évf. (2015): № 17–18.
VIII. évf. (2016): № 19–20.
IX. évf. (2017): № 21–22.
X. évf. (2018): № 23.; № 24.
XI. évf. (2019): № 25.; № 26.
XII. évf. (2020): № 27.; № 28.
XIII. évf. (2021): № 29. (szerkesztés alatt)

TAYLOR
Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

- VI. évf. (2014):** № 14–15.; № 16–17.
VII. évf. (2015): № 18–19.; № 20–21.
VIII. évf. (2016): № 22.; № 23.; № 24.; № 25.; № 26.
IX. évf. (2017): № 27.; № 28.; № 29–30.
X. évf. (2018): № 31.; № 32.; № 33.; № 34.
XI. évf. (2019): № 35.; № 36.; № 37.
XII. évf. (2020): № 38.
XIII. évf. (2021): № 39. (szerkesztés alatt)

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

- № 1.:** Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
№ 2.: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged. 2011.
№ 3.: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged 2012.
№ 4.: Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
№ 5.: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
№ 6.: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
№ 7.: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.

- № 8.: Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.
- № 9.: Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- № 10.: Lóránt Bali (ed.): Predstavljanje drusvenogospodarstvenich címbenika... Szeged. 2014.
- № 11.: Keczer Gabriella: Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014
- № 12.: Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. Szeged. 2014.
- № 13.: Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szeged. 2014
- № 14.: Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II. Szeged. 2015.
- № 15.: Miklós Péter: Érték és foglalkoztatás. Tanulmányok a munka világából. Szeged. 2017.
- № 16.: Szónokyné Ancsin Gabriella: Magyarok a Kárpát-medencében 2. Szeged. 2017.
- № 17.: Gulyás László: „Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Tanulmányok a gazdálkodás- és szervezéstudományok köréből 2009–2017. Szeged. 2018.
- № 18.: Polgári Szilvia: Beszélgetések vágatlanul/Conversation uncut version. Szeged. 2018.
- № 19.: Haffner Tamás: Az Unió és a magyar energiapolitika helyzete és kihívásai. Szeged. 2019.
- № 20.: Gulyás László (szerk.): SZÁZADIK! 2019.
- № 21.: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 3. 2019.
- № 22.: Gulyás László (szerk.): 111 életrajz a külpolitika történetéhez. 2020.
- № 23.: Turcsányi Enikő (szerk.): Fejlődéslelektan óvodapedagógusoknak, fejezetek a fogamzástól a beiskolázásig. Szeged. 2020.
- № 24.: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 4. Szeged. 2020.
- № 25.: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. Szeged. 2020.
- № 26.: Gulyás László (szerk.): Fejezetek a versaillesi Közép-Európa történetéből. 1. kötet: Az utódállamok születése 1918–1924. Szeged. 2021.

- № 27.:** Szónokyné Ancsin Gabriella: Magyarok a Kárpát-medencében 4. Szeged. 2020.
- № 28.:** Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged. 2021.
- № 29.:** Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged. 2021.

GEOPOLITIKAI SZEMLE

- I. évf. (2019):** № 1.; № 2.; № 3.
- II. évf. (2020):** № 4.; № 5.
- III. évf. (2021):** № 6.; № 7.
- IV. évf. (2022):** № 8.; № 9.

**Jelen folyóiratszám a Virtuális Intézet
Közép-Európa Kutatására
149. kiadványa**

Tartalomjegyzék

IV. évfolyam 1. szám, 2022/1. №8

KÖZÉP-EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG ROVAT

Gulyás László: Egy fontos geopolitikai tényező: a nemzetek államalkotó képessége 9

NAPJAINK GEOPOLITIKÁJA ROVAT

Szabó Zoltán Tamás – Forgó Gábor – Alpek B. Levente: Az ellátási láncok átalakulása körül kibontakozó szakmai diskurzus a COVID-19 járvány okozta turbulenciák, valamint a modern termelési rendszerek szemszögéből 23

Bozsó Péter Tamás: Oroszország ukrajnai háborúja és a Mearshheimer érvei – offenzív realizmus és információs háború 53

KLASSZIKUS GEOPOLITIKA ROVAT

Perényi Bálint: Közép-Európa fogalma a magyar és a német földrajzi és geopolitikai gondolkodásban 79

GULYÁS László

**egyetemi tanár,
Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
professor
Virtual Institute for Central-Europa Research**

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

EGY FONTOS GEOPOLITIKAI TÉNYEZŐ: A NEMZETEK ÁLLAMALKOTÓ KÉPESSÉGE

**AN IMPORTANT GEOPOLITICAL FACTOR: STATE-
MAKING ABILITY OF NATIONS**

ABSTRACT

In the case of state, the most important condition for its survival is that it has the capacity to form a state. In this essay, we will review the elements of nation's state-making capacity and how these elements work.

Bevezetés, avagy az államalkotó képesség

A világtörténelem során számos állam született és emelkedett fel. Ezek egy része elbukott, másik része még napjainkban is fennáll. Ezek a történelem sikeres államai, amelyek akár több mint ezer éven keresztül játszottak, és napjainkban is játszanak komoly szerepet egy-egy „kisebb” földrajzi egység (pl. az európai kontinens¹) vagy akár az egész Világ sorsának alakulásában.

Nézzünk egy tipikus példát: a Kr.u. 5-7. században a rómaiak által Galliának nevezett területen megszületett a frank nép, melynek kiemelkedő királya – Nagy Károly – Kr.u. 800-ban megalapította a Frank Birodalmat, ami a Kr.u. 843-ban megkötött verduni szerződés következtében három részre szakadt. Nyugati részéből született meg Franciaország, és a francia nép. Így a francia állam, és a francia nemzet történelme nagyjából 1200 évet ölel fel.

Joggal merül fel a kérdés: miért tudnak bizonyos népek megmaradni és hosszú életű államokat kialakítani?

Válaszunk: egy-egy nép megmaradásának kulcsa az államalkotó képesség. Ez teszi lehetővé, hogy a nép önállóan rendezkedhessen be azon a területen, ahol él. Így születik meg előbb az ország, majd abból az állam. Nem minden nép rendelkezik ezzel a képességgel. Például azok a nomád népek, amelyek a Kárpát-medencét a magyar honfoglalás előtt elfoglalták, elbuktak, felmorzsolódtak. Pontosán azért, mert nem rendelkeztek ezen képességgel. A honfoglaló magyarság és az őket követő generációk rendelkeztek az államalkotás képességével.²

A honfoglalás (Kr.u. 896) során a hét magyar törzs a 10. században ún. törzsi államokat hozott létre. Ezek egyike volt az Árpád-ház törzsi állama, melynek egyik fejedelme Vajk (uralkodott 997-1000), előbb legyőzte a szomszédos „Somogyország” (ez egy másik törzsi állam volt) uralkodóját, Koppányt, majd I. István néven megalapította a Magyar Királyságot. A következő években István kiterjesztette hatalmát a Kárpát-medencére.³

Az államalkotó képesség nem csupán az állam megalakítását jelenti, hanem annak működtetését is. Magyarul nem elég megalapítani egy államot, azt fent is kell tartani. Ezért egy olyan struktúrát kell felépíteni, amely lehetővé teszi, hogy az állampolgárok az élet minden területén (gazdaság, oktatás, kultúra, etc.) megkapják a normális élet megéléséhez szükséges dolgokat. Véleményünk szerint a magyar nemzet államalkotó képessége az alábbi elemekből áll:

1. Szilárd világnézeti alap, avagy a kereszténység.
2. Működőképes területi közigazgatás, avagy a vármegye.
3. A nemzet egysége, avagy erős nemzeti identitás.
4. Anyagi javak megléte, avagy erős gazdaság.
5. Képesség a terület és a nemzet védelmére, avagy erős hadsereg.
6. Az állam érdekeinek védelme a földrajzi térben, avagy nemzeti alapú külpolitika.

A következőkben sorra vesszük ezeket az elemeket.

1. Az államalkotó/állammegtartó képesség elemei: a kereszténység

A magyar állam megalakítása után Szent István az állam működtetésére két új szervezet kiépítéséhez fogott hozzá, ezek egyike az püspökség (egy-házmegye) volt.⁴ A források szerint István tíz püspökséget alapított, amelyek közül az első a veszprémi volt. Joggal merül fel két kérdés:

1. Hogyan járul hozzá a kereszténység az államalkotó képességhez?
2. A kereszténység gyakorlására kiépített egyházszerkezet hogyan járul hozzá az államalkotó képességhez?

Az első kérdésre a rövid válasz: a Tízparancsolat. Ez rögzíti azokat az együttélési szabályokat, melyeket betartva az embernek és az emberek által alkotott kisebb-nagyobb közösségeknek (ezek legkisebb egysége a család) élnie kell. Ezen szabályok nélkül a közösség szétesik, az ember pedig elveszik. A Tízparancsolat hosszú időn keresztül – különösen a középkorban – az európai államok erkölcsi fundamentuma volt. A kereszténység adta/adja az európai kultúrkör morális értékeit, közösségmegtartó szabályait.

A második kérdésre a válasz, hogy az egyházszerkezet a valláséleti funkciói (azaz a hétszentség) mellett számos olyan további tevékenységet is ellátott, mely az állam erősödéséhez is hozzájárult. Ezek az alábbiak voltak:

- Az írásbeliség bevezetése az államigazgatásba: ennek szervezeti kerete a kancellária, legfontosabb feladata az oklevelek kiállítása.
- A következő egyházi és világi értelmiségi generáció kinevelése.
- A kultúra terjesztése: az írás-olvasás megtanítása, a kódexek/könyvek másolása.
- Új eljárások, technikák bevezetése a gazdasági életbe: pl. új növények honosítása.
- Karitatív/szociális tevékenységek felvállalása.

Ezek a jellemzők valamennyi nyugat- és közép-európai államra vonatkoztak. A magyar állam vonatkozásában a kereszténység szerepe akkor növekedett meg, amikor a reformáció és ellenreformáció eredményeként teret nyert a magyar nyelv használata. Ennek révén a magyar egyházszerkezetek (katolikus, református, etc.) nemzeti egyházként is elkezdtek működni, amivel hozzájárultak a magyar nemzet- és államépítéshez. Különösen az oktatás és kultúra területén. Kijelenthetjük, hogy abban, hogy a magyar állam ezer éven keresztül fennmaradt, a magyar egyháznak fontos szerepük volt.

A fentiek fényében érdemes Robert Schumann híres jóslatát, mondatát, miszerint „*Európa vagy keresztény lesz, vagy nem lesz.*”, a 21. századi Magyarországra adaptálni: „*Magyarország vagy keresztény lesz, vagy nem lesz.*”⁵

2. Az államalkotó/állammegtartó képesség elemei: hatékony területi közigazgatás, avagy a vármegye

Az egyházszerkezet kiépítése mellett István király nagy energiákat fordított a közigazgatás megszervezésére.⁶ Ennek szervezeti kereteiként születtek meg a vármegyék.⁷ Szent István 1038-ban bekövetkezett haláláig 48 vármegyét alapított meg (ezek száma utódai alatt, újabb alapítások révén tovább növekedett). A vármegyék élére ispánokat állított, akik feladata a király akaratának végrehajtása volt az adott területi egységen belül.

A vármegyék ezer éves történetük során a magyar közigazgatás alapvető területi egységei voltak, melyek több olyan állami feladatot (pl. közigazgatás, bíraskodás) láttak el, amelyek alapvetően szükségesek az állam – mint szervezet – sikeres működtetéséhez. Szent István korától az időben előre haladva a vármegyék feladatai többször változtak. Ezeknek a változásoknak az alábbiak voltak a jellemzői:

- Királyi vármegyék, a 12. század végéig működtek. Élükön a király által kinevezett ispán állt, akinek a király által meghatározott állam-szervezési feladatai voltak.
- Nemesi vármegyék, ezek a 13. század elejétől a királyi vármegyéket váltották fel. Élükön továbbra is a király által kinevezett ispán állt, akit azonban rövid időn belül elkezdtek főispánnak nevezni. Nagy változás, hogy az Aranybullában (1222) megtestesülő nemesi önkormányzat egyik megnyilvánulásaképpen létrehozta egy alispán elnevezésű posztot, melynek betöltőjét az adott megye nemesi választhatták meg. Gyakorlatilag a megye „kormányzása” során a király nevében a főispán járt el, míg a megye nemeseinek akaratát az alispán hajtotta végre.
- Polgári megyék, ezek a modern polgári közigazgatás egyik fontos elemeként az 1867-es kiegyezés után működtek, egészen 1949-ig
- A tanácsrendszer megyéi. Az 1949. augusztus 18-án elfogadott szovjet mintára megalkotott Alkotmány megszüntette a „vármegye” elnevezést, helyette a „megye” elnevezést használták. Alapvető strukturális változást hozott az 1950-ben bevezetett tanácsrendszer, amely teljesen kommunista uralom alá vonta a megyéket.
- Megyék a rendszerváltás (1990) után. Az 990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról meghatározta a megyék feladatát és hatáskörét, visszaadva nekik számos feladatot.

Az Országgyűlés 2022 júniusában visszaállította a vármegye elnevezést, illetve a főispán elnevezést. Mindkét változtatás azt a célt szolgálja, hogy napjaink államigazgatásában az ezeréves magyar államiság hagyományai továbbéljenek.⁸ Véleményünk szerint ez csak az első lépés: az önkormányzatiság teljes kérdéskörét újra kell gondolni, a vármegyék feladatait újra kell definiálni, és egy reformmal bevezetni.

3. Az államalkotó/állammegtartó képesség elemei: erős nemzeti identitás

Az fenti cím kibontásához, tartalommal való megtöltéséhez az alábbi három definíciót kell megadnunk és megértenünk:

1. A nemzet definíciója: történelem folyamán kialakult tartós közösség, amelyet a közös nyelv, közös terület, a közös gazdaság és a kultúrában megnyilvánuló közös lelki alkat tart össze.
2. A nemzeti identitás definíciója: amikor az adott ember megéli a nemzethez való tartozás érzését. Egy mondattal: *Magyar vagyok!*
3. A nemzeti önbecsülés definíciója: amikor az adott ember a nemzeti identitást pozitív attitűddel éli meg: Egy mondattal: *Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok!*

Véleményünk szerint a modern nemzet (ez a 19. század elején születik meg) esetében a magyar történelemben két olyan korszak volt, amikor a magyarok – elsősorban a politikai- és a gazdasági elit – erős nemzeti identitással rendelkezett:

1. Reformkor (1825-1848) és az ehhez szorosan kötődő forradalom és szabadságharc szűk két éve (1848-49).⁹
2. Dualista kor (1867-1918).¹⁰

Különösen fontosnak tartjuk a reformkor gazdasági és társadalmi törekvéseit kifejező, Kölcsey Ferenc által megfogalmazott jelmondatát: „*Jelszavaink valák: Nemzet és haladás!*”

Nagyon fontos kiemelni, hogy az erős identitású nemzet – elsősorban a politikai- és a gazdasági elit – a nemzeti identitás erejétől hajtva számos nagy „dolgot” tesz a nemzetért: nemzeti intézmények (pl. Magyar Tudományos Akadémia) alapítása, a nemzeti kultúra fejlesztése (ekkor születnek meg a nemzeti zene, irodalom, történelemtudomány, festészet, ect. nagy alkotásai), nemzeti szellemű oktatás megszervezése.

A szellemi szféra mellett a gazdaságban megjelenik a világszínvonalra való törekvés: gondolunk itt a dualista korszak gazdasági életének nagy technikai találmányaira (Déri Miksa, Kandó Kálmán, Puskás Tivadar, etc. találmányai), illetve az 1869. évi Millennium építkezéseire (pl. Európa első földalatti vasútvonala).

A kommunista korszak (1945-1990), majd a posztkommunista korszak (1990-2010) kommunistái és liberálisai, illetve napjaink progresszív erői (BLM, LMBTQ, a kívül zöld belül vörös „zöld politikusok”) mindent megtesznek a nemzeti identitás rombolásáért. Céljuk a nemzeti identitás megtörése, és lehető legnagyobb mértékű visszaszorítása, helyettük mesterséges részidentitások megteremtésére törekednek. A mostani helyzetet egy mondatban így foglalhatjuk össze: a nemzeti identitás támadás alatt áll!

A nemzeti erők legfontosabb feladata: a nemzeti identitás megvédése! Ezen végső stratégiai cél elérésének tartópillérei:

1. Kultúrstratégia megalkotása.
2. A meglévő kultúrpolitikai intézmények (Magyar Nemzeti Múzeum, PIM, etc.), nemzeti szellemiségű működtetése és szükség szerint új intézmények létrehozása.
3. A hazafias szellemű oktatás (az óvodától a PhD-képzésig) tényleges megvalósítása. Nem elég a NAT-ot patrióta szellemben átalakítani, keltenek hozzá a patrióta tanárok is.
4. A személyi politikában a „széles úton megyünk” mondat hatályon kívül helyezése. A „magunkfajták” támogatása, helyzetbe hozása.

4. Az államalkotó/állammegtartó képesség elemei: erős gazdasági alapok

Véleményünk szerint a magyar történelem során az alábbi négy korszak volt az, amikor a magyar állam nagyhatalmi szerepet töltött be:

1. III. Béla (1172-1196).¹¹
2. Károly Róbert¹² és fia, I. Lajos (1308-1340, illetve 1340-1380).
3. Hunyadi Mátyás (1457-1490).¹³
4. Az Osztrák-Magyar Monarchia részeként, mint Magyar Királyság 1867-1918

Mind a négy korszak közös jellemzője, hogy a fentebb megnevezett uralkodók, illetve a dualista kormányok nagyon határozottan „belenyúl-
tak” a gazdasági, a kulturális és a politikai életbe. Ezt azonban nem öncé-

lúan tették, céljuk minden esetben a magyar állam megerősítése volt. Mivel tanulmányunk címében „ezeréves tanulságokat” ígértünk, nézzük meg a korban tőlünk legtávolabb tevékenykedő III. Béla (1172-1196) ilyen irányú lépéseit¹⁴:

- Az államapparátus reformja: az udvari kancellária felállítása. Ez azért fontos előrelépés, mert az állam kormányzásába bevezette és rendszeresítette az írásbeliséget (pl. a királyi földadományok oklevélbe foglalása).
- A király 1185-1186-ban első ízben készíttetett írásbeli összeírást a királyi jövedelmekről annak érdekében, hogy tudja, hogy állama miből gazdálkodhat. Ez az „állami költségvetés” megjelenésének első lépőfoka volt.
- Pénzreformot hajtott végre: jó minőségű ezüstpénzeket veretett. Mint tudjuk, az értékálló pénz az erős gazdaság pénzügyi fundamentuma.
- Jelentős építkezéseket rendelt el, pl. átépíttette az esztergomi királyi palotát.
- Tehetséges magyar fiatalok külföldi egyetemi tanulmányait finanszírozta.
- Megalapította a nagyszzebeni prépostságot, hogy az Erdélybe betelepő német számára megadja a hitélet megélésének lehetőségét. Ez a kereszténység, mint állam megtartó erő megerősítését szolgálta.

Megdöbentő felsorolás! Annak ellenére, hogy III. Béla kb. 800 éve uralkodott, lépései, intézkedései, akár egy ma élő miniszterelnök programjába, tevékenységébe is beleférnének.

5. Az államalkotó/állammegtartó képesség elemei: ütőképes hadsereg

A magyar történelem bővelkedik háborúkban: ezt a hosszú sort a 10. századi kalandozások nyitják, és az 1956-os forradalom városi gerillaháborúja (pesti srácok versus szovjet tankok) zárja. A hadműveletek helyszíné szemponkjából kétféle háborút különböztetünk meg:

1. Hódító háborúk/hadjáratok, amelyek az ország határain kívül folynak. Az előbb említett kalandozó hadjáratok ebbe a csoportba tartoznak.
2. Honvédő háborúk: ebben az esetben az államot kívülről éri támadás és az állam feladata saját területének megvédése.

Jelen tanulmányban csak a honvédő háborúkra koncentrálunk. Evidencia, hogy egy állam csak akkor tudja magát megvédeni a külső támadástól, ha erős hadsereggel rendelkezik. Így az igazi kérdés az, hogy mitől lesz egy hadsereg erős.

Ha a magyar hadtörténetet tanulmányozzuk, akkor az alábbi négy elem-ből álló választ adhatjuk:

1. A vezetés minősége

A magyar haderő akkor tudta megvédeni az ország területét, amikor kiemelkedő képességű hadvezérek és parancsnokok irányították. Gondolunk itt Szent László királyunkra, aki Kerlésnél megverte az országba betörő kunokat, vagy Hunyadi Jánosra, aki Nándorfehérvárnál megállította a törököket.

2. A hadsereg létszáma

Negatív példaként mondhatjuk, hogy Mohácsnál (1526) a maximum 20-25 ezer főből álló magyar hadsereg jelentős emberi erőforrás hátrányban volt a 60-80 ezer főből álló török hadsereggel szemben. El is vesztették az ütközetet.

Pozitív példaként mondhatjuk, hogy 1848-49-ben a forradalom és szabadságharc vezetői szinte a nulláról indulva (1848 előtt nem létezett nemzeti haderő) egy olyan létszámú honvédsereget állítottak fel, mely eséllyel vette fel a harcot az osztrákokkal (lásd az 1849. évi tavaszi hadjárat sikereit). Az már egy másik kérdés, hogy a szabadságharcba beavatkozó orosz intervenciók olyan létszámbeli túlsúlyban voltak, hogy a honvédseregnek esélye sem volt a győzelemre.

3. A haditechnika szintje

Hunyadi János azért rendelkezett ütöképes haderővel, mert a korszak legmodernebb haditechnikájával szerelte fel a seregét. Erre jó példa a huszita harci szekerek alkalmazása.

4. Jelentős mértékű anyagi erőforrások felhasználása

Mátyás király „Fekete Seregével” azért tudott sikeres hadjáratokat vezetni, mert haderejét alapvetően professzionális zsoldoshadseregként szervezte meg. Ezen hadsereg fenntartása azonban jelentős anyagi erőforrások felhasználását (pl. zsoldok kifizetés) tette szükségessé.

Joggal merül fel a kérdés a fenti négy tényezéből, hogy milyen tanulságok következnek napjaink magyar hadsere számára? Úgy véljük, az alábbi négy tanulságot kell levonnunk:

1. A vezetés minősége szempontjából arra kell törekedni, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetem keretei között a lehető legmagasabb szintű

tisztképzés valósuljon meg annak érdekében, hogy a magyar hadsereget jól felkészült, magas szintű ismeretekkel rendelkező tisztikar irányítsa.

2. A létszám szempontjából arra kell törekedni, hogy toborzással és a tartalékos rendszer maximális kiépítésével a hadsereg létszámát fel-emeljük.
3. A haditechnika szempontjából arra kell törekedni, hogy a hadsereget a lehető legkorszerűbb fegyverzettel szereljük fel.
4. Az anyagi erőforrások terén arra kell törekednünk, hogy emeljük a hadsereg fordított pénz mennyiségét.

Ha ezeket a feladatokat a magyar kormány végre tudja hajtani, akkor annak eredményeképpen egy olyan ütőképes magyar haderő áll a következő években a magyar állam rendelkezésére, mely elrettentí a lehetséges támadókat. Nem szabad elfejteni, hogy azon elképzelés, mely szerint 1945 után már nem fog sor kerülni háborúra Európában, az orosz-ukrán háború kitörésével megbukott.

Ez azt jelenti, hogy a magyar kormánynak fel kell pörgetnie a haderőfejlesztést, a lehető leghamarabb el kell érni, hogy a magyar haderő elrettentő képességgel rendelkezzen.

6. Az államalkotó/állammegtartó képesség elemei: az aktív külpolitika

Az ezeréves magyar történelemből talán a mai külpolitikára vonatkozóan lehet a legnehezebb módon levonni következtetéseket. Ennek egyetlen markáns oka van: 1918-1920-ig voltak a magyar történelemnek olyan korszakai, amikor egy-egy kiemelkedő uralkodó az állam gazdasági erejét és erőforrásait, oly módon tudta megszervezni, hogy képessé vált beleszólni a világpolitikába. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után, és a trianoni ország- és nemzetcsontítás eredményeképpen a magyar állam elveszítette nagyhatalmi státusát, sőt annak az esélyét is, hogy valaha újra nagyhatalom legyen.¹⁵

Ez azonban nem jelenti azt, hogy el kell fogadnunk az egykori szocialista külügyminiszter Kovács László mondatát, mely szerint: „*Merjünk kicsik lenni!*” Ehelyett továbbra is az alábbi mondatot kell szemünk előtt tartanunk:

„Merjünk nagyok lenni!”

De a realitások talaján kell maradnunk. Joggal merül fel a kérdés: Van-e olyan történelmi példa, amely megmutatja, hogy a magyar államnak mely földrajzi térben és hogyan nyílt lehetősége érdekeit érvényesíteni?

Ezeréves történelmünk kínál egy ilyen példát: az 1335. évi visegrádi királytalálkozó. Ennek lényege, hogy három közép-európai állam – Cseh Királyság, Lengyel Királyság és Magyar Királyság – uralkodói Visegrád-ban összeültek és katonai-gazdasági egyezményt kötöttek. Katonai téren megállapodtak a kölcsönös segítségnyújtásban, aminek eredményképpen mindhárom uralkodó eredményes hadjáratot folytathatott ellenfelei ellen (pl. Károly Róbert leverte a tartományúrként viselkedő Kőszegi családot).

Míg gazdasági téren egy olyan kereskedelmi utat (Buda-Esztergom-Nagyszombat-Holics-Brünn) hívtak életre, amely alkalmas volt Bécs áru-megállító jogának kiiktatására. Azaz a visegrádi egyezmény mindhárom közép-európai ország számára kedvező volt.

656 évvel később, 1991. február 15-én Václav Havel, a Csehszlovák Köztársaság köztársasági elnöke, Lech Wałęsa, a Lengyel Köztársaság elnöke és Antall József, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke aláírta az ún. Visegrádi Nyilatkozatot, amivel felújították a cseh-magyar-lengyel együttműködést. 1993-ban Csehszlovákia kettészakadásával négytagúvá vált a Visegrádi Együttműködés, mely végül a V4 nevet kapta.

A V4 célja a résztvevő négy ország gazdasági, diplomáciai és politikai érdekeinek közös képviselése, diplomáciai és gazdasági lépéseinek összehangolása. Mindezt a közös közép-európai értékek és közös érdekek mentén.

Az elmúlt 30 évben a V4 jól működött, de az orosz-ukrán háború súlyos repedéseket okozott a szövetségen belül. Napjainkban a magyar külpolitikának arra kell törekednie, hogy ezeket a repedéseket beforrassza, így a V4 hosszú távon is megmaradjon, mint a négy közép-európai állam regionális együttműködése. Ez lehetőséget ad arra, hogy a magyar állam tényleges súlyánál nagyobb súllyal érvényesíteni tudja érdekeit a nemzetközi politikai élet színpadán.

JEGYZETEK / NOTES

1. Ebben a témakörben a legfrissebb feldolgozás, Harst, John (2022): Európa legrövidebb története. Athenaeum Kiadó. Budapest.
2. Lásd az ezeréves magyar állam történetének legújabb feldolgozása Romsics Ignác (2017): Magyarország története. Kossuth Kiadó. Budapest.
3. Veszprémy László (2002): Szent István és az államalapítás. Osiris Kiadó. Budapest.
4. Ennek részleteit lásd Györffy György (1983): István király és műve. Gondolat Kiadó. Budapest.
5. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_hu
6. Ennek részleteit lásd Györffy György (1983): István király és műve. Gondolat Kiadó. Budapest.
7. Hajdú Zoltán (2019): Magyarország történeti államföldrajza - Korszakokként változó államterület, határtörténet és határpolitika. Dialóg Campus. Budapest.
8. <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2022/07/csaknem-egy-evezreden-at-toretlen-volt-a-varmegyek-identitaskepzo-szerepe>
9. A korszakról jó áttekintést ad Csorba László (2002): A tizenkilencedik század története. Magyar századok. Pannonica Kiadó. Budapest. Továbbá Gergely András szerk. (2005): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó. Budapest.
10. A korszakról bővebben lásd Csorba (2002) és Gergely (2005).
11. III. Béla uralkodásának időszakáról jó áttekintést ad, Makk Ferenc (2000): A tizenkettedik század története. Magyar századok. Pannonica Kiadó. Budapest.
12. Károly Róbert uralkodásáról lásd Kristó Gyula – Makk Ferenc – Katona Tamás (1988): Károly Róbert emlékezet. Gondolat Kiadó. Budapest. A pénzügyekről és a gazdaságról lásd még Hóman Bálint (1921): A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budavári Tudományos Társaság. Budapest.
13. Kubinyi András (2001): Budapest: Vince Kiadó. Budapest. Továbbá Kubinyi András (2005): A Hunyadiak kora. In Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András (szerk.): Magyarország története 1301–1526. Osiris Kiadó. Budapest.
14. A király intézkedéseiről lásd Makk Ferenc (1981): III. Béla emlékezete. Magyar Helikon. Budapest
15. Az 1920 utáni időszakra, azaz a Horthy-korszakra vonatkozóan lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak

külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939-1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2019): A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940-1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Csorba László (2002): A tizenkilencedik század története. Magyar századok. Pannonica Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (2017): Magyarország története. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Hóman Bálint (1921): A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budavári Tudományos Társaság. Budapest.
- Gergely András szerk. (2005): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó. Budapest.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939-1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2019): A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940-1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Györffy György (1983): István király és műve. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Hajdú Zoltán (2019): Magyarország történeti államföldrajza - Korszakonként változó államterület, határtörténet és határpolitika. Dialóg Campus. Budapest.
- Hirst, John (2022): Európa legrövidebb története. Athenaeum Kiadó. Budapest.

- Kristó Gyula (1988): A vármegyék kialakulása Magyarországon. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kristó Gyula – Makk Ferenc – Katona Tamás (1988): Károly Róbert emlékezet. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kubinyi András (2001): Mátyás király. Budapest: Vince Kiadó. Budapest.
- Kubinyi András (2005): A Hunyadiak kora. In Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András (szerk.): Magyarország története 1301–1526. Osiris Kiadó. Budapest.
- Makk Ferenc (2000): A tizenkettedik század története. Magyar századok. Pannonia Kiadó. Budapest.
- Makk Ferenc (1981): III. Béla emlékezete. Magyar Helikon. Budapest.
- Veszprémy László (2002): Szent István és az államalapítás. Osiris Kiadó. Budapest.

Internetes források

- <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2022/07/csaknem-egy-evezreden-at-toretlen-volt-a-varmegyek-identitaskepzo-szerepe>
- https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_hu

**SZABÓ Zoltán Tamás¹ – FORGÓ Gábor²
– ALPEK B. Levente³**

**¹ PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok
Doktori Iskola, Pécs
PhD-student University of Pécs, Doctoral School of Earth
Sciences, Pécs, Hungary
email: zoltasz@gmail.com**

**² osztályvezető, Pénzügyminisztérium
head of unit Ministry of Finance, Hungary
email.: gabor.forgo@pm.gov.hu**

**³ egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Pécs
assistant professor, University of Pécs, Hungary
email: alpeklevente@gamma.ttk.pte.hu**

**AZ ELLÁTÁSI LÁNCOK ÁTALAKULÁSA KÖRÜL
KIBONTAKOZÓ SZAKMAI DISKURZUS
A COVID-19 JÁRVÁNY OKOZTA TURBULENCIÁK,
VALAMINT A MODERN TERMELÉSI RENDSZEREK
SZEMSZÖGÉBŐL**

**EXPLORING THE PROFESSIONAL DISCOURSE THE
TRANSFORMATION OF SUPPLY CHAINS IN THE
LIGHT OF THE TURBULANCE CAUSED BY THE COVID
EPIDEMIC-19 AND THE MODERN PRODUCTION
SEYSTEM**

ABSTRACT

The article aims to provide a review about the main arguments of the discourse regarding the potential transformation, sustainability and survival of global production networks and systems, partly due to the change in economic strategy following the COVID-19 pandemic, relate

to the conditions of modern production methods. in the light of external turbulences such as trade war and the increasing geopolitical tensions.

Putting production and supply systems on a scientific footing unfolded in the 20th century, and by the end of the century the global economy was spreading around on the globe. The study also reviews the major plant-level production systems and production philosophical methods, examining how they are exposed to different types of turbulence, how vulnerable they are to the supply disruptions caused by COVID-19, as they are the building blocks of the global production system.

With the characteristics and vulnerabilities of production systems in mind, we review and examine the main arguments for and against the survival and robustness of global, long supply chains. Furthermore, the arguments have been made for and against the rise of reshoring, regionalization and localization. We will then evaluate them after considering the global trends, economic strategic objectives, and ongoing geopolitical processes. The extent to which the global production system based on long, complex cross-continental, supply chains may change and the scope for shortening supply chains is still uncertain, but the turbulence caused by the trade war, the COVID-19 epidemic, rising geopolitical tensions and in addition to more expensive transport, given the Russia-Ukraine conflict since early 2022 and its economic consequences, it seems likely that the lines of force in world trade could be significantly redrawn during the next decade.

Kulcsszavak: geoökonómia, termelési rendszerek, ellátási hálózatok, COVID-19, fenntarthatóság

Keynotes: geoeconomics, production systems, supply chains, COVID-19, sustainability

1. Bevezetés

A COVID-19-járvány kitörése, illetve az ennek következtében fellépő turbulencia és ellátási zavarok következtében a gazdasági, társadalmi és politikai diskurzusban egyre gyakrabban jelennek meg érvek az ellátási láncok rövidítése mellett¹. Azonban, hogy jobban megérthessük, megvizsgálhassuk az ellátási láncok rövidítésének kérdéskörét, először azt kell röviden áttekintenünk, hogy a hosszú ellátási láncok miért, milyen logika mentén alakultak ki.

A nemzetközi munkamegosztás modellje ugyanis a komparatív előnyök és az egyes gazdaságok közötti fejlettségi különbségek logikája mentén

épült ki. Vagyis a hatékonyság, elsősorban a költséghatékonyság lett a fő rendező elv, amelynek érvényesülését a szállítási költségek és az adminisztratív korlátok leépülése nagyban segítette.² Így nem csak megérte, de egyre inkább lehetővé vált annak megvalósítása, hogy a költségoptimalizálás mentén a termelési lánc egyes részfolyamatait, akár térben távol, de olyan helyre szervezzék ki, ahol azt a munkafázist vagy alkatrészt a leghatékonyabban, a legalacsonyabb költségszint mellett tudják előállítani.³ A 20. század utolsó évtizedeitől, az áruforgalom liberalizációjával párhuzamosan,⁴ egyre intenzívebb lett a világkereskedelem.⁵ A globális, gyakran több kontinensen átívelő ellátási láncok – a relatíve olcsó szállítás előnyét kihasználva – lehetővé teszik ugyan a költséghatékony termelés megvalósítását az értékláncban, de krízis esetén a hosszú és összetett ellátási hálózatok sérülékenynek bizonyulhatnak.⁶

Azonban a hosszú globális ellátási láncokat érő kritika nem újkeletű, a témáról szóló szakirodalomban már jóval a pandémia kitörése előtt elemezték azok sérülékenységének okait és következményeit, például Peck (2007),⁷ Pounder (2013),⁸ Gereffi – Luo (2014)⁹ vagy a hazai szerzők közül például Vörös (2018).¹⁰ Más kutatók pedig a rövidítésük, illetve optimalizálásuk által elérhető előnyöket vizsgálták, mint például Mollenkopf és társai (2010)¹¹, Chopra – Sodhi (2014)¹² vagy Kim – Chai szerzőpáros két tanulmánya (2017a és 2017b). Vagyis az ellátási láncok rövidülése, a beszállítói kapacitások közelebb hozása, regionalizálása melletti érvek, egy ilyen jellegű termelésfilozófiai átalakítást ösztönző nézetek már világjárvány előtt is ismertek voltak, sőt az Európai Unió új iparstratégiája, elsősorban a fenntarthatósági célok előtérbe helyezésével, is több szempontból ebbe az irányba mozdult el, felvetve a szorosabb uniós együttműködésben, a regionalizációban és reshoringban rejlő stratégiai lehetőségeket.¹³ Azonban hasonlóan ahhoz, ahogy a fenntarthatóság kérdése igazán az 1970-es évek eleji olajárrobbanás hatására kapott nagyobb figyelmet,¹⁴ az ellátási láncokkal kapcsolatos szemléletváltás esetében a COVID-19 okozta sokk,¹⁵ majd a 2022-től kibontakozó orosz-ukrán konfliktus következményei,¹⁶ jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a kérdés a szakmai diskurzusban egyre nagyobb figyelmet kapjon.

A kibontakozó szakmai diskurzusban két fő pólus látszik kibontakozni. Az egyik irányzat szerint, a már korábban is meglévő feszültségek, mint például természeti katasztrófák, logisztikai zavarok, a növekvő geopolitikai feszültség és a kereskedelmi háború terhén túl a COVID-19 járvány képében olyan sokk érte a globális ellátásbiztonságot, hogy az egész rendszert alapjaiban újra kell gondolni és átláthatóbb, fenntarthatóbb, bizton-

ságosabb ellátási és termelési modellt lesz szükséges kialakítani, amelynek egyes előjelei már láthatóak.¹⁷

Míg az ellentétes pólust képviselő szakemberek szerint a COVID-19 csak egy a már említett átmeneti zavarok közül, amelyet a jelenlegi komparatív előnyökre, méretgazdaságosságra és költséghatékonyságra épülő termelési modell tud megnyugtatóan kezelni.¹⁸ Hasonló véleményen van Mirodout (2020) is, aki szerint az empirikus adatok azt bizonyítják hogy a beszállítók diverzifikálása esetén lassabb az ellátási lánc helyreállása, mint stabil, kizárólagos beszállítói kapcsolat esetén.¹⁹ Williamson szerint az ellátási láncok rövidítését előrevetítő elemzések jelentősen eltúlozzák egy esetleges átalakulás várható nagyságrendjét. A pandémia hatásának eltúlzására példának hozza a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) 2020 áprilisában publikált előrejelzését, amely szerint a világkereskedelem 32%-os zsugorodása volt várható arra az évre, majd ezt a becslést a WTO októberben 9,2%-ra mérsékelte és 2021-re már a világkereskedelem 7,2%-os bővülését vetítette előre. Ez alapján úgy látja, hogy a kereskedelem volumene jóval kevesebbet esett vissza, mint várták és gyorsabban regenerálódott, vagyis az első reakciók túlzóak voltak, a világkereskedelmi rendszer reziliensebb, mint gondolták. Szerinte nem a nagy ellátási láncok, hanem pont a helyi elemek, mint a gyengén teljesítő kiskereskedelmi disztribúciós csatornák okozták a legnagyobb fennakadást az ellátásban. Szerinte a COVID-19 okozta sok következménye nem annyira az ellátási láncok rövidülése mind inkább a globális adat- és tudásáramlás felgyorsulása lesz, vagyis a jelenleg kiépült hosszú ellátási láncok fognak továbbra is működni, de jóval gyorsabb és a hatékonyabb információáramlás mellett.²⁰

2. A modern, globalizált gazdasági rendszer kialakulásáig vezető termeléselmélet főbb állomásai

2.1. A tudományos alapú termelés-szervezés kezdetei

A 20. század második felétől a fajlagos szállítási költségek mérséklődése, kiegészülve a globális szabványosítással és a gyors és olcsó információáramlással, nagyban hozzájárultak a gazdaságos üzemméret és a mérethozadék növekedéséhez, amely így gyakran a termelő kapacitások költséghatékony térbeli koncentrációját eredményezte.²¹ A termelési rendszerek a 20. század folyamán ahogy fejlődtek jellemzően egyre precízebbek, egyre költ-

séghatékonyabbak lettek, sikeresen minimalizálták a készletek szintjét és optimalizálták a kibocsátást, de miközben egyre karcsúbbak és precízebbek lettek, egyre inkább érzékenyvé váltak a külső sokkokra, amelyek üzembiztonságukat fenyegették.²² Azonban ennek a finomhangolt és érzékeny termelési rendszernek a kiépüléséig hosszú út vezetett, először a modern termelés-szervezés alapjait kellett lerakni.

A modern termelésirányítás alapjainak a lerakása már az első világháború előtt megindul. Az 1910-es évek elején születik meg a Frederick Winslow Taylor nevéhez köthető, tudományos alapú munka- és üzemszervezés első formája („taylorizmus”).²³ A szerző tudományos menedzsment elveit kifejítő könyvének²⁴ megjelenése után alig egy évvel születik meg a Gantt diagramm, amelyet a mai napig használunk ütemtervek készítéséhez.²⁵ Majd a rákövetkező évben, amely egyben az utolsó békeév is, 1913-ban elindul a munka az első összeszerelő szalagon a Ford gyárban.²⁶ A fordista tömegtermelés kiválóan alkalmas sztenderdizált termék tömeges, költséghatékony előállítására. Hátránya viszont a nehézkes alkalmazkodás.²⁷ Ebből következően ez a termelési rendszer érzékeny mind az input (például beszállítói nehézségek) mind output (például változó piaci igények) oldali turbulenciákra.

Az összeszerelő szalag terjedésével elindul a termék szabványosítása, sztenderdizálása, vagyis a végtermék konzisztens, az egyes példányok (közel) azonosak lesznek. Ezzel szemben korábban a termékek egyedibbnek voltak: a kezdetleges mérőeszközök és a munkaszervezés alacsony foka miatt például a gépkocsi legyártásakor a nem szabványosított alkatrészeket egyedileg kellett összedolgozni. Ezzel szemben az összeszerelő szalagon a munka folyamatos, korlátozott a lehetőség a korrekcióra, úgyhogy elengedhetetlen, hogy a beszállító megbízhatóan, ugyanolyan szabvány szerinti alkatrészt gyártson. Innentől kezdve a gyártók megkövetelik a beszállítótól a konzisztens termékek előállítását.²⁸

Mivel az összeszerelő szalagon zajló termelés esetében a beérkező alkatrészek pontosan illeszkednek, nem kell őket megmunkálni, korrigálni, valamint a termelési folyamatnak az egyes munkás csak egy-egy mozzanatában vesz részt, a termelés szaktudásigénye jelentősen csökken, a termelés sebessége pedig nő. Mindezek következtében a termék egységköltsége ceteris paribus csökkenhet. A szalagtermelés az első világháború előtt még csak az USA-ban van jelen, azonban a második világháború után szinte minden ipari államban széles körben elterjed.²⁹

2.2. A Material Requirements Planning (MRP)

A Material Requirements Planning (MRP), vagyis az anyagigény tervezés tudományos alapjainak lerakását Joseph Orlicky 1975-ben megjelent könyvéhez³⁰ szokás kötni, de a módszer elemei a vállalati gyakorlatban már korábban is jelen voltak. Azonban ahogy Coyle (et al. [2017]) rámutat,³¹ a termelés-szervezési módszer teljes kibontakozásukhoz szükség volt az informatikai-technológiai környezet és infrastruktúra megfelelő szintre történő fejlődésére is. A számítógépes rendszerre és valós idejű adatokra támaszkodó MRP alkalmazása olyan termék előállítására esetében igazán előnyös, amelyik esetében a piaci kereslet, ennek következtében pedig az input oldal, vagyis az alapanyagok és alkatrészek iránti igény hektikusan változó, nehezen előrejelezhető. Az MRP a beszállítói rendelések kezelésével segít a készletezést a hektikus piaci viszonyokhoz igazítani.³²

Az MRP célja annak biztosítása, hogy egyrészt gyártási oldalon mindig rendelkezésre álljon a megfelelő mennyiségű alapanyag és alkatrész, illetve kibocsátási oldalon mindig elegendő késztermék legyen a vásárlói igények időben történő kielégítésére. Másrészt cél, hogy az első feltételek teljesítését minél alacsonyabb, de biztonságos alapanyag, alkatrész és késztermék készleten tartása mellett valósítsa meg.³³ A készlet nagyság racionalizálása pénzügyi szempontból nagyon fontos, ugyanis a fölösleges készlet improduktív formában köti le a vállalat tőkéjét. A téma jelentőségét jól szemlélteti, hogy Vörös (2018)³⁴ szerint egy átlagos termelővállalat működő tőkéjének mintegy 90%-át, forgóeszközeinek pedig 30%-át a készletek (nyersanyagok, vásárolt komponensek, alkatrészek, félkész termékek, késztermékek, berendezések tartalék alkatrészei) értéke teszi ki. A készletszint optimalizálásán túlmenően az MRP-rendszer megtervezi a gyártási, beszerzési és szállítási tevékenységek optimális menetrendjét, ütemezését is. Az MRP egy a korábbinál jóval „karcsúbb”, alacsonyabb készlettel dolgozó termelési rendszert honosított meg a nyugati világban, azonban a készleteket jellemzően nem csökkentette a japán JIT rendszer szintjére. Ugyanakkor ez az ellátásbiztonság szempontjából egy ellenállóbb, nagyobb biztonsági pufferral dolgozó rendszert jelent, mint a JIT.³⁵ A biztonsági készletek mérete COVID-19 kapcsán nagyobb védelmet jelentett az ellátási láncokban képződő turbulenciákkal szemben.³⁶ Így megállapítható, hogy a rendszer készlet-optimalizálás (minimalizálási) célkitűzései miatt az MRP is érzékeny az ellátási láncok zavarára, azonban relatív értelemben, a még kisebb készletekkel dolgozó JIT rendszerhez képest ellenállóbbnak tekinthető.

2.3. A Material Requirements Planning II (MRP II)

Az MRP II (Manufacturing Resource Planning) röviden leírható az MRP termelési rendszer pénzügyi és marketingszemponatokkal kibővített verziójaként. E szempontokat mind együtt érvényesíti a tervezési folyamatban. Célja az üzleti terv megvalósítása egy számítógépes modellezésre alapozott tervezési eljárás által.³⁷ Coyle és szerzőtársai szerint (2017)³⁸ az MRP II így egy olyan holisztikus szemléletű tervezési technikának tekinthető, amely az összes fontosabb vállalati terület szempontjait integrálja.

Az MRP II előrelépést jelent készletgazdálkodás, logisztikai hatékonyság és a keresletre történő gyorsabb alkalmazkodás területén, valamint sikeres alkalmazása lehetővé teszi a készletezés költségeinek csökkentését, a gyártási leállások ritkulását, és nagyobb rugalmasságot biztosít a vállalt számára.³⁹ Azonban a készletek az MRP-hez képesti alacsonyabb szinten történő optimalizálása, amely rendes körülmények között költségmegtakarítással jár, kiszolgáltatottabbá teszi az MRP II-t a beszállítói hálózattal kapcsolatos zavaroknak, mivel a COVID-19 kapcsán is megfigyelhető volt, hogy a nagyobb raktárkészletek védelmet jelentettek a járvány negatív hatásaival szemben.⁴⁰

2.4. Enterprise Resource Planning

A Enterprise Resource Planning (ERP), vagyis a vállalati erőforrás tervezés nem kevesebbet, mint a vállalatot átfogó folyamatok irányítását tűzi ki célul. Ehhez egy központi, integrált adatbázist használ, amely a vállalat minden alrendszeréről pontos és naprakész adatok, információk állnak rendelkezésre. Erre a részletes és pontos adatbázisra alapozva lehet a vállalat működését optimalizálni elsősorban a beszerzés és logisztika, számlázás és pénzügy, szállítás, vállalatirányítás, valamint a gyártás és termelés területén.⁴¹

A rendszer magas hatékonyságának elismerése mellett meg kell említeni, hogy a COVID-19 kapcsán egyrészt a feszes készletezést alkalmazó vállalatok ceteris paribus jobban ki voltak téve a járvány káros hatásainak,⁴² másrészt a hálózati kommunikációra alapozó rendszer a járvány alatt jelentősen megszorodó kibertámadások⁴³ következtében nagyobb biztonsági kockázatnak lehet kitéve, mint egy kisebb IT kitettséű modellt követő szervezet. Így az ERP-t alkalmazó termelővállalatok mind ellátás-, mind kiberbiztonság szempontjából veszélyeztetve lehetnek egy a COVID-19-hez hasonló turbulencia idején.

2.5. Just-in-Time (JIT)

Szintén a készletköltségek minimalizálásának irányába optimalizál a termelésmenedzsment egyik kiemelt kutatási területét jelentő „Just in Time” (JIT) avagy „éppen időben” termelési rendszer. A JIT egy olyan erősen karcsúsított termelési rendszer, amelyet a Toyota autógyár dolgozott ki. A II. világháborúban utáni Japánt hatalmas veszteségek érték,⁴⁴ az ország mind tőkében, mind nyersanyagokban szegény volt, így a helyzethez alkalmazkodva a Toyota egy takarékos termelési rendszert dolgozott ki. A rendszer alapjául szolgáló kanban kártyás készletnyilvántartó rendszer érdekessége, hogy – ellentétben például a komoly számítástechnikai kapacitást igénylő ERP termelési rendszerrel – számítógépek alkalmazása nélkül is lehetővé tette egy pontos és fegyelmezett készletgazdálkodás megvalósítását. A JIT filozófia lényege röviden, hogy a készleteknek, vagyis, az alapanyagoknak, alkatrészeknek, késztermékeknek stb. pontosan akkor kell rendelkezésre állniuk, amikor a szervezetnek szüksége van rá. ⁴⁵ A JIT-ra jellemző, hogy mivel elsődlegesen a készlettartás költségeit törekszik minimalizálni, ezen cél elérése közben, ennek következményeként az üzletfolytonosság kockázatait növeli.⁴⁶ A COVID-19 kapcsán, a többi alacsony készlettel dolgozó termelési rendszerhez hasonlóan, a JIT sérülékenysége is megmutatkozott az ellátási hálózat zavaraival szemben.⁴⁷ A termelési rendszer eleve érzékeny a kereslet ingadozására, stabil, kiszámítható piaci viszonyok között teljesít igazán jól, amely az egyre többféle egyedi, személyre szabott termék térnyerésével egyre inkább kihívást jelenthet. Továbbá fenntarthatósági szempontból felróható a JIT rendszernek a megnövekedett forgalom okozta környezetszennyezés is. A készletek minimalizálása ugyanis gyakori szállítást tesz szükségessé, amelynek következtében az alkatrészek a raktárakból az utakra kerülnek. ⁴⁸

A minimális, közel zéró készletekkel történő termelés egy alapelv, amelyik a valóságban tökéletesen nem feltétlenül valósítható meg, mivel készletek nélkül a legtöbb ágazatban jellemzően rendkívül korlátozottan, vagy egyáltalán nem lehet termelni, de az alapelv az ez irányba való törekvést és az ehhez szükséges fegyelmet és precizitást hangsúlyozza. A JIT szemlélet lényege a pazarlás minimalizálása és a minőség beépítése a gyártási folyamatba, amikor is a minőségbiztosítás nem egy utólagos korrekció, hanem a termelés és a munkaszervezés eleve úgy zajlik, hogy nem engednek ki hibás terméket. A JIT egy másik, az ellátási hálózatok átalakulása szempontjából releváns vonása, hogy a nyugati termelés-szervezési elvekkel, különösen az MRP-ben is alkalmazott köteget termeléssel szemben előnyben részesíti a

japán „heijunka” vagyis kiegyensúlyozottság elvét. Vagyis amikor többféle terméktípust kell előállítani egy meghatározott időszávon belül, akkor a nyugati logika szerint az azonos típusok egy sorozatban kerülnek legyártásra, egyik típus a másik után. Ezzel szemben a JIT-ban a különféle terméktípusok időbeli szétterítését részesítik előnyben. A két eljárás közötti különbséget három termék (A, B, C) esetén úgy szemléltethetjük, hogy ha a három termék napi termelési volumeneinek aránya 3:2:1, akkor a termékek gyártási sorrendje a JIT termelési rendszerben az egyes szalagokon így néz ki: AAABBC, majd ugyanez a szakasz ismétlődik, amíg a teljes igényelt mennyiség el nem készül. Míg MRP esetén először legyártják a teljes kívánt mennyiséget az egyik termékből, majd a másiktól és végül az utolsóból is.⁴⁹

A JIT különlegessége, hogy a költségek leszorítása és a minőség növelése nem bináris választás kérdése, hanem a kettő kéz a kézben jár. Azok a vállalkozások ugyanis, amelyek sikeresen alkalmazzák a JIT elveit, nemcsak olcsóbban termelnek, hanem egyúttal magasabb minőségű terméket állítanak elő.⁵⁰ A rendszer sikeres működtetéséhez azonban a termelési folyamat, a termelési tényezők és a beszállítói hálózat óramű pontosságú, térbeli és időbeli összehangolása szükséges, amely a rendszert sérülékennyé teszi az ellátási turbulenciákkal szemben.⁵¹

Ahogy Koltai (2006)⁵² is rámutat, a minimális, nullához tartó készletek és a rendszer működésének a megbízható beszállítóktól való erős függése különösen kiszolgáltatottá teszi ezt a termelési rendszert a turbulenciákkal szemben. Ez sérülékenységgé már a COVID-19 járvány előtt a gyakorlatban is beigazolódott például 2011-ben, amikor a japán földrengés és szökőár, illetve a thaiföldi árvíz okozott ellátási zavarokat.⁵³ Másrészt viszont, mind a fenntarthatósági szempontok érvényesülése,⁵⁴ mind a pandémia által reflektorfénybe került ellátásbiztonsági szempontok következtében a jövőben nagyobb hangsúlyt kaphat a rugalmasabb termelés, amely segítheti az ellátási láncok hatékony alkalmazkodását.⁵⁵ Például, ha egy üzemben a korábbi specializációs törekvéssel szemben nem egy, hanem többféle modellt, terméket gyártanak. Ebben az alkalmazkodási módszerben hasznos lehet a JIT rugalmasabb termelés felé mutató „heijunka”-elvé, vagyis a gyártott modellek változtatása, amely a piaci viszonyokhoz való rugalmasabb alkalmazkodást is lehetővé teszi. Ebben segíthet, hogy a JIT-t alkalmazó japán autógyártó üzemek képesek voltak a munkagépek átállítási idejét a töredékére redukálni, például a Toyota és a Nissan üzemeiben sikerült a karosszériaelemeket előállító présgépek esetében az átállási időt néhány órától mindössze néhány másodpercre mérsékelni, amelynek következtében a gazdaságos gyártási sorozatnagyság is jelentősen csökkent.⁵⁶ Ennek köszönhetően,

természetesen az ellátásbiztonsági problémák megoldását követően, egy JIT-rendszerű termelésfilozófia alkalmas lehet a rugalmas, az egy üzemben több modell előállító termelési rendszer kialakítására.

2.6. A biztonsági készletek csökkenése a termelésben

A beszállítói hálózatok COVID-19 okozta zavara ellen védelmet nyújthatott volna a készletek magasabb szintje,⁵⁷ azonban az 1970-80-as évektől kezdődően a globalizáció és a nemzetközi munkamegosztás terjedésének következtében a vállalatok az üzleti modelljeiket és az ellátási láncokat egyre inkább a just in time (JIT) és a lean stratégia elvei mentén szabták át. A JIT lényege, hogy igyekszik a készlettartás költségeit minimalizálni, míg a lean termelés-szervezési rendszerben a fogyasztók/vevők számára értéket nem teremtő elemeket beazonosítják és eltávolítják a termelési folyamatból. Ennek következtében a készletezés, raktározás volumene mind a JIT, mind az egyéb lean stratégiák termelés-szervezési modelljében csökken.⁵⁸

A karcsú avagy lean termelésfilozófia elterjedésében nagy szerepe volt az 1970-es évek két olajárrobbanásának, amely megemelte mind a szállítás mind a termelés költségeit, így a vállalatok költségeit megnövelve takarékosabb működésre kényszerítette őket.⁵⁹ Ez a költség oldali nyomás kedvezett az egyébként már korábban is szűkebb körben megjelenő, a gazdaságosabb működésre nagyobb hangsúlyt helyező termelési modellek szélesebb körben való elterjedésének. A számítástechnika fejlődése által is támogatva megjelennek majd egyre szélesebb körben elterjednek a modern erőforrás- és készletgazdálkodási modellek, mint a Material requirements planning (MRP), az MRP II (Manufacturing Resource Planning), illetve a Just-In-Time (JIT), amelyek segítenek optimalizálni a termelési folyamatot. Továbbá figyelembe veszi a pénzügyi tervezés szempontjait, a pénzmozgások nagyságát és idejét így támogatva a cég likviditásának fenntartását.⁶⁰ Azonban a modern termelés-szervezési módszerek elterjedése jellemzően a biztonsági készletek és a diverzifikáció csökkenésével járt együtt,⁶¹ amely növelte az ellátási zavarokból adódó üzemfolytonossági kockázatot.⁶²

3. Az ellátási hálózatok menedzselése, mint tudomány

Az ellátás-szervezés problémáját a teoretikus gondolkodás sokáig még a marketing mix részeként kezelte.⁶³ Valószínűsíthetően nagyban hozzájárultak a logisztikai tervezés és kivitelezés fejlődéséhez az Amerikai Egyesült

Államokban a két világháború, de különösen a második világháború gyakorlati ellátásszervezési tapasztalatai. Mivel ezen konfliktus folyamán az USA az európai hadszíntér mellett Ázsiában is harcolt, vagyis az utánpótlást egyszerre két irányba, két óceánon keresztül is meg kellett szerveznie. Az ellátási láncok szervezése a huszadik század első felében leginkább a logisztikára, azon belül is az áruszállításra, valamint a katonai logisztikára koncentrált.⁶⁴ Ennek nyomán jelenik meg az operations research avagy az operációkutatás, amelynek az egyik fő alkalmazási területe az ellátási láncok modellezése, elemzése valamint optimalizálása.⁶⁵

Ugyanakkor az ellátási láncokkal kapcsolatos döntésekre mind a pénzügyi, mind a termelési szervezetnek volt befolyása. Így az ezzel kapcsolatos hatáskörök töredezetten voltak és az egyes területek eltérő szemléletmódja következtében döntési konfliktusokat eredményeztek. Például készletezés terén a marketing és gyártás a nagyobb, míg a pénzügyi szemlélet a kisebb biztonsági készlet tartását ösztönözte. Ezen szervezeten belüli konfliktusok mellett a konvenciók és a megszokások, valamint a terület fontosságának fel nem ismerése is sokáig hátráltatták a logisztika optimalizálását.⁶⁶ Például annak ellenére, hogy a légi szállítás akkor már közel fél évszázada ismert és a hadsereg által széles körben alkalmazott technológia volt, majd csak egy 1956-os tanulmány mutatja be,⁶⁷ hogy bizonyos esetekben pénzügyileg logikus döntés a fajlagosan drágább, de gyorsabb és megbízhatóbb légi szállítást választania a vállalatoknak, mivel a készlet csökkentésén elért megtakarítás ellensúlyozza a drágább szállítás plusz költségeit.⁶⁸ Vagyis ekkortájt jutott el a témával kapcsolatos analitikus gondolkodás arra a szintre, hogy a közvetlen költségtényezők árán túl a készletekkel, logisztikával összefüggő bonyolultabb, a felszín alatti összefüggéseket is feltárják. A 20. század második felétől pedig egyre inkább teret nyer a fenntarthatóság is mint szempont, ennek a szakmai diskurzusba kerülését mutatja a Római Klub „A növekedés határai” című jelentése,⁶⁹ valamint az úgynevezett Brundtland-jelentés⁷⁰ megjelenése. Ahogy Fleischer (2014)⁷¹ is rámutat, a fenntarthatóság iránti érdeklődést minden bizonnyal fokozta az 1970-es években megtapasztalt olajárrobbanás és energiaválság is, mivel megmutatta a társadalmi és gazdasági berendezkedésnek a véges természeti erőforrásoknak való kiszolgáltatottságát. Napjainkban pedig egyre inkább teret nyer az a nézet, hogy nem a költségek minimalizálása a fő döntési szempont a gazdasági szereplők számára,⁷² hanem a környezettudatosság és fenntarthatóság⁷³ egyre hangsúlyosabb mind a szakmai diskurzusban, mind kutatói oldalon,⁷⁴ mind pedig gyakorlati, gazdaságpolitikai döntéshozói szinten, ahogy az az új német⁷⁵ és Európai Unió iparstratégiában⁷⁶ is megjelenik.

4. Az ellátási hálózatok átalakulásának kérdése

A fentiekből láthatjuk, hogy a 20. század hajnalától kezdődően nagyon precíz, mély közgazdasági⁷⁷ és tudományos alapokon nyugvó termelési rendszerek jöttek létre a termék-előállítás optimalizálása érdekében.⁷⁸ Ez az üzemi szintű optimalizálás jellemzően együtt járt a termelési folyamat nagyobb feszítettségével, a biztonsági készletek csökkenésével és összességében az üzemfolytonossági kockázat növekedésével.⁷⁹ Ez az üzemi szintű kockázat a globalizáció térnyerésével⁸⁰ párhuzamosan egyre erőteljesebben kiegészült egy földrajzi dimenzióval. Az ellátási láncok ugyanis, jelentős részben a nemzetközi munkamegosztás terjedésének, az alacsony vámoknak, a relatíve olcsó szállításnak, a stabil kereskedelmi szabályozásnak (itt fontos a WTO szerepe) főleg az 1980-as évektől⁸¹ kezdődően, térben is jelentősen megnyúltak.⁸² Azonban a COVID-19 világjárvány nyomán felépő turbulenciák, gazdasági és társadalmi problémák, valamint a nemzetközi logisztikai rendszerek és ellátási hálózatok zavara komoly problémát okozott számos ágazat üzem- és ellátásbiztonságában.⁸³ A globális, gyakran több kontinensen átívelő ellátási láncok – a relatíve olcsó szállítás előnyét kihasználva – lehetővé teszik ugyan a költséghatékony termelés megvalósítását az értékláncban, de krízis esetén a hosszú és összetett ellátási hálózatok sérülékenynek bizonyulhatnak.⁸⁴

A globalizált világgazdaság ma ismert formájának a várható átalakulását Jean Pisani-Ferry gazdasági tényezők mellett főleg geopolitikai-társadalmi okokkal magyarázza. Szerinte a globális kihívásokra adandó közös válasz szükségessége és a helyi közösségek, érdekek érvényesítése iránti igény közötti reláció szintén komoly kihívást jelent a rendszernek.⁸⁵

A rendszer más kritikussai a fenntarthatósági-környezetvédelmi megfontolások mellett, elsősorban a kiterjedt ellátási láncok hosszú távú gazdasági racionalitását kérdőjelezzik meg. Ugyanis a hosszú, kontinenseken átívelő, profitmaximalizálás és költségminimalizálás mellett kiépülő ellátási láncok akkor tudják teljesíteni a tőlük várt profitmaximalizálási feltételeket, ha minden elemük zavartalanul és optimálisan működik, viszont a gyakorlatban szinte mindig van valamilyen zavaró tényező és ezek előfordulása a jövőben várhatóan növekedni fog.⁸⁶

A COVID-19 előtt is voltak olyan turbulenciák, amelyek komolyan megingatták a nemzetközi ellátási hálózatokat, például a 2003-as SARS-járvány,⁸⁷ a Kínai Népköztársaság ritkaföldfémekre kivetett kvótái,⁸⁸ a 2011. évi tájféldi árvíz és a Kelet-Japánt sújtó földrengés és

szökőár,⁸⁹ valamint a 2016-tól egyre fokozódó az USA és Kína között zajló kereskedelmi háború⁹⁰ és az egyre fokozódó geopolitikai feszültség. A 20. század végétől kiépült, hosszú és komplex ellátási láncokon alapuló globális termelési rendszer fennmaradására számító szakértők jellemzően úgy látják, hogy a COVID-19 okozta sokk egy a korábbi, átmenetinek bizonyuló zavarok sorában. Továbbá ezen zavarokra pont a globális termelési rendszerek képesek a leghatékonyabban válaszolni jelentős felhalmozott tudásukra, tapasztalatukra és erőforrásaikra alapozva, illetve azokat a kihívásoknak megfelelően átcsoportosítva.⁹¹ Szerintük a COVID-19 előtt kiépült globális rendszer fennmaradása mellett az alábbi fontosabb érvek szólnak:⁹²

1. A kereskedelem volumene a COVID-19 nyomán jóval kevesebbet esett vissza, mint várták és gyorsabban regenerálódott, vagyis az első reakciók túlzóak voltak. Vagyis a világkereskedelmi rendszer reziliensebb mint korábban gondolták;
2. a már a COVID-19 előtt is sok szakértő és gazdasági stratégia által várt reshoring⁹³ meglehetősen korlátozott volt és a járvány nyomán sem nőtt jelentősen. Ezt az érvet a meglehetősen mérsékelt uniós adatok is alátámasztani látszanak,⁹⁴ azonban fontos megjegyezni, hogy a termelőkapacítások hazatelepítése, különösen járvány és válság idején nem egy gyors folyamat;
3. a reshoring és a helyi termelőkapacítások kiépítése nem növeli szignifikánsan az ellátási lánc ellenállóképességét. Mivel a helyi viszonyokhoz kiépített kisebb kapacitás nehezebben alkalmazkodik a piaci viszonyokhoz, mint egy globális hálózat. Ennek fő oka, hogy egy nagyobb hálózaton belül könnyebb átcsoportosítani. Mivel a COVID-19 járvány és a nyomában történő korlátozások általában némi időeltéréssel érintik az egyes országokat, régiókat, adja magát a globális hálózaton belüli alkalmazkodás lehetősége. A legnagyobb kapacitással és szakértelemmel rendelkező termelők ugyanis, aktivitásuk felfuttatásával, kompenzálni tudják a járvány miatt éppen kieső termelők okozta hiányt. Ezzel szemben a kisebb helyi termelőknek nem feltétlenül van meg a kapacitása, tudás- és kapcsolatbázisa ahhoz, hogy termelésüket hasonlóképpen felfuttassák, ha kell,⁹⁵
4. Az alapvető közgazdasági fundamentumok, mint a komparatív előnyök, a költséghatékonyság és a specializáció kihasználása a globális termelési láncok fenntartása mellett szólnak;
5. A globalizáció az innovációnak is sokkal kedvezőbb terepet biztosít, mint a de-globalizáció vagy a lokalizáció. A tudás és az információ

ugyanis szabadabban és a hatékonyabban áramlik. Williamson példának a COVID-19 elleni védőoltás mögötti globális kooperációt hozza.⁹⁶

A 20. század második felétől a COVID-19 járványig a stabil kereskedelmi rendszer arra ösztönözte a gyártókat, hogy termelési rendszerük elemeit szétterítsék a világban, így gyakran a végső célpiacoktól távoli helyekre került a gyártás. A hangsúly a költségoptimalizáláson, a költségek lefaragásán és a JIT-szerű, alacsony készletekkel dolgozó, karcsú termelésen volt. A magas készletek tartása károsnak volt ítélve.⁹⁷ Az olyan korábbi ellátási láncokat érintő sokkok, mint a már említett SARS-járvány vagy 2011-es Japán földrengés és szökőár, vezettek ugyan problémákhoz, leállásokhoz más országokban is, de csak egyszeri átmeneti zavarnak tekintették őket, a különben jól működő rendszerben.⁹⁸ Ugyanakkor a turbulenciák nagysága és azok több dimenziós, és amennyiben egyszerre jelentkeznek együtt ható jellege akkora ingadozást okozhat, amely – a COVID-19-hez hasonlóan – felhívja a figyelmet a reziliencia növelésének a fontosságára. Ráadásul egyre több jel arra mutat, hogy a világban további turbulenciák várhatóak. A tudósok a klímaváltozás következtében a súlyos időjárási események és további fertőző betegségek okozta járványok kitörésének növekvő veszélyére figyelmeztetnek.⁹⁹ A geopolitikai feszültség és a kereskedelmi turbulenciák pedig a 2022-ben induló orosz-ukrán konfliktus nyomán még inkább eszkalálódtak.¹⁰⁰ Ráadásul a Freightos Data szállítmányozási költség indexei alapján a szállítási költségek is jelentősen megnövekedtek.¹⁰¹

5. Konklúzió

Megállapítható, hogy a termelésszervezés tudományos alapokra helyezése, majd a modellezési, telekommunikációs és számítástechnikai eszközök használata nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a termelési rendszerek egyre hatékonyabbá váltak. Majd az üzemekből kilépve, a térben is megindult a termelési rendszerek optimalizálása, az egyes részfolyamatok ki-szervezése, elsősorban a költséghatékonyság elve mentén.¹⁰² Az egyre hatékonyabb termelési rendszerek azonban egyre több tényező és résztvevő pontos együttműködését igényelték a hatékony működés érdekében, amelynek következtében a komplex értékláncok sérülékenysége több tekintetben nyilvánvalóvá vált.¹⁰³ A COVID-19 okozta turbulencia ellátási láncokra gyakorolt hatásainak elemzésekor két fő termelésfilozófiai irány bontakozott ki. Az egyik tábor szerint a közgazdasági fundamentumok továbbra

is a komplex globális ellátási láncok fennmaradása mellett szólnak és a tapasztalt turbulenciák csak átmenetiek, amelyekre hatékony választ adni a nagy globális hálózatok képesek.¹⁰⁴ Míg más vélemények szerint a globalizáció okozta társadalmi és politikai feszültségek,¹⁰⁵ valamint a kereskedelmi háború, a fokozódó geopolitikai feszültségek és a klímaváltozással összefüggő természeti és egészségügyi katasztrófák fokozódó veszélye miatt alkalmazkodni kell az új helyzethez az ellátási láncok egyszerűsítése, rövidítése, a termelésben pedig a diverzifikáció, lokalizáció és regionalizáció előtérbe helyezésével, valamint a fenntarthatósági szempontok fokozottabb érvényesítésével.¹⁰⁶

Utóbbi megközelítés sok párhuzamot mutat az új uniós iparstratégia¹⁰⁷ célkitűzéseivel és más uniós stratégiai dokumentumokban¹⁰⁸ megfogalmazott új szemléletmóddal, amelyek szintén támogatják a lokalizáció és a regionalizáció térnyerését, valamint kiemelten foglalkoznak a fenntarthatóság kérdésével az uniós gazdaságban.

Hogy a korábbi kontinenseket behálózó, hosszú, komplex ellátási láncokra épülő globális termelési rendszer ebben a formában fennmarad-e és ha változik, milyen mértékben változik, az még a jövő kérdése, de a kereskedelmi háború, COVID-19 járvány okozta turbulencia, a fokozódó geopolitikai feszültség és a dráguló szállítás¹⁰⁹ mellett a 2022 eleje óta tartó orosz-ukrán konfliktus¹¹⁰ és annak gazdasági következményei¹¹¹ alapján valószínűnek tűnik, hogy a világkereskedelem erővonalai jelentősen átrajzolódhatnak.

Köszönetnyilvánítás

„Az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Program Doktori Hallgatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

„Prepared with the professional support of the Doctoral Student Scholarship Program of the Co-operative Doctoral Program of the Ministry of Innovation and Technology financed from the National Research, Development and Innovation Fund.”

JEGYZETEK / NOTES

1. World Economic Forum, “Coronavirus is disrupting global value chains. Here’s how companies can respond”. 27th February 2020. <https://www.weforum.org/agenda/2020/02/how-coronavirus-disrupts-global-value-chains/> (Letöltve: 2022.04.30.)
2. Gereffi, G. - Luo, X. [2014]: Risks and opportunities of participation in global value chains. Policy Research Working Paper No. 6847. World Bank
3. Hausmann Róbert: A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében In: Hitelintézeti Szemle, 19. évf. 3. szám, 2020. szeptember, pp. 130–153.
4. Pisani-Ferry, Jean (2021) - The End of Globalization as We Know It, <https://www.project-syndicate.org/commentary/future-of-globalization-national-priorities-international-threats-by-jean-pisani-ferry-2021-06> (Letölve: 2021.10.28)
5. Tóth József (szerk.): Általános Társadalomföldrajz. Budapest, Dialog Campus Kiadó, 2002.
6. Hausmann Róbert: A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében In: Hitelintézeti Szemle, 19. évf. 3. szám, 2020. szeptember, pp. 130–153.
7. Peck H (2007): Supply chain vulnerability, risk and resilience. In: Waters D (szerk.) [2010] Global logistics, 6. kiadás, 12. fejezet. Kogan Page Ltd., London.
8. Pounder, Paul (et al.) [2013]: A Review of Supply Chain Management and Its Main External Influential Factors. Supply Chain Forum. Vol. 14 No. 3. pp. 42-50.
9. Gereffi, G. - Luo, X. [2014]: Risks and opportunities of participation in global value chains. Policy Research Working Paper No. 6847. World Bank
10. Vörös József (2018): Termelés- és szolgáltatásmenedzsment [Digitális kiadás.] Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. ISBN: 978 963 454 216 2 DOI: 10.1556/9789634542162 <https://mersz.hu/kiadvany/298/dokumentum/info/>
11. Mollenkopf (et al.) [2010]: Green, lean, and global supply chains. In: International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, Vol. 40, No. 1-2. pp. 14-41.
12. Chopra, S. – Sodhi, M. [2014]. Reducing the Risk of Supply Chain Disruptions. MIT SLOAN MANAGEMENT REVIEW, 55(3), pp. 72-80
13. Szabó Zoltán Tamás – Forgó Gábor – Alpek B. Levente (2022): A COVID-19 járvány nyomán formálódó szemlé-letváltás elemeinek megjelenése a 2020. évi uniós válságkezelés, valamint a 2020-ban közzétett új uniós ipar-

- stratégia dokumentumaiban. In: Geopolitikai Szemle III. évfolyam 2021/1-2. №5-6. pp.27-53
14. Fleischer Tamás [2014] A fenntarthatóság fogalmáról. In: Közzolgálat és fenntarthatóság. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest, pp. 9-24. ISBN 978-615-5491-64-1
 15. Aliche, K. – Azcue, X. – Barriball, E.: Supply chain recovery in coronavirus times – plan for now and the future. McKinsey, 2020. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/supply-chain-recovery-in-coronavirus-times-plan-for-now-and-the-future#> (Letöltés időpontja: 2022.03.18)
 16. Slaughter – Mahbubani – Walt – Nakayama – O’Neil – Mohan – Niblett (2022): U.S. Grand Strategy After Ukraine. Seven thinkers weigh in on how the war will shift U.S. foreign policy. In: Foreign Policy 2022. március 21. <https://foreignpolicy.com/2022/03/21/us-geopolitics-security-strategy-war-russia-ukraine-china-indo-pacific-europe/> Letöltve: 2022.03.27.
 17. Javorcik, B. (2020): Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won’t Work. London: CEPR Press, <https://voxeu.org/content/covid-19-and-trade-policy-why-turning-inward-won-t-work>, pp. 111–116.
 18. Williamson, P. (2021): De-Globalisation and Decoupling: Post-COVID-19 Myths versus Realities. In: Management and Organization Review, 17 (1): 29–34. <https://doi.org/10.1017/mor.2020.80>
 19. Miroudot, S. (2020): Resilience versus robustness in global value chains: Some policy implications, In: COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won’t Work, Baldwin, R.E. & Evenett, S.J., London: CEPR Press, 117-130.
 20. Williamson, P. (2021): De-Globalisation and Decoupling: Post-COVID-19 Myths versus Realities. In: Management and Organization Review, 17 (1): 29–34. <https://doi.org/10.1017/mor.2020.80>
 21. Lengyel Imre (2003): Verseny és területi fejlődés - Térségek versenyképessége Magyarországon. JATEPress, Szeged. pp.18-19.
 22. Hausmann Róbert: A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében In: Hitelintézeti Szemle, 19. évf. 3. szám, 2020. szeptember, pp. 130–153.
 23. Taylor, Frederick Winslow [1911]: The Principles of Scientific Management. Harper & brothers, New York and London.
 24. Taylor, Frederick Winslow [1911]: The Principles of Scientific Management. Harper & brothers, New York and London.

25. Morris, Peter W. G. [1997]: *The Management of Projects*. Thomas Telford Publishing, London. ISBN 978-0-7277-2593-6.
26. Koltai Tamás [2006]: *Termelésmenedzsment*. Typotex, Budapest
27. Lengyel Imre [2010]: *Regionális gazdaságfejlesztés*. Akadémia kiadó, Budapest.
28. Vörös József (2018): *Termelés- és szolgáltatásmenedzsment [Digitális kiadás.]* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. ISBN: 978 963 454 216 2 DOI: 10.1556/9789634542162 <https://mersz.hu/kiadvany/298/dokumentum/info/>
29. Hounshell, David [1985]: *From the American System to Mass Production, 1800-1932: The Development of Manufacturing Technology in the United States*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London.
30. Orlicky, Joseph [1975]: *Materials Requirement Planning*. McGraw-Hill, New York.
31. Coyle, John J. (et al.) [2017]: *Supply Chain Management: A Logistics Perspective, Tenth Edition*. Cengage Learning, Boston. ISBN: 978-1-305-85997-5
32. Snyder, Lawrence V. – Shen, Zuo – Jun, Max [2019]: *Fundamentals of Supply Chain Theory, Second Edition*. John Wiley & Sons Inc., New York.
33. Coyle, John J. (et al.) [2017]: *Supply Chain Management: A Logistics Perspective, Tenth Edition*. Cengage Learning, Boston. ISBN: 978-1-305-85997-5
34. Vörös József (2018): *Termelés- és szolgáltatásmenedzsment [Digitális kiadás.]* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. ISBN: 978 963 454 216 2 DOI: 10.1556/9789634542162 <https://mersz.hu/kiadvany/298/dokumentum/info/>
35. Coyle, John J. (et al.) [2017]: *Supply Chain Management: A Logistics Perspective, Tenth Edition*. Cengage Learning, Boston. ISBN: 978-1-305-85997-5
36. Alicke, K. – Azcue, X. – Barriball, E.: *Supply chain recovery in coronavirus times – plan for now and the future*. McKinsey, 2020. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/supply-chain-recovery-in-coronavirus-times-plan-for-now-and-the-future#> (Letöltés időpontja: 2022.03.18)
37. Vörös József (2018): *Termelés- és szolgáltatásmenedzsment [Digitális kiadás.]* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. ISBN: 978 963 454 216 2 DOI: 10.1556/9789634542162 <https://mersz.hu/kiadvany/298/dokumentum/info/>
38. Coyle, John J. (et al.) [2017]: *Supply Chain Management: A Logistics Perspective, Tenth Edition*. Cengage Learning, Boston. ISBN: 978-1-305-85997-5

39. Coyle, John J. (et al.) [2017]: *Supply Chain Management: A Logistics Perspective*, Tenth Edition. Cengage Learning, Boston. ISBN: 978-1-305-85997-5
40. Alicke, K. – Azcue, X. – Barriball, E.: *Supply chain recovery in coronavirus times – plan for now and the future*. McKinsey, 2020. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/supply-chain-recovery-in-coronavirus-times-plan-for-now-and-the-future#> (Letöltés időpontja: 2022.03.18)
41. Coyle, John J. (et al.) [2017]: *Supply Chain Management: A Logistics Perspective*, Tenth Edition. Cengage Learning, Boston. ISBN: 978-1-305-85997-5
42. Alicke, K. – Azcue, X. – Barriball, E.: *Supply chain recovery in coronavirus times – plan for now and the future*. McKinsey, 2020. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/supply-chain-recovery-in-coronavirus-times-plan-for-now-and-the-future#> (Letöltés időpontja: 2022.03.18)
43. PwC CEE [2020]: *Kényszerpihenő helyett túlórák avagy kik a COVID-19 nyertesei*. https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/Kenyyszerpiheno_helyett_tulorak_avagy_kik_a_COVID-19_nyertesei.pdf Letöltés ideje: 2021. március 10.
44. Mikio Sumiya, ed. (2000): *A History of Japanese Trade and Industry Policy*. Oxford University Press, Oxford.
45. Koltai Tamás [2006]: *Termelésmenedzsment*. Typotex, Budapest
46. Gelei Andrea [2010]: *Az ellátási lánc menedzsmentje*. In: Czakó Erzsébet – Reszegi László (szerk.) [2010]: *Nemzetközi vállalatgazdaságtan*. pp. 413–441. Alinea Kiadó, Budapest.
47. Hadwick, Alex [2020]: *The end of just-in-time?* Reuters Events, 2020. július 3. <https://www.reutersevents.com/supplychain/supply-chain/end-just-time> Letöltés ideje: 2022.04.28.
48. Koltai Tamás [2006]: *Termelésmenedzsment*. Typotex, Budapest
49. Vörös József (2018): *Termelés- és szolgáltatásmenedzsment [Digitális kiadás.]* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. ISBN: 978 963 454 216 2 DOI: 10.1556/9789634542162 <https://mersz.hu/kiadvany/298/dokumentum/info/>
50. Vörös József (2018): *Termelés- és szolgáltatásmenedzsment [Digitális kiadás.]* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. ISBN: 978 963 454 216 2 DOI: 10.1556/9789634542162 <https://mersz.hu/kiadvany/298/dokumentum/info/>
51. Javorcik, B. (2020): *Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world*. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) *COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work*. London: CEPR Press,

- <https://voxeu.org/content/covid-19-and-trade-policy-why-turning-inward-won-t-work>, pp. 111–116.
52. Koltai Tamás [2006]: Termelésmenedzsment. Typotex, Budapest
 53. Shih, W. [2020]: Is it time to rethink globalized supply chains? MIT Sloan Management Review, március 19. <https://sloanreview.mit.edu/article/is-it-time-to-rethink-globalized-supply-chains/>. Letöltés ideje: 2020. július 8.
 54. Szalavetz Andrea (2018a): Úton az energiahatékonyságtól az energiarugalmasságig. Magyarországi iparvállalatok tapasztalatai. *Vezetéstudomány*, 49. évf. 6. sz. pp. 13–21. <https://doi.org/10.14267/veztud>
 55. Alicke, K. – Azcue, X. – Barriball, E.: Supply chain recovery in coronavirus times – plan for now and the future. McKinsey, 2020. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/supply-chain-recovery-in-coronavirus-times-plan-for-now-and-the-future#> (Letöltés időpontja: 2022.03.18)
 56. Koltai Tamás [2006]: Termelésmenedzsment. Typotex, Budapest
 57. Baker McKenzie (2020a): Beyond COVID-19 Supply Chain Resilience Holds Key to Recovery. <https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2020/04/covid19-global-economy.pdf?la=en> (Letöltés időpontja: 2021.10.18)
 58. Koltai Tamás [2006]: Termelésmenedzsment. Typotex, Budapest
 59. Rotemberg, J. J. - Woodford, M. [1996]: Imperfect Competition and the Effects of Energy Price Increases on Economic Activity. *Journal of Money, Credit and Banking*. 28. évf. 4. sz. pp. 549-577.
 60. Vörös József (2018): Termelés- és szolgáltatásmenedzsment [Digitális kiadás.] Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. ISBN: 978 963 454 216 2 DOI: 10.1556/9789634542162 <https://mersz.hu/kiadvany/298/dokumentum/info/>
 61. Javorcik, B. (2020): Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) *COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work*. London: CEPR Press, <https://voxeu.org/content/covid-19-and-trade-policy-why-turning-inward-won-t-work>, pp. 111–116.
 62. Hausmann Róbert: A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében In: *Hitelintézeti Szemle*, 19. évf. 3. szám, 2020. szeptember, pp. 130–153.
 63. Shaw, A. W. [1915] Some problems in market distribution. *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 26, Issue 4. pp. 703–765
 64. Ballou, Ronald H. [2007]: The evolution and future of logistics and supply chain management. *European Business Review* Vol 19. No. (4) pp.332–348

65. Snyder, Lawrence V. – Shen, Zuo – Jun, Max [2019]: *Fundamentals of Supply Chain Theory*, Second Edition. John Wiley & Sons Inc., New York.
66. Ballou, Ronald H. [2007]: The evolution and future of logistics and supply chain management. *European Business Review* Vol 19. No. (4) pp.332–348
67. Lewis H.T. – Culliton, J. W. – Steele, J. D. [1956]: *The Role of Air Freight in Physical Distribution*. Harvard Business School, Boston, Massachusetts. Bailey Brothers and Swinfen, London.
68. Ballou, Ronald H. [2007]: The evolution and future of logistics and supply chain management. *European Business Review* Vol 19. No. (4) pp.332–348
69. Meadows Donella H. – Meadows Dennis – Randers Jorgen – Behrens William W. [1972]: *The Limits to Growth*. Universe Books, New York.
70. WCED [1987]: *Our common future: World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press, Oxford.
71. Fleischer Tamás [2014] A fenntarthatóság fogalmáról. In: *Közszolgálat és fenntarthatóság*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, pp. 9-24. ISBN 978-615-5491-64-1
72. Koltai Tamás [2006]: *Termelésmenedzsment*. Typotex, Budapest
73. Szalavetz Andrea (2018b): Digitális átalakulás és fenntarthatóság. In: *KÖZGAZDASÁGI SZEMLE*, 65 (10). pp. 1067-1088. ISSN 0023-4346
74. Tseng, M.-L.–Wu, K.-J.–Hu, J.–Wang, C.-H. [2018]: Decision-making model for sustainable supply chain finance under uncertainties. *International Journal of Production Economics*, Vol. 205. pp. 30–36. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2020.07.24>
75. Német Gazdasági- és Energiaügyi Minisztérium (BMWi) [2019]: *Industrial strategy 2030. Made in Germany*. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy (BMWi). <https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/Industry/industrial-strategy-2030.html>. Letöltés ideje: 2020. június 28.
76. Európai Bizottság [2020a,b]
77. Lengyel Imre (2003): *Verseny és területi fejlődés - Térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
78. Vörös József (2018): *Termelés- és szolgáltatásmenedzsment [Digitális kiadás.]* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. ISBN: 978 963 454 216 2 DOI: 10.1556/9789634542162 <https://mersz.hu/kiadvany/298/dokumentum/info/>
79. Hausmann Róbert: A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében In: *Hitelintézeti Szemle*, 19. évf. 3. szám, 2020. szeptember, pp. 130–153.
80. Szegedi Gabriella [1996]: Az újonnan iparosodó délkelet-ázsiai országok világgazdasági szerepkörének alakulása 1970-1993 között In: *Tér és Társadalom* 10. évf. 1996/2-3. pp. 201-210.

81. Pisani-Ferry, Jean (2021) - The End of Globalization as We Know It, <https://www.project-syndicate.org/commentary/future-of-globalization-national-priorities-international-threats-by-jean-pisani-ferry-2021-06>, Letöltve: 2021.10.28
82. Javorcik, B. (2020): Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work. CEPR Press, London. pp. 111–116
83. Aliche, K. – Azcue, X. – Barriball, E.: Supply chain recovery in coronavirus times – plan for now and the future. McKinsey, 2020. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/supply-chain-recovery-in-coronavirus-times-plan-for-now-and-the-future#> (Letöltés időpontja: 2022.03.18)
84. Hausmann Róbert: A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében In: Hitelintézeti Szemle, 19. évf. 3. szám, 2020. szeptember, pp. 130–153.
85. Pisani-Ferry, Jean (2021) - The End of Globalization as We Know It, <https://www.project-syndicate.org/commentary/future-of-globalization-national-priorities-international-threats-by-jean-pisani-ferry-2021-06>, Letöltve: 2021.10.28
86. Javorcik, B. (2020): Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work. London: CEPR Press, <https://voxeu.org/content/covid-19-and-trade-policy-why-turning-inward-won-t-work>, pp. 111–116.
87. World Health Organization (é.n.): Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) https://www.who.int/health-topics/severe-acute-respiratory-syndrome#tab=tab_1 Letöltve 2022.05.15
88. Hausmann Róbert: A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében In: Hitelintézeti Szemle, 19. évf. 3. szám, 2020. szeptember, pp. 130–153.
89. Shih, W. [2020]: Is it time to rethink globalized supply chains? MIT Sloan Management Review, március 19. <https://sloanreview.mit.edu/article/is-it-time-to-rethink-globalized-supply-chains/>. Letöltés ideje: 2020. július 8.
90. Baker McKenzie (2020b): Supply Chains Reimagined - Recovery and Renewal in Asia Pacific and Beyond. https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2020/08/supply-chains-reimagined_17-aug.pdf?la=en Letöltés ideje: 2020. november 10.

91. Williamson, P. (2021): De-Globalisation and Decoupling: Post-COVID-19 Myths versus Realities. In: *Management and Organization Review*, 17 (1): 29–34. <https://doi.org/10.1017/mor.2020.80>
92. Williamson, P. (2021): De-Globalisation and Decoupling: Post-COVID-19 Myths versus Realities. In: *Management and Organization Review*, 17 (1): 29–34. <https://doi.org/10.1017/mor.2020.80>
93. European Parliament’s Committee on International Trade (2021): Post Covid-19 value chains: options for reshoring production back to Europe in a globalised economy. Európai Unió, Brüsszel. ISBN 978-92-846-7832-7 [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653626/EXPO_STU\(2021\)653626_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653626/EXPO_STU(2021)653626_EN.pdf) Letöltés ideje: 2022. március 25.
94. Eurofound [2022] - European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions: European Reshoring Monitor - Reshoring Cases. <https://reshoring.eurofound.europa.eu/reshoring-cases> Letöltés ideje: 2022. március 25.
95. Miroudot, S. 2020. Resilience versus robustness in global value chains: Some policy implications, In: *COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won’t Work*, Baldwin, R.E. & Evenett, S.J., London: CEPR Press, 117-130.
96. Williamson, P. (2021): De-Globalisation and Decoupling: Post-COVID-19 Myths versus Realities. In: *Management and Organization Review*, 17 (1): 29–34. <https://doi.org/10.1017/mor.2020.80>
97. Javorcik, B. (2020): Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) *COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won’t Work*. London: CEPR Press, <https://voxeu.org/content/covid-19-and-trade-policy-why-turning-inward-won-t-work>, pp. 111–116.
98. Williamson, P. (2021): De-Globalisation and Decoupling: Post-COVID-19 Myths versus Realities. In: *Management and Organization Review*, 17 (1): 29–34. <https://doi.org/10.1017/mor.2020.80>
99. Javorcik, B. (2020): Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) *COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won’t Work*. London: CEPR Press, <https://voxeu.org/content/covid-19-and-trade-policy-why-turning-inward-won-t-work>, pp. 111–116.
100. Slaughter – Mahhubani – Walt – Nakayama – O’Neil – Mohan – Niblett (2022): U.S. Grand Strategy After Ukraine. Seven thinkers weigh in on how the war will shift U.S. foreign policy. In: *Foreign Policy* 2022. március 21. <https://foreignpolicy.com/2022/03/21/us-geopolitics-security-strategy-war-russia-ukraine-china-indo-pacific-europe/> Letöltve: 2022.03.27.

101. Freightos Data (2022): <https://fbx.freightos.com/> (Letöltve: 2022.05.16.)
102. Pisani-Ferry, Jean (2021) - The End of Globalization as We Know It, <https://www.project-syndicate.org/commentary/future-of-globalization-national-priorities-international-threats-by-jean-pisani-ferry-2021-06>, Letöltve: 2021.10.28
103. Javorcik, B. (2020): Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work. CEPR Press, London. pp. 111–116
104. Williamson, P. (2021): De-Globalisation and Decoupling: Post-COVID-19 Myths versus Realities. In: Management and Organization Review, 17 (1): 29–34. <https://doi.org/10.1017/mor.2020.80>
105. Pisani-Ferry, Jean (2021) - The End of Globalization as We Know It, <https://www.project-syndicate.org/commentary/future-of-globalization-national-priorities-international-threats-by-jean-pisani-ferry-2021-06>, Letöltve: 2021.10.28
106. Javorcik, B. (2020): Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work. London: CEPR Press, <https://voxeu.org/content/covid-19-and-trade-policy-why-turning-inward-won-t-work>, pp. 111–116.
107. Európai Bizottság (2020a): Making Europe's businesses future-ready: A New Industrial Strategy for a globally competitive, green and digital Europe. Sajtóközlemény, Európai Bizottság, március 10. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_416. (Letöltés időpontja: 2021.11.12.) és Európai Bizottság (2020b): Új európai iparstratégia. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0102&from=EN> (Letöltés időpontja: 2021.11.20.)
108. Európai Bizottság [2020a,b], European Parliament's Committee on International Trade [2021], ITRE [2021]
109. Freightos Data (2022): <https://fbx.freightos.com/> (Letöltve: 2022.05.16.)
110. Slaughter – Mahbubani – Walt – Nakayama – O'Neil – Mohan – Niblett (2022): U.S. Grand Strategy After Ukraine. Seven thinkers weigh in on how the war will shift U.S. foreign policy. In: Foreign Policy 2022. március 21. <https://foreignpolicy.com/2022/03/21/us-geopolitics-security-strategy-war-russia-ukraine-china-indo-pacific-europe/> Letöltve: 2022.03.27.
111. Peterson Institute for International Economics <https://www.piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/russias-war-ukraine-sanctions-timeline> (Letöltés időpontja: 2022.05.12.)

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Alicke, K. – Azcue, X. – Barriball, E. [2020]: Supply chain recovery in coronavirus times – plan for now and the future. McKinsey, március 18. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/supply-chain-recovery-in-coronavirus-times-plan-for-now-and-the-future#>. Letöltés ideje: 2021. július 18.
- Baker McKenzie (2020a): Beyond COVID-19 Supply Chain Resilience Holds Key to Recovery. <https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2020/04/covid19-global-economy.pdf?la=en> Letöltés ideje: 2020. október 8.
- Baker McKenzie (2020b): Supply Chains Reimagined - Recovery and Renewal in Asia Pacific and Beyond. https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2020/08/supply-chains-reimagined_17-aug.pdf?la=en Letöltés ideje: 2020. november 10.
- Baker McKenzie (2021): COVID-19: Government Intervention Schemes Guide. https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2020/08/supply-chains-reimagined_17-aug.pdf?la=en Letöltés ideje: 2020. január 15.
- Ballou, Ronald H. (2007): The evolution and future of logistics and supply chain management. *European Business Review* Vol 19. No. (4) pp.332–348
- Chopra, S. – Sodhi, M. [2014]. Reducing the Risk of Supply Chain Disruptions. *MIT SLOAN MANAGEMENT REVIEW*, 55(3), pp. 72-80
- Coyle, John J. (et al.) [2017]: *Supply Chain Management: A Logistics Perspective*, Tenth Edition. Cengage Learning, Boston. ISBN: 978-1-305-85997-5
- Eurofound [2022] - European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions: European Reshoring Monitor - Reshoring Cases. <https://reshoring.eurofound.europa.eu/reshoring-cases> Letöltés ideje: 2022. március 25.
- Európai Bizottság (2020a): Making Europe’s businesses future-ready: A New Industrial Strategy for a globally competitive, green and digital Europe. Sajtóközlemény, Európai Bizottság, március 10. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_416. (Letöltés időpontja: 2021.11.12.)
- Európai Bizottság (2020b): Új európai iparstratégia. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0102&from=EN> (Letöltés időpontja: 2021.11.20.)
- European Parliament’s Committee on International Trade (2021): Post Covid-19 value chains: options for reshoring production back to Europe in a globalised economy. Európai Unió, Brüsszel. ISBN 978-92-846-7832-7 [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653626/EXPO_STU\(2021\)653626_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653626/EXPO_STU(2021)653626_EN.pdf) Letöltés ideje: 2022. március 25.

- Európa Parlament - Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies at the request of the committee on Industry, Research and Energy (ITRE) [2021]: Impacts of the COVID-19 pandemic on EU industries. 2021. március. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662903/IPOL_STU\(2021\)662903_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662903/IPOL_STU(2021)662903_EN.pdf) Letöltve: 2021.07.25 ISBN 978-92-846-7937-9
- Fleischer Tamás [2014] A fenntarthatóság fogalmáról. In: Közszolgálat és fenntarthatóság. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, pp. 9-24. ISBN 978-615-5491-64-1
- Freightos Data (2022): <https://fbx.freightos.com/> (Letöltve: 2022.05.16.)
- Gelei Andrea [2010]: Az ellátási lánc menedzsmentje. In: Czakó Erzsébet – Reszegi László (szerk.) [2010]: Nemzetközi vállalatgazdaságtan. pp. 413–441. Alinea Kiadó, Budapest.
- Gereffi, G. - Luo, X. [2014]: Risks and opportunities of participation in global value chains. Policy Research Working Paper No. 6847. World Bank.
- György László [2017]: Egyensúlyteremtés – A gazdaságpolitika missziója, Századvég Kiadó, Budapest.
- Hausmann Róbert (2020): A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében In: Hitelintézeti Szemle, 19. évf. 3. szám, 2020. szeptember, pp. 130–153
- Hadwick, Alex [2020]: The end of just-in-time? Reuters Events, 2020. július 3. <https://www.reutersevents.com/supplychain/supply-chain/end-just-time> Letöltés ideje: 2022.04.28.
- Hounshell, David [1985]: From the American System to Mass Production, 1800-1932: The Development of Manufacturing Technology in the United States. The John Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Javorcik, B. (2020): Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world. In: Baldwin, R. E. – Evenett, S. J. (eds.) COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work. London: CEPR Press, <https://voxeu.org/content/covid-19-and-trade-policy-why-turning-inward-won-t-work>, pp. 111–116.
- Kim, Minkyun – Chai, Sangmi [2017a]: The impact of supplier innovativeness, information sharing and strategic sourcing on improving supply chain agility: Global supply chain perspective. In: International Journal of Production Economics, Volume 187 pp. 42-52
- Kim, Minkyun – Chai, Sangmi [2017b]: Implementing Environmental Practices for Accomplishing Sustainable Green Supply Chain Management. Sustainability, Volume 9, pp. 1-17. DOI:10.3390/SU9071192
- Koltai Tamás [2006]: Termelésmenedzsment. Typotex, Budapest

- Lengyel Imre [2010]: Regionális gazdaságfejlesztés. Akadémia kiadó, Budapest.
- Lewis H.T. – Culliton, J. W. – Steele, J. D. [1956]: The Role of Air Freight in Physical Distribution. Harvard Business School, Boston, Massachusetts. Bailey Brothers and Swinfen, London.
- Meadows Donella H. – Meadows Dennis – Randers Jorgen – Behrens William W. [1972]: The Limits to Growth. Universe Books, New York.
- Mikio Sumiya, ed. (2000): A History of Japanese Trade and Industry Policy. Oxford University Press, Oxford.
- Miroudot, S. (2020): Resilience versus robustness in global value chains: Some policy implications, In: COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work, Baldwin, R.E. & Evenett, S.J., London: CEPR Press, 117-130.
- Mollenkopf (et al.) [2010]: Green, lean, and global supply chains. In: International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, Vol. 40, No. 1-2. pp. 14-41.
- Morris, Peter W. G. [1997]: The Management of Projects. Thomas Telford Publishing, London. ISBN 978-0-7277-2593-6.
- Pounder, Paul (et al.) [2013]: A Review of Supply Chain Management and Its Main External Influential Factors. Supply Chain Forum. Vol. 14 No. 3. pp. 42-50.
- Német Gazdasági- és Energiaügyi Minisztérium (BMWi) [2019]: Industrial strategy 2030. Made in Germany. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy (BMWi). <https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/Industry/industrial-strategy-2030.html>. Letöltés ideje: 2020. június 28.
- Orlicky, Joseph [1975]: Materials Requirement Planning. McGraw-Hill, New York.
- Peck H [2007] Supply chain vulnerability, risk and resilience. In: Waters D (szerk.) [2010] Global logistics, 6. kiadás, 12. fejelet. Kogan Page Ltd., London.
- Peterson Institute for International Economics <https://www.piie.com/blogs/real-time-economic-issues-watch/russias-war-ukraine-sanctions-timeline> (Letöltés időpontja: 2022.05.12.)
- Pisani-Ferry, Jean (2021) - The End of Globalization as We Know It, <https://www.project-syndicate.org/commentary/future-of-globalization-national-priorities-international-threats-by-jean-pisani-ferry-2021-06>, Letöltve: 2021.10.28
- Pounder, Paul (et al.) [2013]: A Review of Supply Chain Management and Its Main External Influential Factors. Supply Chain Forum. Vol. 14 No. 3. pp. 42-50.
- PwC CEE [2020]: Kényszerpihenő helyett túlórák avagy kik a COVID-19 nyertesei. https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/Kenyserpiheno_helyett_tulorak_avagy_kik_a_COVID-19_nyertesei.pdf Letöltés ideje: 2021. március 10.

- Rotemberg, J. J. - Woodford, M. [1996]: Imperfect Competition and the Effects of Energy Price Increases on Economic Activity. *Journal of Money, Credit and Banking*. 28. évf. 4. sz. pp. 549-577.
- Slaughter – Mahbubani – Walt – Nakayama – O’Neil – Mohan – Niblett (2022): U.S. Grand Strategy After Ukraine. Seven thinkers weigh in on how the war will shift U.S. foreign policy. In: *Foreign Policy* 2022. március 21. <https://foreignpolicy.com/2022/03/21/us-geopolitics-security-strategy-war-russia-ukraine-china-indo-pacific-europe/> Letöltve: 2022.03.27.
- Snyder, Lawrence V. – Shen, Zuo – Jun, Max [2019]: *Fundamentals of Supply Chain Theory*, Second Edition. John Wiley & Sons Inc., New York.
- Shaw, A. W. [1915] Some problems in market distribution. *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 26, Issue 4. pp. 703–765
- Shih, W. [2020]: Is it time to rethink globalized supply chains? *MIT Sloan Management Review*, március 19. <https://sloanreview.mit.edu/article/is-it-time-to-rethink-globalized-supply-chains/>. Letöltés ideje: 2020. július 8.
- Szabó Zoltán Tamás – Forgó Gábor – Alpek B. Levente (2022): A COVID-19 járvány nyomán formálódó szemléletváltás elemeinek megjelenése a 2020. évi uniós válságkezelés, valamint a 2020-ban közzétett új uniós iparstratégia dokumentumaiban. In: *Geopolitikai Szemle* III. évfolyam 2021/1-2. №5-6. pp.27-53
- Szalavetz Andrea (2018a): Úton az energiahatékonyságtól az energiarugalmasságig. *Magyarországi iparvállalatok tapasztalatai. Vezetéstudomány*, 49. évf. 6. sz. pp. 13–21. <https://doi.org/10.14267/veztud>
- Szalavetz Andrea (2018b): Digitális átalakulás és fenntarthatóság. In: *KÖZGAZDASÁGI SZEMLE*, 65 (10). pp. 1067-1088. ISSN 0023-4346
- Szegedi Gabriella [1996]: Az újonnan iparosodó délkelet-ázsiai országok világgazdasági szerepkörének alakulása 1970-1993 között In: *Tér és Társadalom* 10. évf. 1996/2-3. pp. 201-210.
- Taylor, Frederick Winslow [1911]: *The Principles of Scientific Management*. Harper & brothers, New York and London.
- Tóth József (szerk. 2002): *Általános Társadalomföldrajz*. Budapest, Dialog Campus Kiadó.
- Tseng, M.-L.–Wu, K.-J.–Hu, J.–Wang, C.-H. [2018]: Decision-making model for sustainable supply chain finance under uncertainties. *International Journal of Production Economics*, Vol. 205. pp. 30–36. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe>. Letöltve: 2020.07.24.
- Vörös József (2018): *Termelés- és szolgáltatásmenedzsment [Digitális kiadás.]* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. ISBN: 978 963 454 216 2 DOI: 10.1556/9789634542162 <https://mersz.hu/kiadvany/298/dokumentum/info/>

Williamson, P. (2021): De-Globalisation and Decoupling: Post-COVID-19 Myths versus Realities. In: *Management and Organization Review*, 17 (1): 29–34. <https://doi.org/10.1017/mor.2020.80>

World Economic Forum, “Coronavirus is disrupting global value chains. Here’s how companies can respond”. 27th February 2020. <https://www.weforum.org/agenda/2020/02/how-coronavirus-disrupts-global-value-chains/> (Letöltve: 2022.04.30.)

World Health Organization (é.n.): Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) https://www.who.int/health-topics/severe-acute-respiratory-syndrome#tab=tab_1 (Letöltve: 2022.05.15)

BÓZSÓ Péter Tamás

**PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem,
Természettudományi Kar, Földtudományi Doktori Iskola,
Pécs**

**PhD student, University of Pécs, Faculty of Natural
Sciences, Doctoral School of Earth Sciences University of
Pécs**

pbozso@gmail.com

**OROSZORSZÁG UKRAJNAI INVÁZIÓJA ÉS
MEARSHEIMER ÉRVEI – OFFENZÍV REALIZMUS ÉS
INFORMÁCIÓS HÁBORÚ**

**RUSSIA'S INVASION OF UKRAINE AND
MEARSHERMEIR'S ARGUMENTS – OFFENSIVE
REALISM AND INFORMATION WARFARE**

ABSTRACT

After the Russian invasion in Ukraine the respected American international relations scholar John J. Mearsheimer repeated his earlier opinion in an article in the British *The Economist*, arguing that the West bears the main responsibility for creating the crisis in Ukraine. In this article I give an overview of the main elements of the theory called offensive realism developed by him. I present his book *The Conventional Deterrence*, his article 'The case for a Ukrainian Nuclear Deterrent' and the main statements of *The Tragedy of Great Powers*. Later, I give an account how The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy contributed to the further development of his theories. Mearsheimer already summed up his views on the crisis in Ukraine and its relationship with great power politics right after the 2014, according to him, coup in Kiev and the occupation of Crimea in an article: *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault*. He argues that the surprise felt by the annexation in the West can be explained by the difference between the realist and liberal approach to

international relations. For completing the great power politics, I present the 2014 brief analysis by G. M. Tamás on the internal ethnical split of Ukraine and nationalism. Then I sum up the main thoughts of the recent article of Mearsheimer in *The Economist*, the reactions to it and the main differences of his approach compared to the mainstream media. Finally, I review the reactions in the Hungarian media, closing with brief thoughts how the present war environment affects the freedom of the press.

Kulcsszavak: információs háború, Mearsheimer, offenzív realizmus, Oroszország inváziója Ukrajnában, szólásszabadság

Keynotes: freedom of speech, information warfare, Mearsheimer, Russia's invasion of Ukraine

„Igaz ügyért Isten sem veti meg a csalást” Aiszkhülosz¹

1. Bevezetés

Oroszország 2022 február 24-én indult inváziója után az Egyesült Államok hivatalos kommunikációja az agressziót 'nem provokált és indokolatlan' (unprovoked and unjustified) háborúnak nevezte és ezeket mintegy eposzi jelzőként használta kommunikációjában.²

Ezekhez a jelzőkhöz a vezető médiában fel-felbukkanó „Putyin megőrült” érvelés társult:³ hiszen, ha Oroszország – semleges szóhasználattal – autoriter vezetője, – vagy elítélően fogalmazva – diktátora teljesen kiszámíthatatlanul cselekszik, akkor lehetetlen és egyben szükségtelen indítókainak a megismerése. Így nincs az a – mégoly hamis – koordináta rendszer, amelyben mozogva számára racionális, azaz indokolt lépésnek tűnik az agresszió. Itt természetesen egyáltalán nem arról van szó, hogy nekünk ezekkel az indokokkal egyet kell értenünk, vagy – ne adj' isten – helyeselnünk kellene azokat. Ez a kommunikációs stratégia impliciten annak lehetőségét is elutasítja, amivel Polonius érvel a Hamletben: „őrült beszéd, de van benne rendszer.”⁴

Az USA vezető körei által újtjára bocsátott epitheton ornans által kijelölt értelmezéssel szemben a média fősodrában, természetesen kevés olyan nem politikus szereplő jelent meg, aki határozott, akár provokációnak is tűnő, ellenérvet hangoztatott. Ezek közül az egyik jelentős személy, John J. Mearcheimer, aki korábban is kifejtette már azt a véleményét, hogy ukrajnai tevékenységével a nyugat ingerelte az orosz medvét. A nagymúltú brit

hetilap a The Economist, 2022. március 19-én online megjelent véleményrovatóban szólaltatta meg Mearsheimert, aki kifejtette, hogy szerinte „miért a nyugat a fő felelős az ukrajnai válságért”.⁵

Itt most az amerikai politikatudós érvelését és az mögötte meghúzódó offenzív realizmusnak nevezett elméleti keret bemutatását, illetve az információs háborúban erre adott reakciók prezentálását, elemzését tűzöm ki célul, a háborús támadás megindulása utáni első három hónapot, azaz a 2022 májusáig terjedő időszakot vizsgálom.

2. Mearsheimer az elrettentésről

Az amerikai politikatudós Mearsheimer 1947-ben született Brooklynban, New Yorkban. Fiatalon, 17 éves korában belépett a hadseregbe és elvégezte a Katonai Akadémiát West Pointban, ami után öt évet szolgált a légierőnél. Még itt teljesített szolgálatot, amikor nemzetközi kapcsolatokból diplomázott a Dél-Kaliforniai Egyetemen, majd, 1980-ban doktori fokozatot szerzett a Cornell Egyetemen. Ezután a Harvard Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének kutatója lett. 1982 óta a Chicagói Egyetemen oktatója.

Első, *Conventional Deterrence* (Hagyományos elrettentés) című könyve 1983-ban jelent meg, amiben azt vizsgálja, hogy a politikai vezetők azon elképzelése, hogy milyen lehet egy háború végkimenetele, hogyan befolyásolja, hogy kirobbantanak-e egy háborút. Az elrettentés akkor működik, ha a potenciális ellenség vezetői úgy gondolják, hogy a háború igen költséges lesz és egyáltalán nem biztos, hogy a kívánt győzelemmel végződik. Ellenkezőleg, ha a döntéshozóknak az az elképzelése, hogy a háború számukra elviselhető költségekkel jár, és a kívánt eredményre vezet, akkor megindítják azt – azaz az elrettentés nem működik. A potenciális háborúknak Mearsheimer szerint háromfajta típusa van: az ellenség kimerítését célzó elhúzó anyag-háború, a korlátozott célokért vívott háború és a villámháború, vagy *Blitzkrieg*. Az első kettő magas költségekkel jár és megindításukkor nem vehető biztosra végkifejletük, ezért elrettentő erővel bírnak, míg a villámháború, mivel megindításakor alacsony költséggel és győzelemmel kecsegtetnek, nem tartanak vissza a konfliktus kirobbantásától. Ezeket a tulajdonságokat szemlélteti az alábbi 1. számú ábra.

1. táblázat A háborúk típusai Mearsheimer szerint

Table 1. War types according to Mearsheimer

Típus	Költség	Várható eredmény	Elrettentés
Kimerítő	magas	bizonytalan	elrettent
Korlátozott célú	magas	bizonytalan	elrettent
Villám	alacsony	biztos	nem tart vissza

Forrás: Conventional Deterrence

Ezt az elméleti felosztást Oroszország ukrajnai inváziójára alkalmazva, logikusnak tűnik, mint azt a nyugati média fősodra hangoztatta, hogy az ország autokrata vezetőjének, Putyinnak villámháborús tervei voltak. Ezt csak az írhatja felül, még mindig ebben a keretrendszerben maradva, ha – saját megfontolása alapján – végveszélyben érezte az általa vezetett, erejét vesztő nagyhatalmat és ezért ő akarta megtenni az első lépést.

Az elrettentés egyik abszolút eszköze a nukleáris képességgel rendelkezés, amit Mearsheimer – témánk szempontjából fontos – a „The case for a Ukrainian Nuclear Deterrent” (Az ukrán nukleáris elrettentés ügye) című cikkében vizsgálta. A Foreign Affairs folyóiratban 1993-ban megjelent elemzésben amellel érvel, hogy: „a függetlenség kikiáltása után Ukrajnát csendben arra kellett volna ösztönözni, hogy alakítsa ki saját nukleáris elrettentő erejét. ... A békét Oroszország és Ukrajna között mindenképp fenn kell tartani. Ez azt jelenti, hogy gondoskodni kell arról, hogy az oroszok, akiknek történelmileg rossz viszonya van Ukrajnával, ne induljanak el annak visszahódítására. Ukrajna nem tudja magát hagyományos fegyverekkel megvédeni az atomfegyverrel rendelkező Oroszországgal szemben, és egyetlen állam, beleértve az Egyesült Államokat, sem képes teljes körű biztonságát garantálni. Az ukrán atomfegyver az egyetlen megbízható elrettentő eszköz az orosz agresszióval szemben.”⁶

3. Mearsheimer és az offenzív realizmus

Az amerikai tudóst, a nemzetközi kapcsolatok elméletén belül, az offenzív realizmus iskolájának megteremtőjének tekinthetjük. Nézeteit átfogóan a *The Tragedy of Great Power Politics* (A nagyhatalmi politika tragédiája) című 2001-ben megjelent könyvében fejti ki. Mint a realista áramlat képviselője abból indul ki, hogy a szuverén országok anarchikus nemzetközi rendszerben működnek, ahol elsősorban regionális egyeduralomra törnek.

Szerinte a globális hegemonia elérése földrajzi korlátok miatt lehetetlen, mivel a Föld kontinenseit hatalmas óceánok választják szét, amelynek hatékony megállító ereje van, mivel képletesen óriási vizesárokként működnek.

Mearsheimer szerint: „tekintettel arra, hogy nehéz meghatározni, hogy mennyi hatalom elegendő mára és holnapra, a nagyhatalmak felismerik, hogy biztonságuk biztosításának legjobb módja az, ha már most hegemon pozícióba kerülnek, kiküszöbölve ezzel egy másik nagyhatalom kihívásának lehetőségét. Csak egy tévedésbe esett állam hagyja ki azt a lehetőséget, hogy hegemon legyen a rendszerben, azt gondolva, hogy már elegendő ereje van a túléléshez.”⁷

Az elmélet kiinduló alapfeltételezései szerint az államok:

- anarchikus nemzetközi rendszerben működnek;
- támadó katonai kapacitásokkal rendelkeznek, amelyet egymás megtámadására használhatnak;
- bizonytalanságban vannak más államok szándékaival kapcsolatban;
- a túlélést tartják elsődleges céljuknak;
- racionális szereplők, azaz képesek olyan megalapozott stratégiákat kidolgozni, amelyek maximalizálják elsődleges céljukat, a túlélést.

A nagyhatalmak, azon túl, hogy regionális egyeduralomra törnek, létbiztonságuk lehető legnagyobb mértékű bebiztosítására, gazdasági erejüket is maximalizálni akarják, mivel az is hozzájárul katonai potenciáljuk növeléséhez. A nagyhatalmak igyekeznek megakadályozni, hogy vetélytársaik dominálják a világ gazdaságilag jól teljesítő régióit. Az USA e módon akadályozta, hogy a Szovjetunió jelentős befolyást szerezzen Nyugat-Európában vagy a Közel-Keleten. A harmadik kiegészítő cél, pedig, Mearsheimer szerint, a nukleáris elrettentő erő megszerzésre, ahogy azt már korábban láthattuk.

Abból a geopolitikai megfontolásból, hogy az óceánok léte miatt a globális egyeduralkodó szerep elérhetetlen, a szárazföldi hadsereg a domináns a regionális hegemon szerep elérésében, amit nehéz az óceánokon túl bevetni.

Nagy Britannia XIX. századi példája azt mutatja, hogy noha ipari erőfölényére építve bizonyára képes lehetett volna rá, nem ambicionálta az európai kontinens közvetlen ellenőrzését, hanem arra hagyatkozott, hogy – a szigetekről szemlélve – kiegyensúlyozza az európai hatalmak egymás közti harcát. Azzal számolt, hogy ez így jobban megéri számára, és az egymással vetélkedő országok így nem avatkoznak be ázsiai és afrikai gazdasági tevékenységébe.

Az Egyesült Államok is hasonló politikát folytatott, amikor távolról annak érdekében avatkozott be, hogy kihívói ne érhessenek el regionális hegemon szerepet. Így járt el a Német Birodalommal az I. világháborúban, a náci Németországgal a II. világháborúban, a Japán Birodalommal a II. világháborúban és a Szovjetunióval a hidegháború idején.

Mearsheimer ezekkel a példákkal érvel amellett, hogy az Egyesült Államok számára ma is egy ilyen sziget-szerep lenne a megfelelő, amiben csak a nyugati féltéke regionális egyeduralkodói szerepének fenntartására törekedne azzal, hogy kiegyensúlyozza az ázsiai hatalak egymás közötti harcát, azzal a céllal, hogy ott kialakulhasson egy vele egyenrangú regionális hegemon hatalom. Elméletének megfelelően úgy véli, hogy Kína növekvő hatalma valószínűleg konfliktusba kerül az Egyesült Államokkal.

Az anarchia és nemzetközi vetélkedés azonban nem vezet szükségszerűen háborúhoz a nagyhatalmak között. Meg kell vizsgálni, hogy a hatalom hogyan oszlik meg közöttük, állítja Mearsheimer. A hatalomeloszlásnak három fő mintája van, amit az alábbi 2.számú táblázat szemléltet.

2. táblázat A világ hatalommegoszlás típusai Mearsheimer szerint
Table 2. Power in the international system according to Mearsheimer

Típus	Háború veszélye
Kétpólusú	legkisebb
Kiegyensúlyozott többpólusú	közepes
Kiegyensúlyozatlan többpólusú	legnagyobb

Forrás: The Tragedy of Great Powers 335. oldal

A hatalom megosztása a strukturális oka a nagyhatalmak közti háborúknak, de a kitörésük pontos időpontját nem strukturális tényezők is befolyásolják. Ha a háborúk kezdetének pontos időpontját nem is, de azok kitörésének valószínűségét így előre jelezhetjük. A nagyhatalmak befolyási övezeteket építenek ki maguk körül, különösen a közvetlen földrajzi szomszédságukban. Egy kétpólusú világban e szatellitállamok közötti konfliktus lehetőségek száma is kisebb, mint egy többpólusú rendszerben. A kisebb hatalmaknak sokkal nagyobb a manőverezési lehetősége egy többpólusú világrendben. Például Törökország és Görögország 1919 és 1924 között háborúzott, amikor többpólusú volt a rendszer, de ezt nem engedhették meg maguknak a hidegháború idején.

E típusok megjelenését Mearsheimer az európai viszonyokra vizsgálja az 1792 és 1990 közötti évekre, amit a 3. táblázatban foglaltunk össze.

3. táblázat Az európai hatalomelosztás típusai 1792-1990
Table 3. European great power structure types 1792-1990

Korszak	Időszak	Hossz (év)	Típus
Napóleoni I.	1792-1973	1	kiegyensúlyozott többpólusú
Napóleoni II.	1793-1815	22	kiegyensúlyozatlan többpólusú
XIX. századi	1815-1902	88	kiegyensúlyozott többpólusú
Német császársági	1903-1918	16	kiegyensúlyozatlan többpólusú
Háborúk közti	1919-1938	20	kiegyensúlyozott többpólusú
Náci	1939-1945	6	kiegyensúlyozatlan többpólusú
Hidegháborús	1945-1990	46	kétpólusú

Forrás: The Tragedy of Great Power Politics 348. oldal

E könyvben Ukrajnát is említi az Orosz-Lengyel Háború (1919-1921) kapcsán: „Lengyelország az I. világháború után a súlyosan meggyengült Szovjetuniót abban a reményben támadta meg, hogy Fehéroroszországot és Ukrajnát leválasztja a Szovjetunióról, és egy lengyel vezetésű föderáció részévé teszi őket. Bár Lengyelországnak nem sikerült elérnie ezt a célt, de területeket szerzett Fehéroroszországban és Ukrajnában.”⁸ Lengyelország akkori katonai ambícióját Mearsheimer az offenzív realizmus elméletét támogató tényként mutatja be, amikor egy kisebb hatalom relatív előnyös helyzetét kihasználva háborút vállal egy nagyhatalommal, Oroszországgal.⁹

A nemzetközi kapcsolatok realista iskolájának hazai bemutatásához, hadd utaljak itt két munkára, Kiss J. László 2009-ben megjelent *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében* című könyvére¹⁰, valamint a budapesti Corvinus Egyetem oktatójának dr. Szűcs Amitának a Grotius folyóirat sorozatában 2011-ben megjelent *A realizmus „időtlen” bölcsesége* címet viselő tanulmányára.¹¹ A nemzetközi kapcsolatokban a realista megközelítés bemutatását számos hazai tankönyvben megtalálhatjuk, szokásos felosztása az elmélet korszakai szerint történik: klasszikus, modern, stratégiai, strukturális (vagy neo) realizmus, illetve az erre adott válaszként offenzív, defenzív és neoklasszikus realizmus.

Nagy vonalakban úgy fogalmazhatunk, hogy az offenzív realizmus szerint az anarchikus nemzetközi rendszerben a versengés és a konfliktus a meghatározó, ezért az államok fennmaradása számára a legjobb biztosíték

a biztonság felhalmozása, azaz a hegemónná válás, amelyet támadó stratégiákkal, relatív hatalomnöveléssel érnek el. Ezzel szemben a defenzív realisták az államok védekező magatartását hangsúlyozzák. E nézetrendszer szerint az államok inkább reaktívak, mint aktívak és status quo pártiak. Az államoknak nincs szükségük hatalomtöbbletre biztonságukhoz, az offenzív viselkedési forma a nemzetközi rendszer fogyatékoságának tekinthető. A defenzív realisták szerint a megerősödött csoportidentitású – a modern korban nacionalista – államokat nehezebb meghódítani ezért nem is igazán érdemes. Így olyan nemzetközi rendszer jön létre, amelyben nagyobb a békére való képesség. Az offenzív realizmus nem használ belpolitikai változókat. A defenzív realizmus is csak kevésbé. Az ezeket az irányzatokat mintegy szintetizáló neoklasszikus realizmus azonban sok magyarázó változót és áttételes hatásmechanizmusokat is használ.

A realizmus korunkban alkalmazható magyarázó erejéről magyar nyelven többek között a Külügyi Szemle cikkei és a Külügyi Intézet kiadványa foglalkoznak.¹²

Mearsheimer mintegy válaszolva arra a kritikára, hogy a belpolitikai elemeket nem veszi figyelembe, a Harvard Egyetemi professzor Stephen Walt társszerzővel, 2007-ben könyvet írt az izraeli lobby amerikai szerepéről a *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* (Az izraeli lobby és az USA külpolitikája) címmel. A könyv nagy vitát váltott ki, mivel többek között olyan végkövetkeztetésre jutott, hogy „a lobb hatása az Egyesült Államok külpolitikájára és befolyása akaratlanul is káros volt az Egyesült Államokra és Izraelre egyaránt. Washington Izrael iránti reflexív támogatása felszította az Amerika-ellenességet az arab és az iszlám világban, és aláásta az Egyesült Államok imázsát sok más országban is. A lobb megnehezítette az amerikai vezetők számára, hogy nyomást gyakoroljanak Izraelre, meghosszabbítva ezzel az izraeli-palesztin konfliktust. Ez a helyzet az iszlám terroristák számára hatékony toborzóeszközül szolgál, és hozzájárul az iszlám radikalizmus növekedéséhez. Az izraeli nukleáris programokkal és az emberi jogok megsértéseivel szembeni hallgatás az Egyesült Államokat képmutatóvá tette, amikor más országokat bírálta e téren, és megnehezítette az amerikai erőfeszítéseket a politikai reformok ösztönzésére az arab és az iszlám világban.”¹³

Ez is szemlélteti, hogy Mearsheimer a fő irányzattal szembeni álláspontot is felmer vállalni.

4. Az ukrain orosz invázió előérzete

Az orosz invázió körülményeinek megértéséhez legalább 2014-ig vissza kell tekintenünk, amikor Ukrajna politikai orientációja, a Majdán-téri permanens tüntetés, a véres összecsapások és az ezt követő politikai fordulat hatására, megváltozott – és geopolitikai szempontból – Oroszország-ellenessé, nyugat-, vagy inkább Amerika-baráttá vált. A konkrét eseményeket a szembenálló felek szöges ellentétben ítélik meg, az új ukrán vezetés a „Méltóság Forradalmáról” beszél, az orosz vezetés az új, átmeneti ukrán kormány beiktatását ellenben puccsnak tartja. A távolságtartó elemzés, a fekete-fehér látásmód mai elvárása miatt nehéz.

Amiben talán mindenki egyetérthet, hogy az ország kívánatos politikai orientációjáról a lakosság véleménye – a táborok nagyságától függetlenül – sarkosan megosztott volt, akárcsak az orosz nyelv és kultúra hivatalos szerepéről vallott nézetek. Ez utóbbi, amit talán nevezhetünk nemzetiségi ellentétnek, a demokrácia-diktatúra vagy nyugat-kelet vitában, talán nem véletlenül, elsikkadni látszik. Meglátásom szerint, az etnikai nacionalizmus válságos időkben nagy mozgósító erővel rendelkezik, amelyet a politikusok készségesen kihasználnak, és ennek lehetőségét mindenképp vizsgálni érdemes.

2013 őszén, amikor az orosz-barát Janukovics elnök visszalépett az Ukrán-EU társulási szerződés aláírásától, tüntetések kezdődtek Kijev főterén. 2014 februárjában az ellenéki tüntetők és a rendfenntartó erők között véres összecsapásokra került sor, amelyet orvlövészek is provokáltak. A tüntetések más nyugat-ukrainai városra is áttértek. Az erőszak megfékezésére nemzetközi erőfeszítés történt és február 21-én péntek délután az ellenzéki pártok és az elnök – a német külügyminiszter, a lengyel parlament elnöke és a francia külügyminisztérium képviselőjének aláírásával is megerősítve – megállapodtak az elnöknek kevesebb jogkört biztosító 2004-es alkotmány helyreállításában, új választások kiírásában legkésőbb az év végéig, és addig egy ideiglenes koalíciós nemzeti egységkormány felállításában.¹⁴ A szélsőjobboldali tüntetők nem fogadták el ezt az egyezményt. A Majdan Katonai Tanácsa átvette Kijev felett az ellenőrzést, beleértve a kormányzati negyedet és a parlamentet, az elnök Harkovba távozott.¹⁵ Másnap a parlament bizalmatlansági szavazáson felmentette Janukovicsot, aki néhány nap múlva elmenekült Oroszországba. Új átmeneti kormány alakult Arszenyij Jacenyuk vezetésével, akinek kinevezésében – a kiszivárgott hangfelvétel alapján – valószínűleg az Európai Unióval nem egyez-

tetett módon (fuck the EU) meghatározó szerepet töltött be az európai és eurázsiai ügyekért felelős amerikai külügyi államtitkár-helyettes Victoria Nuland és az amerikai nagykövet Geoffrey Pyatt.¹⁶

A kijevi politikai fordulatra reagálva Oroszország megszállta a Krím-félszigetet, és a magát március 11-én függetlennek nyilvánító területet a március 16-án megtartott népszavazás után két nappal annektálta, amit természetesen sem Ukrajna, sem a nyugati hatalmak nem ismernek el. A politikai váltásra reagálva, nem kis mértékben az orosz nyelv hivatalos státuszát megszüntető rendeletre, az orosz nyelvű Kelet-Ukrajnában kormányellenes tüntetéseket szerveztek. Összecsapásokra került sor, és a fegyveres harc is megkezdődött. Donyeck és Luhanszk régiókban a szakadárok szereztek meg az irányítást és népköztársaságként nyilvánították ki függetlenségüket, amelynek alátámasztására május 11-én népszavazást is rendeztek. A szeparatista régiók, közös nevükön Donbassz, ellen a kormány terrorista-ellenes katonai műveletet indított, amely fokozatosan visszaszorította a felkelőket. Oroszország augusztus 22-étől „humanitárius konvojt” küldött, azaz közvetlen katonai segítséget nyújtott a szeparatistáknak, akiknek így sikerült területeket visszafoglalniuk. A harcokat egy egyezményvel, a Minszki Jegyzőkönyvvel zárták le 2014. szeptember 5-én. Ez a tűzszünet 2015 januárjában összeomlott, a harcok kiújultak. Ezután újabb megállapodást kötöttek a Minszk II egyezményt, amit 2015. február 12-én írtak alá. Ennek eredményeként a Donbassz területének mintegy harmada maradt az el nem ismert szeparatista népköztársaságok kezén. A tűzszüneten, fogolycserén és demilitarizáláson túl, az egyezmény szintén előírta az ukrán alkotmány reformját, amely állandó decentralizált jogokat adna ezeknek a régióknak, valamint az új alkotmány alapján lokális választások tartását tesz lehetővé, és előírják a választások után a határellenőrzés átengedését a központi kormány számára. Ez utóbbiak azonban nem valósultak meg.

Ebben a helyzetben írt Mearsheimer cikket a Foreign Affairs folyóirat 2014 szeptember-októberi számába, aminek címe is provokáló: Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault – The Liberal Delusions That Provoked Putin (Miért a nyugat hibája az ukrán válság – A liberális téveszmék, amelyek Putyint provokálták). Azzal kezdi írását – mintha csak ma olvasnánk –, hogy „a Nyugaton uralkodó nézetek szerint az ukrajnai válság szinte teljes egészében az orosz agresszió számlájára írható. Ezen érvelés szerint Vlagyimir Putyin orosz elnök a szovjet birodalom újraélesztésének régóta fennálló vágya miatt annektálta a Krímet, amit végül Ukrajna többi része, valamint más kelet-európai országok követhetnek... Ez az értékelés azonban téves: a fő felelősséget a válságért az Egyesült Államok és európai szövetségesei

viselik. A baj gyökere a NATO-bővítés, ami egy nagyobb stratégia központi eleme, amelynek célja Ukrajna kimozdítása Oroszország vonzásköréből és a Nyugatba való integrálása.”¹⁷

Láthatjuk, hogy az amerikai tudós ismét a fősodorról ellentétes álláspontra helyezkedik, következetesen képviselve realista szemléletét, amely nem moralizál, hanem a fenálló hatalmi koncentrációt a nemzetközi kapcsolatban. Ebből a szemszögből nézve az agresszió, jelen esetben a Krím megszállása és annektálása, nem kivételes, hanem „szabályos” viselkedés. Putyin megtette, mert megtehetette, és ebben nem a birodalmi restauráció vágya, hanem saját – noha mégoly szubjektív – biztonságpolitikai megfontolásai játszottak a főszerepet.

Azzal folytatja, hogy „az Egyesült Államok és Európa elitjeit csak azért lepték meg az események, mert a nemzetközi politikáról alkotott hibás nézetet vallanak. Hajlamosak azt hinni, hogy a realizmus logikájának nem sok jelentősége van a huszonegyedik században, és Európát olyan liberális elvek alapján lehet megőrizni és szabadnak megtartani, mint a jogállamiság, a gazdasági egymásrautaltság és a demokrácia.”¹⁸

Ehhez kapcsolódóan az amerikai – a fenti liberális elvek mentén történő – befolyásolását is elismeri: „Putyin számára a demokratikusan megválasztott oroszbarát ukrainai elnök törvénytelen megbuktatása – amelyet joggal minősített »puccsnak« – volt az utolsó csepp a pohárban.”¹⁹ „Az új kijevi kormány mélységesen Nyugat-párti és oroszellenes volt. Négy magas rangú tagját megalapozottan neofasisztának lehetett nevezni. Bár az Egyesült Államok részvételének teljes mértékére még nem derült fény, egyértelmű, hogy Washington támogatta a puccsot.”²⁰

Ez az érvelés klasszikusan realista. Mearsheimer szerint: „Az (ukrán) válság megmutatja, hogy a reálpolitika továbbra is releváns – és az azt figyelmen kívül hagyó államok ezt saját kárukra teszik. Az Egyesült Államok és az európai vezetők baklövést követtek el, amikor Ukrajnát nyugat bástyájává próbálták tenni az orosz határon. Most, hogy a következmények nyilvánvalóvá váltak, még nagyobb hiba lenne folytatni ezt a rosszul kigondolt politikát.”²¹ Majd később hozzáteszi: „Lényegében a két oldal különböző forgatókönyvekkel operált: Putyin és honfitársai realista elvek szerint gondolkodtak és cselekedtek, míg nyugati társaik a nemzetközi politika liberális elképzeléseire ragaszkodtak. Az eredmény az, hogy az Egyesült Államok és szövetségesei tudtukon kívül súlyos válságot provokáltak Ukrajnában.”²²

A liberális megközelítés alapelvein alapuló politizálás csak szította a feszültséget. Mearsheimer megfogalmazása szerint: „A Nyugat hármás

politikai csomagja – a NATO expanziója, az EU-bővítés és a demokrácia terjesztése – olajat öntött a szunnyadó tűzre.”²³

Láthatjuk, hogy a demokráciaexportot a liberális politika részének, az eszköztár egyik elemének tekinti. Ebből a szemszögből a demokrácia és a diktatúra harca is a nagyhatalmak közötti hatalmi harcként jelenik meg. A befolyásolás egyik eszköze. A hatalmi kérdés a fő tényező. Nyugatról nézve a jó harca a gonosz ellen, keletről nézve a haza védelme a külföldi beavatkozással szemben, csak a hatami harc megjelenítési formája.

„A Nyugat végső eszköze Kijev Moszkvától való leválasztására a nyugati értékek terjesztése és a demokrácia előmozdítására tett erőfeszítései Ukrajnában és más posztszovjet államokban, amely terv gyakran nyugatbarát egyének és szervezetek finanszírozásával jár. Victoria Nuland, az Egyesült Államok európai és eurázsiai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettese 2013 decemberében úgy becsülte, hogy az Egyesült Államok 1991 óta több mint 5 milliárd dollárt fektetett be abba, hogy segítsen Ukrajnának elérni »azt a jövőt, amit megérdemel«.”²⁴

A realizmus talaján állva az orosz lépések nem tűnnek logikátlannak, Putyin nem örült meg. „Washingtonnak talán nem tetszik Moszkva álláspontja, de meg kell értenie a mögöttes logikát. Ahogy a geopolitika tanácskönyve írja: a nagyhatalmak mindig érzékenyek a potenciális fenyegetésekre a saját területük közelében.”²⁵ Emellett még azzal érvel Mearsheimer, hogy Putyin politikája reaktív: a nyugat lépéseire reagál. Ha a szovjet birodalom helyreállítása vezérelné, akkor már korábban proaktív lépéseket tehetett volna. Miért várt a Krim megszállásával? Az amerikai politikatudós szerint mivel az ukránok nagy többsége Ukrajnában akar élni, az ország megszállása a legyengült Oroszország számára túl költsége lenne, azt nem lenne képes fenntartani. „Putyin biztosan érti, hogy Ukrajna leigázása olyan lenne, mintha lenyelne egy sündisznót.”²⁶ Ezzel Oroszország további potenciális terjeszkedése ellen is érvel, mivel meglátása szerint, erre nem képes. Láthatjuk a fő érv az, hogy mire képes egy nagyhatalom, vagy jelen esetben egy gyengülő nagyhatalom.

Az amerikai tudós cikke nem maradt magyar visszhang nélkül. Már 2014. szeptember 4-én ismerteti az Újvidéken szerkesztett hírportál, a Vajdaság Ma. Azt valószínűsíthetjük, hogy a szerb közvélemény fogékonyabb volt az Egyesült Államokat kritizáló álláspontra, a Krim annexiója után felfokozott hangulatban és ilyen áthallás miatt jelent meg a magyarnyelvű cikk Szerbiában és nem Magyarországon. A Vajdaság Ma kiemeli, hogy: „Moszkvával pedig már csak azért sincs értelme összerúgni a port, mert az továbbra is hanyatló hatalom, amely idővel egyre gyengül – vélte Mearsheimer. De ha

ez nem így lenne, akkor sem lenne értelme bevenni Ukrajnát a NATO-ba, hiszen a Nyugat számára Ukrajna nem alapvető stratégiai érdek, amit az is jelez, hogy mindeddig nem nyújtottak katonai segítséget Kijevnek (2014-ben). Márpedig nagy butaság lenne a kollektív védelmen – azaz egymás megvédésén – alapuló szövetség tagjává tenni egy olyan államot, amelyet a NATO-tagok láthatóan nem akarnak megvédeni.”²⁷

Mearsheimer elemzésében, ahogy az offenzív realizmus bemutatásában láthattuk, viszonylag kevés hangsúly kerül a belpolitikai vonatkozásokra. Ukrajna esetében, mivel a média fősodrában gyakran egységes – kizárólagosan ukrán – nemzetállamként tüntetik fel, meg kell említenünk a belpolitikát nagymértékben meghatározó nemzetiségi megosztottságát. Az orosz és ukrán elkülönítése, a határvonalak elmosódottsága miatt, nem könnyű feladat. Az anyanyelv és az önazonosság meghatározása nem mindig vág egybe, és a kétnyelvűség miatt könnyen változhat. Sok a vegyesházasság is és a nyelvi kérdést bonyolítja az orosz-ukrán keveréknyelv a szurzsik elterjedtsége is. (Az elnevezés eredetileg a kevert búza és rozslisztet, illetve az ebből készült kenyeret jelentette.) A függetlenné vált ukrán állam azzal a kérdéssel nézett szembe, hogy miféle nemzetépítésbe kezdjen. A 2014-es politika fordulat után egyértelműen az ukrán nacionalizmusra, annak oroszellenességére épített, talán az amerikai szándékoktól sem mentesen.

Itt kapcsolódik témánkhoz, a magyar elemzések közül kiemelve, Tamás Gáspár Miklós 2014-ben a HVG-ben megjelent cikke, amelyben a nemzeti-ségi problémát fűzi össze a kitört fegyveres konfliktus várható eszkalációjának előre jelzésével.²⁸ „Tessék elképzelni – bár a hasonlat kissé sántít –, hogy a huszonegymillió románban nem másfél, hanem tízmillió magyar él, s mind egy tömbben a határ mentén. Ha az ilyesmi nem borítja föl valamely nemzetállam belső egyensúlyát, akkor semmi se,” írja.

A kérdés progresszív megoldását a regionális autonómiában látja, de ennek megvalósulására kis esélyt adott, ahogy ez ténylegesen is történt. „Ami föltehetőleg helyes volna – Ukrajna föderalizálása, az orosz nemzeti-ségű lakosság autonómiája, a béke helyreállítása –, lehetetlen, mert ezeket a Krímet annektáló, Kelet-Ukrajnában lövöldöző Putyin is javasolja (100%-os képmutatással).”

A jövőbeni kilátásokról is, sajnos helyesen, pesszimistán gondolkodott. „Hová vezethet Oroszország újbóli megaláztatása? Ugyanoda, ahová Németország versailles-i megaláztatása vezetett. Ugyanakkor hová vezethet Putyin agressziójának és – letagadott – mézszárlásainak tudomásul vétele? Ebből se sülni semmi jó.” „Mindkét oldalon elvadult, brutális és ostoba sovinszták állnak, egyik félre se illik a »good guys« megneve-

zés, ezek mind »bad guys« sajnos.” A versaillesi párhuzam, illetve ennek kapcsán Trianon, talán rávilágíthat arra, hogy hazánkban az egykori nagyságra emlékező nosztalgiát átélve, miért kelthet az orosz helyzet szimpátiát. Különösen, ha a Kárpátalja visszaszerzésére irányuló ukránellenes irracionális vágyakat is tekintetbe vesszük.

Tamás Gáspár Miklós a nyugati politikát is bírálja, akárcsak Mearsheimer, de összeköti a geopolitikát a helyi vallási szélsőségekkel és nacionalizmusokkal, amelyeket a nagyhatalmak -mozgósító erőkként – erkölcsi aggályok nélkül használnak ki. „A nemzetközi politika irracionálisában nincs semmi új. Az Egyesült Államok – Zbigniew Brzezinski ihletésére – mindent megtett, hogy aláassa az iszlám világban a világi-katonai diktatúrákat. Mert ezek hajlottak a Szovjetunióhoz való közeledésre. Ennek köszönhetjük a tálib rezsimtől az al-Káidáig és a félelmetes, vérengző iszlám kalifátusig (IS) az emberellenes, főleg nőellenes fundi zsarnokságok elképesztő rémuralmát. Brzezinski ... tudatosan választotta azt, amit oly sokszor választottak már (többek között ellenségei, a sztálinisták): Belzebubbal üzni ki a Sátánt. Most éppen az ukrán-lengyel (és román) sovinizmus oroszgyűlölete a kiválasztott..., ez fogja magával rántani a Nyugatot és Kelet-Európát a háborús veszedelembé. Persze az ukrajnai népek érdekeivel, békéjével, testi épségével a franc se törődik. Ki vannak szolgáltatva a különféle, genocídiumra hajlamos fegyveres erőcsoportok tébolyának. Nincs hatalom, amely ezt megállítaná.”

5. Mearsheimer és Oroszország ukrajnai inváziója

Oroszország 2022. február 24-én elindított ukrajnai inváziójával, beigazolódni látszanak Mearsheimer korábbi erőrejelzései. A helyzet sokban hasonlít a 2014-eshez. A mostani tulajdonképpen az akkor jegelt konfliktus folytatása. Szemben az orosz ’különleges művelet’ meghatározással – háború, amely sajnos magában hordozza a világháborúvá fokozódás veszélyét. E helyzetben fejtette ki, ismét kisebbségi véleményét az amerikai tudós a brit *The Economist* hetilap online vélemény rovatában meghívott vendégként 2022. március 19-én.²⁹

„Az ukrajnai háború a legveszélyesebb nemzetközi konfliktus az 1962-es kubai rakétaválság óta”, állapítja meg Mearshemer. „Alapvető okainak megértése elengedhetetlen, ha meg akarjuk akadályozni a (háború) súlyosbodását, és helyette a lezárás mikéntjét akarjuk megtalálni.”³⁰ Ezzel érvelésének célját, a béke megteremtését, is kijelöli. Ez ellentétes azzal, amit

az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője Josep Borrell április 11-ei kijevei látogatásán mondott, ami szerint „ezt a háborút a harcmezőn nyerik majd meg.”³¹

Mearsheimer cikkében nem tagadja az agresszió felelősségét: „Nem kérdéses, hogy Vlagyimir Putyin indította el a háborút, és ő a felelős azért, hogy az miképp zajlik. De hogy miért tette ezt, az már más kérdés,” fűzi hozzá és megismétli korábban is hangoztatott realista álláspontját: „A 2014 februárjában kezdődött válságért elsősorban a Nyugat, és különösen Amerika a felelős. Ez mára olyan háborúvá fajult, amely nemcsak Ukrajna elpusztításával fenyeget, hanem Oroszország és a NATO közötti atomháborúvá is fajulhat.”³²

A jelen háborúhoz vezető okokat történeti távlatba helyezi: „Az Ukrajnával kapcsolatos bajok valójában a NATO bukaresti csúcstalálkozóján kezdődtek 2008 áprilisában, amikor George W. Bush kormányának ösztönzésére a szövetség bejelentette, hogy Ukrajna és Grúzia »tagok lesznek.«” „Amerika azonban figyelmen kívül hagyta Moszkva vörös vonalát, és arra törekedett, hogy Ukrajna a Nyugat védőbástyává váljon Oroszország határán. Ez a stratégia két másik elemet is tartalmazott: Ukrajnát közelebb hozni az EU-hoz, és Amerika-barát demokráciává tenni.”³³

A konkrét amerikai lépések közül kiemeli, hogy a Trump adminisztráció 2017 decemberében úgy döntött, hogy „védelmi fegyvereket” ad el Ukrajnának. Majd az Egyesült Államok és Ukrajna 2021 júliusában nagyszabású nemzetközi hadgyakorlatot tartott a Fekete-tengeren, amelyen 32 ország flottája vett részt. A Tengeri Szellő (Sea Breeze) művelet majdnem kiprovokálta, hogy az oroszok tüzet nyissanak egy brit rombolóra, amely olyan vizekre hatolt be, amelyet Oroszország sajátjának tekint. A Biden-kormány tovább folytatta a kapcsolatok kiszélesítését és megszületett az Amerika-Ukrán Stratégiai Partnerség Kartája, amit az amerikai külügyminiszter Antony Blinken és ukrán kollégája Dmitro Kuleba írt alá 2021 novemberében. Az egyezmény célja, hogy erősítse „Ukrajna elkötelezettségét azon mélyreható és átfogó reformok végrehajtása iránt, amelyek szükségesek az európai és euroatlanti intézményekbe való teljes integrációhoz”. A dokumentum azt is hangsúlyozza, hogy a két ország a „2008-as bukaresti csúcstalálkozó nyilatkozatának” iránymutatása szerint jár el.

Nem meglepő módon Moszkva ezt a kialakuló helyzetet elviselhetetlennek találta, és 2021 tavasszán megkezdte hadseregének mozgósítását Ukrajna határán, hogy ezzel üzenjen Washingtonnak, de ennek nem volt hatása. Ezután Oroszország 2021 decemberében teljes körű diplomáciai patthelyzetet alakított ki.

Mearsheimer végkövetkeztetése: „az, hogy rendkívül veszélyes helyzetben vagyunk, és a nyugati politika fokozza ezeket a kockázatokat. ...soha nem szabad alábecsülni, milyen könnyörtelenek tudnak lenni a nagyhatalmak, amikor azt hiszik, hogy nehéz helyzetben vannak. Amerika és szövetségesei azonban emelik a tétet, abban a reményben, hogy megalázó vereséget mérnek Putyinra, és talán még az elmozdítását is elérik. Növelik az Ukrajnának nyújtott segélyeket, miközben gazdasági szankciókkal sújtják Oroszországot, amit Putyin »hadüzenethez hasonló« intézkedésnek tekint. Amerika és szövetségesei meg tudják akadályozni az oroszok győzelmét Ukrajnában, de az ország súlyos veszteségeket fog szenvedni, esetleg fel is osztyák. Ráadásul Ukrajnán túli komoly eszkaláció is fenyeget, nem beszélve az atomháború veszélyéről. Ha a Nyugat ...súlyos, maradandó károkat is okoz Oroszország gazdaságában, az valójában egy nagyhatalmat sodorhat végveszélybe, ami miatt Putyin nukleáris fegyverekhez nyúlhat.”³⁴

Mearsheimer realizmusból kiinduló nézetei azonban nem jelentik azt, hogy érzéketlen lenne az erkölcsi dimenzióra, csupán azt, hogy a nemzetközi kapcsolatokban ezek – szerinte – másodlagos szempontokat jelentenek. Ezt világosan kifejti a *The New Yorker* magazinnak 2002. március 1-jén adott interjújában: „Úgy gondolom, hogy a nemzetközi politika szinte minden kérdésében van egy stratégiai és egy morális dimenzió. Ezek az erkölcsi és stratégiai dimenziók van, amikor egy irányba mutatnak. Például, ha a náci Németország ellen harcolunk 1941 és 1945 között, hogy ne részletezzem tovább. De vannak más esetek is, amikor ezek ellentétes irányba mutatnak, ahol azt tenni, ami stratégiaileg helyes, erkölcsileg helytelen. Úgy gondolom, hogy amikor szövetségre léptünk a Szovjetunióval a náci Németország elleni harc érdekében, az stratégiaileg bölcs politika volt, de erkölcsileg rossz lépés. De megtettük, mert stratégiai okokból nem volt más választásunk.”³⁵

A legnagyobb probléma azonban az Oroszországgal szemben alkalmazott ellenséges amerikai politikával azonban – Mearsheimer szerint – az, hogy az eurázsiai országot Kína szövetségesevé teszi, pedig az ázsiai óriás az igazán veszélyes kihívója Amerikának, nem a Putyini Oroszország. A *The New Yorker* nek adott interjújában ki is fejt a kívánatos alternatívát: „Legelőször, villámgyorsan el kéne fordulnunk Európától Kína felé. Másodszorban pedig túlóránunk kellene, hogy baráti kapcsolatokat alakítsunk ki az oroszokkal. Az oroszok a Kína elleni egyensúlyi koalíciónk részei. Ha olyan világban élünk, ahol három nagyhatalom van – Kína, Oroszország és az Egyesült Államok –, és e nagyhatalmak egyike, Kína már egyenrangú vetélytárs, akkor az USA azzal járna a legjobban, ha Oroszországot az ő

oldalára állítaná. Ehelyett, Kelet-Európai ostoba politikánkkal az oroszokat a kínaiak karjaiba kergettük. Ezzel még a nagyhatalmi politikai egyensúly bevezető kurzusán is megbuknánk.”³⁶

A *The Economist* hetilap Mearsheimer véleménycikke utáni számában közöl olvasói reakciókat, amelyek a szerkesztők válogatásában a vezető médiában is közölt ellenérveket ismétlik meg. Mearsheimer „hamis egyenlőségjelet tesz egyrészt egy liberális, gazdag gazdasági tömb, másrészt egy maffia által üzemeltetett tekintélyelvű benzinkút között”, nem a NATO terjeszkedett, hanem a térség országai kerestek védelmet a fenyegető Oroszországgal szemben, Oroszország biztonsági igényei csak Putyin hatalmának védelmét szolgálják, a nyugati fenyegetés nem valós, Ukrajnának joga van saját sorsáról döntenie.³⁷ Ez utóbbihoz a realizmus védelmében csak annyit vethetnénk közbe, hogy a Salamon-szigeteknek is bizonyára saját joga eldönteni, hogy esteleg kínai támaszpontot nyisson a területén Ausztrália partjaitól nem mesze. A realizmus szerint Ausztrália jogosan érzi fenyegetve magát, ahogy Oroszország is, vagy az USA a Kubai rakétaválság idején.

Az angol történész Adam Tooze, a brit *The New Statesman* politikai magazinban 2022. március 8-án megjelent írásában – miután rámutat a realizmus valójában a XIX. századi imperializmushoz kapcsolódó gyökereire – azzal kritizálja Mearsheimer offenzív realizmusát, hogy idejétmúlt elmélet. „Az erkölcs és a törvényesség az egyik oka a háború elleni küzdelemnek. A másik pedig egyszerűen az, hogy legalábbis az elmúlt évszázadban gyenge eredményeket ért el. A nemzeti felszabadító háborúkon kívül nehéz egyetlen agressziós háborút is megnevezni 1914 óta, amely egyértelműen pozitív eredményeket hozott az első lépést megtevőnek. Az a realizmus, amely nem ismeri fel ezt a tényt és a legtöbb politikai döntéshozó által levont következményeket, nem érdemli meg saját nevét.”³⁸ Meglátásom szerint, ezzel szemben ellenpéldaként hozhatjuk fel többek között Törökország és az Egyesült Államok egyes agresszív háborút.

Az orosz nagyhatalommal kiegyezést javasoló véleményével Mearsheimer, nincs egyedül véleményével, többek között, az európai vezetők közül a francia elnök, Emmanuel Macron volt az, aki kifejezte kompromisszumkészségét Putyin iránt, amikor 2022. május 9-ei strasbourgi beszédében amellet érvelt, az orosz-ukrán háború lezárásakor, a békeszerződésben, nem szabad Oroszországot megalázni.³⁹ A Davosi Világgazdasági Fórumon pedig, a nyugalmazott amerikai külügyminiszter Henry Kissinger videóüzenetében arra szólította fel hallgatóságát, hogy a Nyugatnak fel kellene hagynia azzal, hogy megsemmisítő vereséget mérjen Oroszországra, és arra utalt, hogy ennek érdekében Ukrajna adja fel területének egy részét.

Szerinte Ukrajnának meg kell kezdenie a tárgyalásokat, „mielőtt olyan meg-rázkódtatást és feszültséget okozna, amelyet nem lesz könnyű kezelni”.⁴⁰

Az alábbi 4. számú táblázat, mintegy összegzésként, mutatja be a fő különbségeket a vezető média és Mearsheimer az ukrajnai orosz invázió értékelésében.

4. táblázat A háború megítélése a vezető média és Mearsheimer szerint
Table 4. Views on the war by mainstream media and Mearsheimer

	Vezető média	Mearsheimer
Az invázió felelőssége	Putyin	Putyin
A Nyugat szerepe	áldozat	provokált
Előreláthatóság	meglepetés	megjósolható
Eszkaláció	Putyin teszi	a Nyugat teszi
Erkölc	vezető szempont	másodlagos szempont
A háború lezárása	teljes győzelem	kompromisszum
Ukrajna szabadsága	teljes	korlátolt (orosz fenyegetés)
A fő ellenség	Oroszország	Kína

Forrás: saját szerkesztés

5.1 hazai reakciók

Mearsheimer magyar sajtóban való említése csak az orosz invázió után jelenik meg, kivéve a már említett cikket a Vajdaság Ma hírportálon, amit a Krím megszállása után, 2014-ben közöltek, amit az alábbi 5. táblázatban foglalhatunk össze. Az amerikai politológus és nemzetközikapcsolatok-szakértőről szóló magyar nyelvű Wikipédia szócikket is csak 2021 márciusában hozták létre.

A Quibit cikke, az oldal tudományos ismertető sajtóságaihoz igazodva, kellő szakmai elfogulatlansággal, röviden mutatja be Mearsheimer 2015-ben Chicagói Egyetemen tartott előadását, amit a belinkelt Youtube videó-ból ismerhetünk meg. A Mandiner első cikke a New York-i MSNBC média portálon megjelent „realista” véleménycikket ismertet Zeeshan Aleem tollából. A rövid összefoglalóban, Mearsheimer fenti 2015-ös előadására is utal, illetve szakértőkre, akik a NATO bővítés veszélyeire figyelmeztettek, továbbá egy CIA szakértőre, aki szerint ezzel tudatos provokáció történt Oroszország ellen.

**5. táblázat Magyar sajtócikkek Mearsheimerre való hivatkozással
2022 tavasza**

**Table 5. Hungarian media articles referring to Mearsheimer spring
2022**

február 27.	qubit.hu	Videoajánló. John Mearsheimer elmagyarázza, miért a nyugat felelős azért, ami Ukrajnában történik ⁴¹
március 12.	mandiner.hu	Amerikaiak ismerték el: tudták, hogy háború jön, amit megelőzhetek volna, ha akarják ⁴²
március 21.	24.hu	Valóban azt állítják az ismert amerikai kutatók, hogy a Nyugat felelős az ukrainai háborúért? ⁴³
március 27.	mandiner.hu	Miért a Nyugat a felelős az ukrán válságért? ⁴⁴
május 3.	hirado.hu	Az amerikai professzor szerint Oroszország nem valószínű, hogy szívesen lenyelne egy sündisznót ⁴⁵
május 16.	Magyar Hírlap	Lóránt Károly: Amerika lelkiismerete ⁴⁶

Forrás: saját gyűjtés

A 24 cikke szintén a videó előadásra reagál, a Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok tanszékének oktatóját, a Külügyi Intézet munkatársát kérdezve a témáról, aki információkban gazdag, tudományos szintű összefoglalót ad. Bár a realizmust „buta” elméletnek tartja, de „azért az amerikai és az orosz külpolitika is elég jól értelmezhető ezen keretek között.” A mandiner második cikke rövid idézeteket közöl Mearsheimernek a The Economistban megjelent cikkéből. A Híradó pedig az amerikai tudós 2022 márciusában készült a háborút elemző videóját, és a The Economist cikket ismerteti viszonylag részletesen. Láthatjuk, hogy a politikai portálok a saját politikai oldaluk kommunikációját segítették, a Quibit és a 24 pedig az ismeretek terjesztésére koncentrált.

Kissé kilóg ebből a sorból Lóránt Károly Magyar Hírlap-beli cikke, aki átfogó elemzés igényével lép fel, főleg Michael Hudson a The Shaker portálon megjelent cikkére hivatkozva, de Mearsheimert is említi. Nála megjelenik, az amerikai külügy és a hadsereg közötti nézeteltéréseken túl, az a szempont is, hogy a nyugati világban milyen mértékben jelenhetnek meg kritikus kisebbségi vélemények és úgy látja, hogy egyre kevésbé.

6. Szólásszabadság és információs háború

Jelenleg, amikor Ukrajna mellett az egész nyugati világ is egy furcsa háborúban áll Oroszországgal, bizton állathatjuk, hogy a közvéleményt befolyásoló médiában is háború dúl, és így természetesen a nyugati országok hatásai is részt vesznek ebben a küzdelemben. Ebben a környezetben meddig terjedhet a tudósok nyilvános szerepéseiben a szólásszabadság határa, és mi nyilvánul üldözendő ellenséges propagandának? Mearsheimer 2014-es *Foreign Affairs* cikkére való hivatkozást 2022. február 28-án az orosz Külügyminisztérium is kipoztolta Twitter oldalán.⁴⁷ Ennek kapcsán kritikák, támadások is érték a tudóst. A közösségi oldalakon terjedő hírek és álhírek, a tömegekre ható erős befolyásuk miatt, a politikai küzdelem fő területévé váltak. A küzdelem igen fontos, mert ahogy az ukrán külügyminiszter Dmitro Kuleba is írja a témával foglalkozó könyvében: „Az értelmezés a fő módja annak, hogy hosszú távon megváltoztassuk a valóságot.”⁴⁸ Ahogy Tamás Gáspár Miklós is megjegyzi, már idézett 2014-es írásában: „Most még lehet minderről szkeptikusan és kritikusan beszélni. 1914 nyaráig is lehetett.” Vajon mennyire igaz ez a párhuzam, ismét egy nagy háború kezdődik, csak talán másképp vívják?

JEGYZETEK / NOTES

1. ἀπάτης δικαίας οὐκ ἀποστατεῖ θεός 301. sz. töredék. Tévedésből Aiszkhülosznak tulajdonítják ezen forrás torzított változatát, amely szerint „a háború első áldozata az igazság”.
2. lásd például az amerikai külügyminisztérium 2022. február 24-ei Twitter üzenetét: „@POTUS [President of the United States] remarks on Russia’s unprovoked and unjustified attack on Ukraine” <https://twitter.com/statedept/status/1496904158858952708>.
3. lásd például: Bitter, isolated — Putin may have lost the plot, The Russian president’s determination to defy all reason and wage war on Ukraine is raising doubt about his mental health. The Times. 2022. február 27. <https://www.the-times.co.uk/article/bitter-isolated-putin-may-have-lost-the-plot-5nlhz9tvj>. Decision to invade Ukraine raises questions over Putin’s ‘sense of reality’, Officials in western capitals concerned by ‘despotic mindset’ of Russian president and rambling Monday speech increased doubts. The Guardian. 2022. február 24. <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/24/putin-russian-president-ukraine-invasion-mental-fitness>.
4. William Shakespeare: Hamlet, dán királyfi, II. felvonás 2. szín.
5. John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis. The political scientist believes the reckless expansion of NATO provoked Russia. The Economist. 2022. március 19. <https://www.economist.com/by-invitation/2022/03/11/john-mearsheimer-on-why-the-west-is-principally-responsible-for-the-ukrainian-crisis>.
6. Mearsheimer, John J. (1993) The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. Foreign Affairs. Vol. 72, No. 3 50-51. oldal. <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/Mearsheimer-Case-for-Ukrainian-Nuclear-Deterrent.pdf>
7. Mearsheimer, John (2001): The Tragedy of Great Power Politics. W. W. Norton. New York. 35. o.
8. i.m. 354-355. oldal.
9. i.m. 470. oldal.
10. Kiss J. László (2009): Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében. Osiris. Budapest. 8. fejezet.
11. Szűcs Anita (2011): A realizmus „időtlen bölcsessége” – A nemzetközi politikaelmélet realista irányzata. Grotius e-könyvtár. 46. sz. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=WWFPVT>.
12. Valóban a realizmus eszköztára a leghatékonyabb a világpolitikai folyamatok megértéséhez a Trump-korban? (2019) A Külügyi és Külgazdasági

- Intézet időszaki kiadványa;
Benczes István (2018): Kiegyensúlyozás, mélyülés, hegemonia Az Európai Unió és a realizmus. *Külügyi Szemle* 2018/01;
Erdei Annamária (2013): Koherencia az amerikai külpolitikában – az idealizmus és a realizmus hatásának elemzése. *Külügyi Szemle* 2013/03.
13. Mearsheimer, John J. – Walt, Stephen M. (2007:) *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. Farrar, Straus and Giroux. New York. 335. oldal.
 14. lásd az angol nyelvű változatot a Német Külügyminisztérium honlapján. 2014. február 21. <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/260130/db4f5326f21530cad8d351152feb5e26/140221-ukr-erklaerung-data.pdf>.
 15. Майдан полностью контролирует Киев – Парубий. Сегодня. 2021. február 22. <https://politics.segodnya.ua/politics/maydan-polnostyu-kontroliruet-kiev-parubiy-497737.html>.
 16. lásd például <https://www.youtube.com/watch?v=WV9J6sxCs5k>.
 17. Mearsheimer, John J. (2014): Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin. 93 *Foreign Affairs*. 77. szám szeptember-október 77. oldal.
 18. i.m. 78. oldal.
 19. i.m. 77. oldal.
 20. i.m. 80. oldal.
 21. i.m. 78. oldal.
 22. i.m. 84. oldal.
 23. i.m. 80. oldal.
 24. i.m. 79-80. oldal.
 25. i.m. 82. oldal.
 26. i.m. 85. oldal.
 27. John J. Mearsheimer: A Nyugat provokálta ki az ukrán válságot. *Vajdaság Ma. Újvidék*. 2014. szeptember 4. <https://www.vajma.info/cikk/tukor/6148/John-J-Mearsheimer-A-Nyugat-provokalta-ki-az-ukran-valsagot.html>.
 28. Tamás Gáspár Miklós: Ukrajna és mi, *HVG Vélemény*. 2014. szeptember 2. https://hvg.hu/velemeney/20140902_Ukrajna_es_mi.
 29. John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis. The political scientist believes the reckless expansion of NATO provoked Russia. *The Economist*, 2022. március 19. <https://www.economist.com/by-invitation/2022/03/11/john-mearsheimer-on-why-the-west-is-principally-responsible-for-the-ukrainian-crisis>.
 30. i.m.

31. Weapons, Not Sanctions, May Stop Putin in Ukraine. Bloomberg. 2022. április 12. <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2022-04-11/weapons-not-sanctions-may-stop-putin-in-ukraine>.
32. John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis. The political scientist believes the reckless expansion of NATO provoked Russia. The Economist, 2022. március 19. <https://www.economist.com/by-invitation/2022/03/11/john-mearsheimer-on-why-the-west-is-principally-responsible-for-the-ukrainian-crisis>.
33. i.m.
34. i.m.
35. Chotiner, Isaac (2022): Why John Mearsheimer blames the US for the crisis in Ukraine. The New Yorker. 2022. március 1. <https://www.newyorker.com/news/q-and-a/why-john-mearsheimer-blames-the-us-for-the-crisis-in-ukraine>.
36. i.m.
37. The Economist (2022) március 26. 9. oldal.
38. Adam Tooze: John Mearsheimer and the dark origins of realism. Rage aimed at the eminent international relations scholar reflects liberal frustration over the West's limited power to prevent Russia's war in Ukraine. The New Statesman, 2022. március 8. <https://www.newstatesman.com/ideas/2022/03/john-mearsheimer-and-the-dark-origins-of-realism>
39. Pitchers, Christopher (2022): Macron warns against humiliating Russia over war in Ukraine. Euronews. 2022. május 9. <https://www.euronews.com/my-europe/2022/05/09/macron-warns-against-humiliating-russia-over-war-in-ukraine>.
40. May, Lizzie és Pleasance, Chris (2022): Henry Kissinger tells Ukraine it should give Russia territory to try to find a peace deal – as Zelensky insists Putin has ‘no interest in talking’ Daily Mail 2022. május 24. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10847579/Henry-Kissinger-tells-global-elite-gathered-Davos-Ukraine-Russia-territory.html>.
41. Dippold Ádám: Videoajánló. John Mearsheimer elmagyarazza, miért a nyugat felelős azért, ami Ukrajnában történik, Quibit, 2022. február 27. <https://qubit.hu/2022/02/27/videoajanlo-john-mearsheimer-elmagyarazza-miert-a-nyugat-felelos-azert-ami-ukrajnaban-tortenik>.
42. Amerikaiak ismerték el: tudták, hogy háború jön, amit megelőzhetek volna, ha akarják, Mandiner, 2022. március 12. https://makronom.mandiner.hu/cikk/20220309_amerika_ukrajna_putyin_biden_haboru_konfliktus_nato_katona_fegyver.

43. Inkei Bence: Valóban azt állítják az ismert amerikai kutatók, hogy a Nyugat felelős az ukrajnai háborúért? 24.hu, 2022. március 21. <https://24.hu/kultura/2022/03/21/john-mearsheimer-stephen-walt-ukrajna-haboru-realizmus-nemzetkozi-kapcsolatok/>.
44. a The Economist cikkének összefoglalója, John Mearsheimer: Miért a Nyugat a felelős az ukrán válságért? Mandiner, 2022. március 27. https://mandiner.hu/cikk/20220327_miert_a_nyugat_a_felelos_az_ukran_valsgert.
45. Az amerikai professzor szerint Oroszország nem valószínű, hogy szívesen lenyelne egy sündisznót, hirado.hu, 2022. május 3. <https://hirado.hu/kulfold/cikk/2022/05/03/az-amerikai-professzor-szerint-oroszorszag-nem-valoszinu-hogy-szivesen-lenyelne-egy-sundisznot>.
46. Lóránt Károly: Amerika lelkiismerete. Magyar Hírlap, 2022. május 16. <https://www.magyarhirlap.hu/velemenyt/20220516-amerika-lelkiismerete>.
47. lásd: https://twitter.com/mfa_russia/status/1498336076229976076.
48. „Інтерпретація є основним способом довгострокової зміни реальності” Kuleba, Dmitro (2019): Війна за реальність. Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. (Háború a valóságért. Hogyan győzzünk a hamisítványok, igazságok és a közösségek világában.) Kijev. Книголав. 98. oldal.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Chotiner, Isaac (2022): Why John Mearsheimer blames the US for the crisis in Ukraine. *The New Yorker*. 2022. március 1.
- Kiss J. László (2009): Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében. *Osi-ri*. Budapest. 8. fejezet.
- Mearsheimer, John J. (1983): *Conventional Deterrence*. Cornell University Press.
- Mearsheimer, John J. (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W. Norton & Company.
- Mearsheimer, John J. – Walt, Stephen M. (2007:.) *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. Farrar, Straus and Giroux. New York.
- Mearsheimer, John J. (2014): Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin. *93 Foreign Affairs*. 77.
- Szűcs Anita (2011): A realizmus „időtlen bölcsessége” – A nemzetközi politika-elmélet realista irányzata. *Grotius e-könyvtár*. 46. sz.
- Tamás Gáspár Miklós (2014): Ukrajna és mi, *HVG Vélemény* szeptember 2.
- The Economist* (2022): John Mearsheimer on why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis. *The Economist*, 2022. március 19.
- Tooze, Adam (2022): John Mearsheimer and the dark origins of realism. *The New Statesman*, 2022. március 8.

PERÉNYI Bálint

**PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem,
Természettudományi Kar, Földtudományi Doktori Iskola,
Pécs**

**PhD student, University of Pécs, Faculty of Natural
Sciences, Doctoral School of Earth Sciences University of
Pécs**

email: perenyi.balint93@gmail.com

KÖZÉP-EURÓPA FOGALMA A MAGYAR ÉS A NÉMET FÖLDRAJZI ÉS GEOPOLITIKAI GONDOLKODÁSBAN

**THE CONCEPT OF CENTRAL EUROPE IN HUNGARIAN
AND GERMAN GEOGRAPHICAL AND GEOPOLITICAL
THOUGHT**

ABSTRACT

The concept of Central Europe was a fundamental concept in German geographical and intellectual thought in the nineteenth and first half of the twentieth century, but it did not exist in a purely geographical sense, but also coexisted as an economic, political and existential concept. The discipline of geopolitics, which emerged in Germany after the First World War, embraced the concept of Central Europe in the inter-war period and gave it an important role in Germany's efforts to regain its status as a great power. The term Central Europe, however, was not only used within German academic circles, but was also reflected in Hungarian geography and political geography. While Hungarian geographers were critical of the term, the Institute of Political Science, led by András Rónai, embraced the term and, although using a different interpretation from that of German scholars, considered the concept of Central Europe to be a suitable way of capturing the geographical and political problems of Hungary and the surrounding region.

Kulcsszavak: Közép-Európa, geopolitika, tudománytörténet, Államtudományi Intézet

Keywords: Cenral Europe, geopolitics, history of science, Institute of Political Science

1. Bevezetés

A történelem során minden európai nagyhatalomnak előbb-utóbb kialakult a maga nagyhatalmi identitása, azon a saját maguknak tulajdonított értékek és normák összessége, amely meghatározta az önmagukról és a világról alkotott felfogásukat és determinálta a szellemi-kulturális elit és a politikai vezetés gondolkodását. Ez az értékrend és világnézet, az adott nagyhatalom politikai és gazdasági érdekeivel is összekapcsolódva, gyakran ezen állam külpolitikájának – amely alatt legtöbbször birodalmi törekvéseket kell értenünk – hajtómotorjává vált, melyet aztán igyekeztek békés vagy kevésbé békés módszerekkel terjeszteni. Ilyenként tekinthetünk például az angolszász vagy a francia civilizációra, mely hatalmak gyarmatosításának kulturális maradványai a mai napig érzékelhetők egykori hatalmas gyarmatbirodalmaik területén. De alapvetően minden nagyhatalmi expanzió mögött felfedezhetjük a szóban forgó nemzet sajátos eszméit és vezérlő elveit, melyek megkülönböztetik őket más népek és más korok birodalmi törekvéseitől.¹

Magyarország a történelme során több ilyen nagyhatalmi identitást is megtapasztalt, lévén, hogy földrajzi helyzeténél fogva alapvetően három nagyhatalmi központ, Berlin, Moszkva és Isztambul között helyezkedik el. E három erőközpont mindenkori, politikai, gazdasági, kulturális és katonai törekvései, időszakonként váltakozó intenzitással és súllyal, de alapvetően meghatározták térség, és benne a Kárpát-medence, illetve Magyarország történelmi sorsának alakulását.² Az első világháborút megelőzően és a két világháború közötti időszakban Németország volt a legnagyobb befolyással a térség gazdasági és politikai folyamataira, és határozta meg leginkább Magyarország nemzetközi mozgásterét. Németországnak is meg volt a maga nagyhatalmi törekvéseit szimbolizáló identitása. Ezt a Közép-Európa, illetve németül Mitteleuropa-koncepciók összefoglaló elnevezés alatt fogalmazhatjuk meg, amely tulajdonképpen a 19. századtól végig kíséri a német politikai és szellemi gondolkodást, de igazán dominánssá az első világháborút megelőző és az azt követő időszakban vált, így ez nagyjából pont arra a periódusra tehető, amikor Magyarország is sorsdöntő történelmi időszakon

ment keresztül. Magyarország szempontjából Közép-Európa, mint szellemi-politikai irányzat elsősorban azért jelentős, mert Magyarország is ennek a térkategóriának a része, így 1945-ig a német Mitteleuropa gondolkodás hazánk szempontjából is meghatározónak bizonyult.³

2. A német Közép-Európa gondolkodás történeti gyökerei

Közép-Európa ebben a kontextusban nem egy egzakt módon körülhatárolt fizikai területet jelent, hanem inkább egy unikális térfelfogást, ahogy a németiség önmagát és a környezetét látta, és amelynek földrajzi, gazdasági, politikai, biztonságpolitikai és lényegében létszemléleti dimenzió egyszerre és egymásra épülve léteztek. A német nagyhatalmi identitást és törekvéseket szimbolizáló Közép-Európának az ontológiai alapja *Mitte von Europa* (Európa közepe) gondolat volt, vagyis a németiség centrális elhelyezkedésére vonatkozó elképzelés. Ez a centrum eszme alapvetően egy kettősséget eredményezett a német gondolkodásban. Egyrészt egy dominánsan Európa centrikus világképben Németország Európa közepre helyezte magát, amelyből egyfajta szellemi-kulturális közvetítő és küldetésstudat fejlődött ki, amit már többek között olyan német gondolkodók, mint Hegel és Fichte is megfogalmaztak. Másrészt viszont egy fenyegetettség motívum is kialakult bennük, abból fakadóan, hogy középső helyzetükben a rivális nagyhatalmak körbe veszik őket. Erre a veszélyes helyzetre Leibniz az elsők között figyelt fel és hívta fel a figyelmet még a 17. század végén. Ez a kettősség végig elkísérte és többé-kevésbé párhuzamosan jelen volt a németek Közép-Európáról alkotott elképzeléseiben a huszadik század közepéig.⁴

A német Mitteleuropa diskurzusnak aztán a 19. században lett igazán nagy divatja, és több hullámban megjelenve alapvetően a század leghangsúlyosabb szellemi-közéleti kérdéskörévé vált. Ennek köszönhetően rendkívül bőséges a szakirodalommal rendelkezik, hiszen maga az elképzelés számos formában jelent meg ebben az időszakban. Alapvetően mindegyik egy integrációs vagy föderatív tervezet volt, ami bizonyos szempontok alapján kapcsolt össze különböző területeket Németországgal vagy a Német Szövetséggel. Ezek között a szempontok között voltak katonai megfontolású tervezetek, vagy éppen gazdasági szempontú elképzelések. Friedrich List nevéhez fűződik az egyik első német vezetésű vámszövetség elképzelése, ezért gyakran rá szoktak Mitteleuropa atyjaként hivatkozni. De alapvetően majdnem mindegyikben közös volt, hogy egy valamilyen szempontú német

vezetésű Közép-Európából indultak ki. Annak ellenére, hogy konszenzus nem alakult ki, a német nemzetállam létrejöttét közvetlenül megelőző időszaknak a szellemi közéletét erősen meghatározta a Mitteleuropa diskurzus, így amikor 1871-ben Németország egyesült, Mitteleuropa tulajdonképpen már politikai jelszóvá vált, amely a wilhelmiánus időszak imperializmusának alapeleme lett, mert egy erős, német hegemonián alapuló Közép-Európa létrehozásában látták a tengeren túli koloniális terjeszkedés előfeltételét, vagy épp annak alternatíváját.⁵

Az első világháború kitörést követően aztán a Mitteleuropa fő politikai és háborús céllá alakult át, annak következtében, hogy a tengertől, és a gyarmataitól elzárt Németország a hatalmi helyzetének bázisát a kontinensen próbálta biztosítani önmaga számára. Ebből fakadóan a Közép-Európa tervezetek új lendületet és célt kaptak, és Mitteleuropa címszóval valóságos dömping keletkezett a témával foglalkozó írásokból és művekből. A leghíresebb és legnagyobb hatást Friedrich Naumann hasonló címet viselő műve keltette.⁶ Naumann reálpolitikai és gazdasági megfontolások alapján egyértelműen a kelet, délkeleti irányú expanziós törekvéseket szorgalmazta, és Közép-Európa magjának Németország és Ausztria-Magyarország szoros gazdasági és politikai együttműködését kívánta tenni, amelynek megerősítéséhez alapvetően Svájc, Németalföld és a balkáni területek csatlakozását szorgalmazta. Természetesen a tervezet Naumann elképzelése szerint is német vezetéssel valósult volna meg, a német nyelvet, mint közvetítőt használva. Habár Naumann igyekezett hangsúlyozni, hogy az elképzelésben a német nyelv nem a germanizálás eszközeként szolgálna, és maga Mitteleuropa a kölcsönös együttműködésen és függésen alapulna, külföldön gyakran interpretálták azt a germán imperializmus zászlóshajójaként, így nem aratott mindenhol osztatlan sikert.⁷ Az első világháborús vereség aztán megakadályozta a németek Közép-európai elképzeléseinek megvalósulását. A szövetségesek a békefeltételek megszabásánál erősen igyekeztek gátat állítani a további Mitteleuropa tervek elé, például Németország elsősorú közép-európai szövetségesének, az Osztrák-Magyar Monarchiának feldarabolásával, melynek a legfőbb kárvallottja Magyarország lett.⁸

3. Közép-Európa megközelítései a német földrajztudományban

Közép-Európa mégis csak egy terület alapú kifejezés, a tér pedig elsősorban a geográfusok territóriumá, úgyhogy a gazdasági és politikai dimen-

ziók mellett a földrajztudomány is igyekezett definiálni Közép-Európát. A geográfián belül is számos verzió látott napvilágot. A napóleoni háborúkat követő időszakban honosodott meg a földrajztudományban a természetes táj és természetes határok elve, mely a törékeny és könnyen változó politikai- és államhatárok helyett a természet által kialakított földrajzi egységek felismerését és kutatást tűzte ki a geográfia céljául. Így Közép-Európa fogalma alatt a 19. század első feléig elsősorban a német birodalmi területet értették, és ennek földrajzi határait igyekeztek kirajzolni. Ahogy a kifejezés fokozatosan átpolitizálódott, a fogalmi határa is egyre inkább szélesedett, és kezdett Németország természetes terjeszkedésének hordozójává válni. Ezt a folyamatot különösen erősítette és dinamizálta Friedrich Ratzel organikus államfelfogása és növekvő-terek elmélete, amely a természetes politikai és államfejlődési folyamatok irányát a nagyobb terek, úgynevezett nagytérségek kialakulásában határozta meg, melyek erős természetföldrajzi összetartozásukból fakadóan heterogén államalakulatokat alakítanak és foglalnak magukba.⁹

A földrajz és az államtudományok összefonódásával az aktuálpolitikai érdekek és politikai spekuláció hatására Közép-Európa leírásakor is egyre inkább a nagyobb Közép-Európa elmélet kezdett előtérbe kerülni. Mérföldkövet jelentett Joseph Partsch német geográfus *Mitteleuropa: Die Länder und Völker von den Westalpen und dem Balkan bis an den Kanal und das Kurische Haff* című műve¹⁰ amelyben Partsch alapvetően emellett a nagy- vagy nagyobb Közép-Európa, mint földrajzi nagytérség mellett érvelt. Ő a Német Birodalmat, Ausztria-Magyarországot, Svájcot, Hollandiát Belgiumot, Boszniát, Szerbiát és Montenegrót, valamint Romániát és Bulgáriát sorolta Közép-Európához. Ezt azzal indokolta, hogy pusztán természeti tényezők alapján nem lehet egy világosan jellemzett egységet kijelölni, ezért egyéb, gazdasági, politikai, és kulturális szempontokat is figyelembe kell venni Közép-Európa meghatározásánál. Partsch tulajdonképpen a korábbi politikai, gazdasági terveket és álmokat összekapcsolta a földrajzi terminológussal, ezzel természettudományos kereteket adott neki, vagyis objektivizálta azt. Az ő művét követően aztán a geográfiában már teljesen magától értetődőként hivatkoztak Közép-Európára, mint egységre.¹¹

Az első világháború alapjaiban változtatta meg a geográfiai gondolkodást, valamint a földrajz és a politikum közötti viszonyrendszert. A geográfiai elemekre a tudományos életben, az államvezetésben, de mindennapi emberek körében is nagyobb figyelem terelődött a nemzetközi és hatalmi viszonyok megváltozásának következtében. A földrajztudósok körében

pedig felébresztette és felerősítette az igényt, hogy a földrajztudomány módszerein keresztül szolgáltatassanak alapérveket a hadügyet, a politikát és a társadalmat érintő kérdésekre.¹²

Így értelemszerűen Közép-Európa kérdése is kiemelten foglalkoztatta a geográfusokat, hiszen, ahogy az előző fejezetben említettük, Mitteleuropa Németország fő háborús ideájává vált. A korszak nemzetközi híré, vezető geográfusai közül többen megnyilatkoztak Közép-Európával kapcsolatban. Így például Albrecht Penck, Wilhelm Sievers vagy Robert Sieger is foglalkozott Közép-Európa földrajzi határolásával ebben az időszakban. Habár ezt természetföldrajzi tényezőkön keresztül tették, alapvetően mindannyian előzetes külpolitikai célok és politikai érdekek preconcepciói alapján álltak neki elválasztani ezt a területet Európa többi részétől. Vagyis lényegében az aktuálpolitikai tendenciákhoz kerestek földrajzi igazolást.¹³

Az egyik legfigyelemreméltóbb megközelítést Hugo Hassinger osztrák geográfus exponálta 1917-ben megjelent tanulmányában.¹⁴ A Hassinger által alkalmazott megközelítés igen meghatározóvá vált a későbbi, két világháború közötti Közép-Európa felfogás változásai kapcsán, illetve a klasszikus német geopolitikai iskola gondolkodását illetően. Hassinger alaptézise szerint földrajztudománynak úgy kell foglalkoznia a Földdel, ahogy az a jelenben létezik. Ebből kiindulva a földrajzi beosztásoknak, mint például Közép-Európa is csak jelenben értelmezhető definíciója van, mert az objektívnek tekintett természeti határok sem örökre adóttak, hanem a történelem során változók lehetnek. Ez alatt azt érti, hogy annak ellenére, hogy egy ország földrajzi helyzetét az ember nem tudja megváltoztatni, tevékenysége hatással lehet bizonyos földrajzi tényezőkre. Az erdők kivágásával, vagy a mocsarak lecsapolásával például a talajviszonyok már megváltoztathatók, vagyis az emberi kultúrhatás tájformáló erővel bír. Másrészt bizonyos történelmi események megváltoztathatják egy adott terület helyzetét. Például Anglia Amerika felfedezése előtt a középkorban Európa szélén feküdt, utána viszont a tengeri közlekedés majdhogynem középpontjába került. Ebből kiindulva Hassinger szerint Közép-Európa a dominánsan német kultúrhatás alatt álló területet jelenti, és ezzel összefüggésben bevezeti a keletkező, vagy alakuló Közép-Európa kifejezést, amelyet az aldunai, balkáni államokra használ, melyek szerinte még nem Közép-Európa részei, de a Vaskapu hajózhatóvá tétele óta sokkal szorosabb kapcsolatba kerültek a központi hatalmakkal, így az erősödő német szellemi és kulturális befolyás hatására Közép-Európa részévé fognak válni.

4. A két világháború közötti időszak és a geopolitika

Az első világháborúban vereséget szenvedett Németország nem gyengült meg annyira, hogy ne gondolhatott volna korábbi terveinek megvalósítására. A német politikusok és szakemberek természetesen nem akarták elfogadni a versailles-i békeszerződést, és a kezdeti sok kiheverése után Németország külpolitikájában tulajdonképpen nekilátott ugyanazon törekvések megvalósításának. A weimari köztársaság majd a hitleri Németország is egy külpolitikai kontinuitást képviselt a wilhelmiánus Németországokhoz képest, tehát ugyanazon célok más formában kerültek megfogalmazásra.¹⁵ Szintén az első világháború következményeként kialakuló, majd rohamos fejlődésnek induló¹⁶ geopolitika alapvetően új irányt adott a Közép-Európára irányuló német politikai gondolkodásnak, és a dolgok újragondolása először a Karl Haushofer neve által fémjelzett klasszikus német geopolitikai iskola elméleti keretei között történt meg. A geopolitikusok Németországot a Nyugat és a Kelet közti ellentétek töréspontján elhelyezkedve látták, amely nem csak térbelileg, de szellemileg is egy köztes helyet foglal el az angolszász és az orosz világ között. Így fő szempontnak Németország középső státuszának megerősítését tekintették, hogy egyfajta harmadik erőt képviseljen kelet és nyugat között, de nem csupán hatalompolitikai szempontból, hanem a német kulturális és szellemi eszmerendszer megerősítésén keresztül. Tehát a cél tulajdonképpen Németország nagyhatalmi státuszának visszaállításához szükséges külpolitikai tervek tudományos támogatása volt, amelyhez Közép-Európa összefogását Franciaország és Angliával szembeni erőegyensúly helyreállítása és fenntartása céljából tulajdonképpen egy politikai minimumnak tekintették.¹⁷

1920-as évek második felétől aztán egyre inkább kezdett a Mitteleuropa diskurzus újra az előtérbe kerülni a geopolitika művelőin keresztül. A geopolitikai irodalomban a Közép-Európa kérdés nagyrészt összhangban volt tényleges gazdasági és politikai szférában végbemenő tendenciákkal. A húszas évek második felétől a harmincas évek első feléig Németország elsősorban saját helyzetének gazdasági konszolidációjára törekedett. Mitteleuropa fogalmát ebben az időszakban egy gazdasági nagytérség létrehozásának vagy kialakításának jelszava alatt használták. Elsősorban a korábbi elképzeléseknek megfelelően Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai közötti együttműködésre kívántak építeni, hiszen a két régió komplementer gazdasági szerepe nem változott meg. Az iparilag fejlett Németország Ausztria és Csehszlovákia mellé az agrárius Magyar-

ország, Románia, Jugoszlávia, illetve még Lengyelország és Bulgária csatlakozását és gazdasági együttműködését kívánták megvalósítani.¹⁸ Annak ellenére, hogy tulajdonképpen ez az elképzelés nagyjából megegyezett a háború előtti és alatti térségre vonatkozó Mitteleuropa tervekkel, Magyarország szerepe lényegesen megváltozott a korábbiakhoz képest. Korábban a közös külpolitikai célok és az ausztriai rész német jellege miatt Németország elsősorú partnerének az Osztrák-Magyar Monarchia számított, így alapvetően Magyarország is kedvező pozícióban volt. A monarchia területén keletkező új államok hierarchiájában viszont eléggé hátra sorolódott az új német tervekben, például abból fakadóan, hogy az első világháború után természeti kincseinek nagy részét elveszítette. Mivel Ausztriát a német politika csak átmeneti, rövid kényszermegoldásnak fogta fel, Németország elsősorban Romániára és Jugoszláviára tekintett mint legfontosabb partner országokra. Magyarország, csakúgy mint Bulgária alárendelt szerepet kapott, csak mint piac és élelmiszer exportőr jött számításba.¹⁹

Annak ellenére, hogy ebben az időszakban a német politikai és geopolitikai körök Mitteleuropa gazdasági együttműködésére alapuló fogalmát hangsúlyozták, és Németország igyekezett távol tartani magát a régió politikai problémáiba való beavatkozástól, Közép-Európa nem vált politikailag semleges területté Németország számára. A keleti, dél-keleti gazdasági expanzióval többek között igyekezett Franciaországot politikailag kiszorítani a térségből. Franciaország aki versailles-i békerendszer fenntartásában leginkább érdekelt volt, egy államszövetségből kialakított védvonallal igyekezett Németországot sakkban tartani. Ez Magyarországot ismételen hátrányosan érintette, mert Franciaország a saját szövetségeseit, az első világháborúban nyertes államokat, a kisantantot és Lengyelországot igyekezett támogatni, és megnyerni ennek az ügynek, amely így magába foglalta Jugoszlávia Románia és Csehszlovákia biztosítását a magyar igényekkel szemben. Franciaország 1931-ben még meg tudta akadályozni egy vámunió létrejöttét Németország és Ausztria között, de végül a terveit nem tudta megvalósítani egyrészt saját gazdasági és politikai problémái, másrészt pedig a német gazdasági és politikai nyomás miatt, amely végül fokozatosan a ténylegesen saját maga befolyása alá vonta a területet.²⁰

Az első világháborút követő új helyzetre reflektálva a geopolitikai gondolkodásban és irodalomban új térkategóriák és térkategória fogalmak keletkeztek a Közép-európai térségre vonatkozóan, vagy ahhoz kapcsolódva. Az egyik legjellemzőbb Südostraum, vagy Südosteuropa vagyis Délkelet-Európa kifejezés volt, amibe általában az Ausztriától délkeletre fekvő államokat sorolták. Délkelet-Európa egy kissé provinciális jelentést

hordozott magában, elsősorban a balkanizált, túlnyomórészt agrárjellegű országokat értették alatta. Ezt a Délkelet-európai régiót Németország elsősorban a már említett gazdasági komplementer jellege miatt tekintette a Közép-Európai nagytérség részének, vagy leendő részének, és ennek az integrációnak a megvalósítását természetesen elsősorban német kultúrfeladatként, főként a délkelet-európai németiség kulturális feladataként fogta fel. Legtöbbször Magyarországot is ebbe a kategóriába sorolták, és Jugoszláviával, Romániával és Bulgáriával együtt egy nagy, 50 milliós lakossággal rendelkező területként kezelték a gyakorlati politikában. Magyarországon nem vált egy igazán pozitív töltetű kategóriává ez a kifejezés, amely ellen gyakran tiltakozott is a magyar politikai vezetés. Egyrészt Magyarország balkanizálása miatt, másrészt pedig sérelmezték Magyarország kutasztítását Közép-Európából.²¹ Egy bizonyos felfogásából viszont egyben el is fogadták, vagy tudomásul vették, hogy Magyarország a Délkelet-Európa része, viszont igyekeztek kihangsúlyozni, hogy Magyarország Délkelet-Európa legegészségesebb államszerve, amely az összes itten állam közül a legfejldőképesebb és legellenállóbb a támadásokkal szemben. Ezzel tulajdonképpen kifejezték, hogy Magyarország, ha nem is teljesen önszántából és kritikátlanul, de elfogadja a német nagytérgazdaság elméletét, és alapvetően a német szemléletet teszi magáévá, de mégis egy, a többi államtól eltérő rendeltetést vagy szerepet kíván magának a régióon belül.²²

Egy másik, Közép-Európa-hoz kapcsolódó tér fogalom, ami nagyon egy nagyon jellegzetes geopolitikai kifejezéssé vált a két világháború között a Zwischeneuropa, vagyis Köztes-Európa kifejezés volt. Köztes-Európa egy Közép-Európával – legalább részben – átfedésben lévő területet jelölt az utóbbinak keleti oldalán. Mivel egy földrajzilag nem igazán elhatárolható területről van szó, ezért elsősorban történeti kategóriaként jelent meg a geopolitikai gondolkozásban. Köztes-Európa a német geopolitikai felfogásban egy széles, egyértelmű földrajzi határokkal csak részben kijelölhető zóna volt Közép-Európa keleti oldalán, amely hatalmas átmeneti térségként az egybefüggő, zárt német területeket és a mindenkori orosz birodalmi teret választotta el egymástól. Erre a nagyjából a Finn öböltől a Fekete-tengerig húzódó övezetre - amelynek értelemszerűen Magyarország is része - egy hatalmas konfliktus zónaként tekintett a geopolitikai szakirodalom, ahol számos kis és közepes nemzet él, akik az elmúlt több száz évben folyamatosan legalább kettő, vagy több nagyhatalom érdekszférájának a metszéspontjába kerültek. Ennek következtében a Köztes-európai tér nemzetiségileg, vallásilag és kulturálisan is annyira kevert és bonyolult térséggé vált,

hogy lehetetlen a klasszikus nemzetállamok létrehozása, amiből kifolyólag az itt élő a népek egymással is permanens konfliktusban állnak.²³

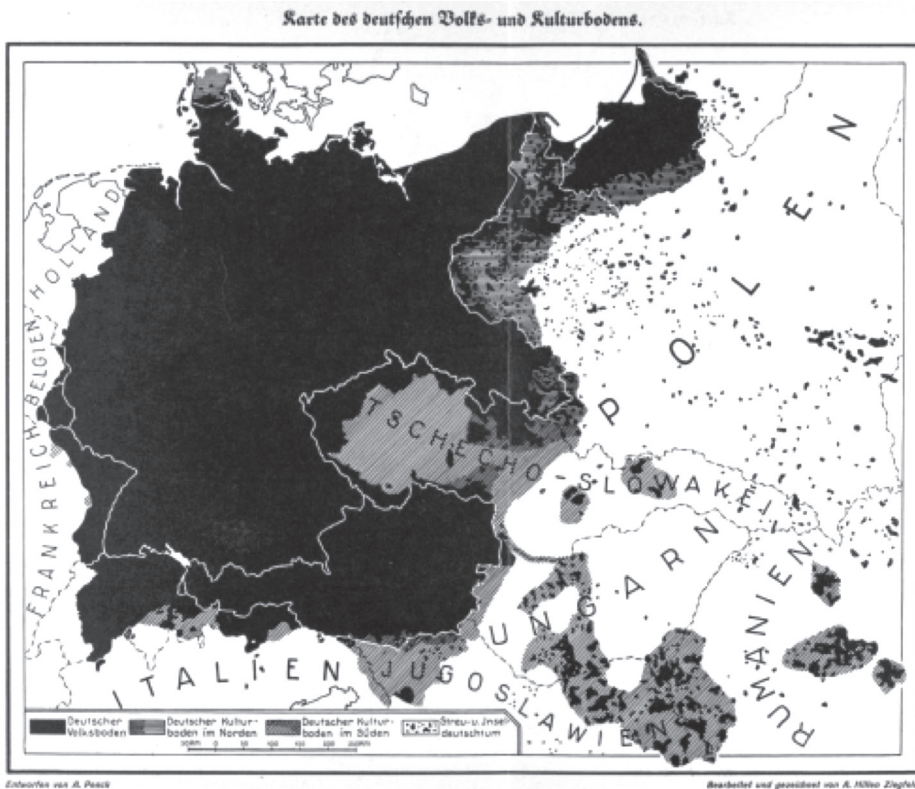
Ennek a Köztes-Európai geopolitikai veszélyzónának a stabilitását Németország önmagában látta a földrajzi, politikai, kulturális is népségi befolyásából fakadóan. A harmincas évek második felétől már egyre erőteljesebben kezdett jelentkezni a tényleges politikai befolyás gyakorlásának igénye német részről erre a régióra vonatkozóan. Főleg Köztes-Európa fogalmának használata alatt kezdett megjelenni a térség valamilyen szintű területi újra rendezésnek az előképe, vagy gondolata a geopolitikában, amely elsősorban ennek a konfliktus zónának a megszüntetését lett volna hivatott elérni. Az újra rendezés kapcsán gyakran hivatkoztak a németek a Köztes-Európa népeinek érdekeire, a konfliktusaiknak megoldására, de azért persze más érdekek is vezérelték őket, például Németország keleti irányú politikai és területi terjeszkedésének az eszközeként is szolgált.²⁴

Ahogy Németország a gazdasági és politikai helyzetét megerősítette, és nagyhatalmi érdekérvényesítési képességét visszaszerezte, Közép-Európa felfogása megváltozott. A gazdasági érdekközösségtől egyre inkább a kulturális és a völkisch, vagyis népi meghatározás felé kezdett elmozdulni, és összefonódni a német revíziós törekvésekkel.²⁵ A külhoni német népi csoportokra és helyzetükre már a húszas évektől kezdve egyre nagyobb figyelem terelődött a politikum és a földrajztudomány részéről is, hiszen a földrajz a geopolitikai tendenciáktól is ösztönözve igyekezett releváns elméleti alapokkal szolgálni a kardinálisnak tekintett társadalmi és politikai kérdésekhez. 1925-ben a már említett Albrecht Penck német földrajtudós kiadott egy sokatmondó térképet, a *Deutsche Volks- und Kulturboden* címmel, ami azért már előre jelzett bizonyos politikai szándékokat és a jövőbeli német expanzió irányát. Penck *Volksboden* alatt a zárt német népi területeket értette, *Kulturboden* alatt pedig az úgynevezett német kultúrterületet, amely olyan markánsan német kultúrjegyekkel rendelkezik, amelyek egyértelműen elválasztják a szomszédos területektől. Ezt a térképet aztán 1935-ben újra kiadták, és ahogy a megerősödött Németország kezdett teljes erejével a keleti dél-keleti területek felé fordulni, ezeknek a nemzetiségi térképeknek egyre nagyobb divatja lett, mintegy jelezve azt, hogy a német politika egyre inkább a népre épít, és azt tartja az elsőrendű politikai tényezőnek. Így Közép-Európával kapcsolatos kiadványokban is egyre inkább a német népesség elterjedése és súlya alapján történő felosztások kerültek előtérbe, egyéb földrajzi, természetföldrajzi tényezőkkel szemben. Itt meg kell azért jegyezni hogy Penck ezt a térképet eredetileg még a weimari köztársaság revizionista közegében dolgozta ki, és bár

nyilvánvalóan vannak politikai vonatkozásai, nem a nemzetiszocialista faji ideológia előkészítésének szánta azt.²⁶

1. térkép: Albrecht Penck: Német népi- és kultúrterület (Deutsche Volks- und Kulturboden)

Map 1.: Albrecht Penck: German folk and cultural soil

Magyar politikai és geográfusi körök érhető okokból kifolyólag nem fogadták túl nagy lelkesedéssel ezeket a német nemzetiségi térképeket és elméleteket.²⁷A térképen Csonka-Magyarország nyugati felének egy jó része, illetve a történelmi Magyarország jelentős területei is meg vannak jelölve. Az Anschluss egyértelmű politikai igényként, vagy evidenciaként szerepel rajta, hiszen Ausztria teljes egészében német népi területként van jelölve. Az Anschluss megvalósulása után a magyar politikai vezetésben és a társadalomban is egyre nagyobb félelmet keltett egy, a Dunántúli ország-része vonatkozó esetleges német területi igény eshetősége.²⁸

Érdekes és sajátos, bizonyos szempontból néhány német elképzeléshez hasonlóan spekulatív állásfoglalást fogalmazott meg a Kárpátmedence című korabeli folyóirat az egyik programadó írásában 1941-ben, amely egyfajta burkolt válaszként, vagy szembefordulásként is értelmezhető a német népiségi felfogással és terjeszkedéssel szemben. Már a címe is ezt sugallja, hiszen *Magyar Kárpátmedencét!* felszólítással indít. A főbb pontjai pedig a Kárpát-medence területi egysége, a 75-80% százalékos magyar nemzetiség arány elérése a Kárpátmedencén belül, a természetes asszimiláció helyes útjának megtalálásával, a Kárpát-medencén kívül élő magyarság hazatelepítése, például Amerikából, és a húszmillió magyar lakosságszám elérése. Hogy mennyi volt a realitás ezekben a célkitűzésekben, az egy más kérdés, de nyilvánvalóan a német politikai tendenciáknak magyar reflexiója volt ez a kiáltvány.²⁹

5. Közép-Európa Magyarországon

A magyar földrajztudományban a Közép-Európára irányuló geográfiai vizsgálódások nem váltottak ki túl sok reakciót. Először Cholnoky Jenő szólott hozzá a diskurzushoz és fejtette ki álláspontját még 1906-ban, Magyarország geográfiai helyzete című tanulmányában. Cholnoky lényegében elutasította a német geográfusok elképzelését, és úgy gondolta, hogy mivel a Kárpát-medence az az egyedüli területe Európának, ahol különböző természetföldrajzi és nyelvi-kulturális szférák találkoznak, ezért csak Magyarország érdemli meg a Közép-Európa elnevezést. Közép-Európa földrajzi egységére vonatkozó német fejtegetések véleménye szerint nem állták meg helyüket a tudományban, hanem inkább politikai célokat szolgáltak.³⁰

A világháborút követően a magyar geográfus társadalom nagy része egyáltalán nem volt érdekelt a Közép-Európa kutatásban, amelyet Prinz Gyula 1926-ban erőszakolt üvegházi termésnek titulált. Bár hasonló folyamatok zajlottak le, mint Németországban, vagyis jelentősen megugrott az állam és a politika geográfiai összefüggéseinek vizsgálata iránti igény a földrajzosok körében, de teljes elsőbbséget élvezett a történelmi Magyarország és a Kárpát-medence kutatása. A magyar földrajz a trianoni országvesztést se feldolgozni se elfogadni nem akarta, így a korszak egészében földrajzi áttekintő munkáikban Magyarországot a mindenkori a történelmi Magyarországgént vizsgálták. A két világháború közötti magyar geográfusok végig azt az elvet vallották, hogy az új határok ellenkeznek a természetföldrajzi tényezők által meghatározott természetes állapotokkal, ezért ideiglenesnek tekintették

őket. A magyar geográfia a németek kultúrföldrajzi és népi elemek hangsúlyozására épülő érvelésével ellentétben a nagyon erősen a természet- és gazdaságföldrajzi összefüggések hangsúlyozására épült. Az alapállásuk az volt, hogy Magyarország a természet által kialakított államföldrajzi területesség.³¹ Nyilván ennek az álláspontnak az is oka volt, hogy a történelmi Magyarország sokkal markánsabb és könnyebben meghatározható természetföldrajzi határokkal rendelkezett, mint Németország, másrészt pedig mivel a magyarság nem töltötte ki a Kárpát-medencét, így nemzetiségi vagy népiség érvrendszer kevésbé volt alkalmazható a revíziós törekvésekben.

Közép-Európa fogalma nem vált általánosan elismertté a magyar földrajztudományban, sem pedig egyöntetűen pozitív fogalommá a magyar társadalomban a két világháború között. A magyar politikai vezetésnek viszont végül nem sok választása maradt a német befolyás elkerülésére, Németország keleti politikáját végül a harmincas évek végére a térség összes államára kiterjesztette. Ráadásul Magyarország legfőbb politikai céljában, a területi revízióban végül minden más próbálkozás ellenére csak a Berlin-Róma tengelytől kapott támogatást, és tulajdonképpen Németország keleti expanzióját kihasználva valósította meg az ország a részleges revíziós sikereit, amelyek mind német közreműködéssel vagy jóváhagyással jöttek létre. A megnövekedett országterület viszont azt eredményezte, hogy Magyarország földrajzilag egyre inkább az expanzióban lévő német szupremációs tér által határolt helyzetbe került.³² Így a Közép-Európa elképzelések politikai és területi megvalósulása és a német hatalmi tér kiterjedése következtében Magyarországot egyre inkább a geográfiai bekerítettség veszélye fenyegette a német Mitteleuropa által.

Mind ezek ellenére Közép-Európa mégse rekedt ki teljesen a magyar földrajztudomány fogalomkészletéből. Ez elsősorban Rónai Andrásnak, a Teleki Pál által alapított Államtudományi Intézet igazgatójának és a magyar politikai földrajz egyik legkiemelkedőbb művelőjének köszönhető. Rónai úgy vélte, hogy Közép-Európa fogalma alkalmas a térség sajátosságainak és Magyarország helyzetének az elemzésére³³, így az általa vezetett Államtudományi Intézet gyűjtőtevékenységének eredményeképpen 1945-ben megjelent a legnagyobb magyar Közép-Európára irányuló áttekintő munka, a Közép-Európa Atlasz.³⁴ Rónaiék Közép-Európa fogalma nem a német földrajzi terminológusból indult ki, sokkal inkább Cholnoky Jenő már idézett szemléletéhez kapcsolódva Magyarországot állították a középpontba, és Közép-Európa alatt annak tágabb értelemben vett szomszédsági környezetét értették. Így az általuk feldolgozott terület a keleti félteke 12-13 fokától a 30-31 fokig, az északi szélesség 41,5 fokától az 51,5 fokáig terjedt. Rónai

keze alatt az Államtudományi Intézet egy rendkívül alapos, mindenre kiterjedő munkát tett le az asztalra. Az atlasz a tárgyalt terület földtani, növényzeti, éghajlati jellemzőitől kezdve a népességén, gazdasági tevékenységén át a határállandóságáig az aktuálpolitikai kérdéseket kizárva objektív részletességgel mutatta be térség földrajzi képét.³⁵

Annak ellenére, hogy az atlasz adatgyűjtési és szerkesztése folyamata során tisztán földrajzi szempontokat szem előtt tartva mindenféle politikai érdeket és spekulációt kizártak, és az Államtudományi Intézet által használt Közép-Európa fogalom területileg nem egyezett meg a német földrajztudományban használatos terminológiával, érdekes módon mégis csak van közös bennük. Mégpedig az, hogy a Rónaiék féle Közép-Európa fogalmat sem tisztán természetföldrajzi szempontok alapján határolták le, hanem politikai célból indultak ki, habár ezek nem hatalmpolitikai szempontok voltak. Az Államtudományi Intézet két évtizedes működésének legfőbb feladata az erre a térségre vonatkozó mindennemű adatgyűjtés volt, hogy a térség egy esetleges újra rendezése, vagy új béketárgyalások során a magyar diplomácia rendelkezzen a legteljesebb ismeretanyaggal a térségre vonatkozóan. A cél a terület olyanfajta revíziójának tudományos előkészítése volt, amely ezeken az ismereteken alapulva tartós stabilitást hozhat a régió államai számára. Így az atlasz Közép-Európa alatt tulajdonképpen a Magyarországgal földrajzilag és politikailag is érintkező térséget dolgozta fel. Ezeknek az adatoknak és ismereteknek már az első és második bécsi döntés során is nagy hasznát vette a magyar vezetés, de a fő cél alapvetően a második világháborút lezáró béketárgyalásokra való felkészülés lett volna.³⁶ Az a történelem megválaszolatlan kérdése marad, hogy ez a magyar Közép-Európa megvalósulhatott és fennmaradhatott volna-e a német Mitteleuropa mellett. Végül azonban utóbbi bukása a második világháború végén megpecsételte az előbbi sorsát is, hiszen az új béketárgyalások során a győztes hatalmak közül már senkit nem érdekelt a magyar álláspont.

JEGYZETEK / NOTES

1. Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Bp., Akadémiai Kiadó, 1992.
2. Prinz Gyula (1938): Magyar Földrajz III. Az államföldrajzi kép. Magyar föld, magyar faj. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest. 426-428.
3. Lendvai L. Ferenc (1997): Közép-Európa koncepciók. Budapest, Áron Kiadó. 133-215.
4. Schultz, Hans-Dietrich (1997): Räume sind nicht, Räume werden gemacht: zur Genese "Mitteleuropas" in der deutschen Geographie. Europa Regional, 5.1997 (1). 2.
5. Kiss J, László (2010): Közép-Európa: elképzelt terek" és a 21. század kihívásai. Külügyi Szemle, 9 (1), 40-41.
6. Naumann, Friedrich (1915): Mitteleuropa. Berlin, Georg Reimer.
7. Lendvai i.m.. 150-155.
8. Szilágyi István (2020): A versaillesi békerendszer geopolitikai következményei. Közép-Európai Közlemények, 13 (1-2), 296.
9. Schultz, Hans-Dietrich (2002): Raumkonstrukte der klassischen deutschsprachigen Geographie des 19./20. Jahrhunderts im Kontext ihrer Zeit. Ein Überblick. Geschichte und Gesellschaft, 28. Jahrg., H. 3, Mental Maps (Jul. - Sep., 2002), pp. 345-350.
10. Partsch Joseph (1904): Mitteleuropa: Die Länder und Völker von den Westalpen und dem Balkan bis an den Kanal und das Kurische Haff. Gotha, J. Perthes.
11. Lendvai, i.m. 144-147.
12. Nagy Miklós Mihály (2019). A klasszikus geopolitikáról. Geopolitikai Szemle, 1 (1). 153-154.
13. Lendvai, i.m. 155-161.
14. Hassinger Hugo (1917): Das geographische Wesen Mitteleuropas. In: Mitteilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien 60.
15. Lendvai i.m 183-215.
16. Nagy Miklós Mihály - Dövényi Zoltán (2020): „Legitim geopolitika”; vagy nagyhatalmi ideológia?–150 éve született Karl Haushofer. Földrajzi Közlemények, 144 (2). 222.
17. Ebeling, Frank (1994): Geopolitik: Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft. 1919-1945. Berlin, Akademie Verlag. 105-119.
18. Kreil, Fritz (1932): Mitteleuropäische Autarkie. Zeitschrift für Geopolitik, 9 (4). 206-213.

19. Romsics Ignác (2005): Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Budapest, Osiris Kiadó. 182-184.
20. Kecskés Gusztáv (2004): Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Budapest, MTA Történettudományi Intézet. 46-51.
21. Romsics i.m. 182-187.
22. Hajdú Zoltán (2005): A „Kárpátmedence” a Kárpát-medencéért. In: Pap Norbert – Végh Andor (szerk.): IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia: A Kárpát-medence politikai földrajza. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. 34.
23. Fochler-Hauke, Gustav (1937): Zwischeneuropa als völkische und politische Schütterzone. In: Haushofer, Karl – Fochler-Hauke, Gustav (szerk.): Welt in Gärung. Zeitbericht deutscher Geopolitiker. Leipzig, Breitkopf&Härtel, 1937. 20-39.
24. Höpker, Wolfgang (1940): Ablösung Zwischeneuropas. Zeitschrift für Geopolitik, 17(4). 185-190.
25. Lendvai i.m 197-198.
26. Schultz, Hans-Dietrich (2018): Albrecht Penck: Vorbereiter und Wegbereiter der NS-Lebensraumpolitik? E&G Quaternary Science Journal, 66 (2), 115-129.
27. Rónai András (1935): Egy német nemzetiségi térkép. Magyar Szemle, 24 (5-8). 120-125.
28. Lásd: Nemzeti Újság, 1938. május 14. 5. A Woche Budapestet és a fél Dunántúlt bekebelezi Németországba, valamint Új Nemzedék, 1938. május 15. 9–10. Cavallier József: Két térkép...
29. Vida Péter (1941): Magyar Kárpátmedencét. Kárpátmedence 1(5). 280-286.
30. Cholnoky Jenő (1906): Magyarország geográfiai helyzete. Földrajzi Közlemények, 34 (10). 409-418.
31. Hajdú Zoltán (2015): A Kárpát-medence és más térfogalmak a magyar és a szomszédos országok geográfiájában és földrajzoktatásában. In: Hardi Tamás (szerk.): Terek és térképzetek. MTA KRTK Regionális Kutatások intézete, Somorja–Győr. 11-64.
32. Nagy Miklós Mihály (2015): Magyar államtér és külpolitikai kényszer. Közép-Európai Közlemények, 8 (4). 81-95.
33. Hajdú Zoltán (2015): A Kárpát-medence és más térfogalmak a magyar és a szomszédos országok geográfiájában és földrajzoktatásában. In: Hardi Tamás (szerk.): Terek és térképzetek. MTA KRTK Regionális Kutatások intézete, Somorja–Győr. 43-45.
34. Rónai András (1945): Középeurópa Atlasza. Államtudományi Intézet, Budapest–Balatonfüred

35. Rónai András (1990): Megkésett beszámoló a Közép-Európa atlaszról. *Geodézia és kartográfia*, 42 (3). 191-198.
36. Rónai András (1990): Néhány szó az Államtudományi Intézetről és a Közép-Európa atlaszról. *Hitel*, 3 (20). 36-39.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Cavallier József (1938): Két térkép... Új nemzedék, 1938. május 15. 9-10
- Cholnoky Jenő (1906): Magyarország geográfiai helyzete. *Földrajzi Közlemények*, 34 (10). 409-418.
- Ebeling, Frank (1994): *Geopolitik: Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft. 1919-1945*. Berlin, Akademie Verlag. 272.
- Fochler-Hauke, Gustav (1937): *Zwischeneuropa als völkische und politische Schütterzone*. In: Haushofer, Karl – Fochler-Hauke, Gustav (szerk.): *Welt in Gärung. Zeitbericht deutscher Geopolitiker*. Leipzig, Breitkopf&Härtel, 1937. 235.
- Hajdú Zoltán (2005): A „Kárpátmedence” a Kárpát-medencéért. In: Pap Norbert – Végh Andor (szerk.): *IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia: A Kárpátmedence politikai földrajza*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. 32-36.
- Hajdú Zoltán (2015): A Kárpát-medence és más térfogalmak a magyar és a szomszédos országok geográfiájában és földrajzoktatásában. In: Hardi Tamás (szerk.): *Terek és térképzetek*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Somorja–Győr. 11-64.
- Hassinger Hugo (1917): *Das geographische Wesen Mitteleuropas*. In: *Mitteilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien* 60. 437-493.
- Höpker, Wolfgang (1940): *Ablösung Zwischeneuropas*. *Zeitschrift für Geopolitik*, 17 (4). 185-190.
- Kecskés Gusztáv (2004): *Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet. 213.
- Kennedy, Paul (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Bp., Akadémiai Kiadó, 507.
- Kiss J, László (2010): *Közép-Európa: elképzelt terek” és a 21. század kihívásai*. *Külügyi Szemle*, 9 (1), 39-63.
- Kreil, Fritz (1932): *Mitteleuropäische Autarkie*. *Zeitschrift für Geopolitik*, 9 (4). 206-213.
- Lendvai L. Ferenc (1997): *Közép-Európa koncepciók*. Budapest, Áron Kiadó. 307.

- Nagy Miklós Mihály - Dövényi Zoltán (2020): „Legitim geopolitika”; vagy nagyhatalmi ideológia?–150 éve született Karl Haushofer. *Földrajzi Közlemények*, 144 (2). 221-234.
- Nagy Miklós Mihály (2015): Magyar államtér és külpolitikai kényszer. *Közép-Európai Közlemények*, 8 (4). 81-95.
- Nagy Miklós Mihály (2019). A klasszikus geopolitikáról. *Geopolitikai Szemle*, 1 (1). 149-164.
- Naumann, Friedrich (1915): *Mitteleuropa*. Berlin, Georg Reimer. 299.
- Nemzeti Újság (1938): A Woche Budapestet és a fél Dunántúlt bekebelezi Németországba. Május 14. 5.
- Partsch Joseph (1904): *Mitteleuropa: Die Länder und Völker von den Westalpen und dem Balkan bis an den Kanal und das Kurische Haff*. Gotha, J. Perthes. xii, 463, [1].
- Prinz Gyula (1938): *Magyar Földrajz III. Az államföldrajzi kép. Magyar föld, magyar faj*. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest. 494.
- Romsics Ignác (2005): *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, Osiris Kiadó. 378.
- Rónai András (1935): Egy német nemzetiségi térkép. *Magyar Szemle*, 24 (5-8). 120-125.
- Rónai András (1945): *Középeurópa Atlasza*. Államtudományi Intézet, Budapest-Balatonfüred.
- Rónai András (1990): Megkésett beszámoló a Közép-Európa atlaszról. *Geodézia és kartográfia*, 42 (3). 191-198.
- Rónai András (1990): Néhány szó az Államtudományi Intézetről és a Közép-Európa atlaszról. *Hitel*, 3 (20). 36-39.
- Schultz, Hans-Dietrich (1997): Räume sind nicht, Räume werden gemacht: zur Genese “Mitteleuropas” in der deutschen Geographie. *Europa Regional*, 5.1997 (1). 2-14.
- Schultz, Hans-Dietrich (2002): Raumkonstrukte der klassischen deutschsprachigen Geographie des 19./20. Jahrhunderts im Kontext ihrer Zeit. Ein Überblick. *Geschichte und Gesellschaft*, 28. Jahrg., H. 3, *Mental Maps* (Jul. - Sep., 2002), pp. 343-377
- Schultz, Hans-Dietrich (2018): Albrecht Penck: Vorbereiter und Wegbereiter der NS-Lebensraumpolitik? *E&G Quaternary Science Journal*, 66 (2), 115-129.
- Szilágyi István (2020): A versaillesi békerendszer geopolitikai következményei. *Közép-Európai Közlemények*, 13 (1-2), 289-301.
- Vida Péter (1941): Magyar Kárpátmedencét. *Kárpátmedence* 1 (5). 280-286.